3.3.1

B.Aadhar' International Peer-Reviewed ...
Impact Factor -(SJIF) -7.675, Issue NO, 312 (CCCXII)
2278-9308
August, 2021

मानवाधिकार और महिला सक्षमीकरण

दिपाली प्रकाश तोटे
अंबिका नगर, घाटपूरी नाका, साई मंदीर के पास, खामगांव
जि. बुलढाणा – ४४४३०३

इस संसार में रहनेवाले प्रत्येक मनुष्य को अपना जीवन स्वतंत्रता से जीने का अधिकार है, इसलिए हर देश के कानून और संविधान में उस देश के हर व्यक्ति को कुछ अधिकार दिए गए है। जिसके कारण वह अपने इच्छानुसार अपना जीवन सुखमय तरीके से व्यतीत कर सकता है। परंतु जहाँ मनुष्य समाज है, वहाँ समस्यायें भी उत्पन्न होती है और इन सारी समस्याओं की वजह से मनुष्य अपने जीवन को अपनी इच्छानुसार ठीक ढंग से नही जी पाता हैं।

प्रत्येक देश में ऐसा एक सशक्त व्यक्ति समाज होता है, जो अपने से निर्बल और छोटे व्यक्तियों पर अन्याय अत्याचार करता है। ऐसी स्थिती से बचने के लिए हर देश के संविधान मे कुछ प्रावधान सम्मिलित किए गए है। जिसका उद्दिष्ट देश में समानता और शांतता प्रस्थापित करना होता है।

मानवाधिकार

मानवाधिकार से तात्पर्य उन सभी अधिकारों से है जो व्यक्ति के जीवन, स्वतंत्रता, समानता एवं प्रतिष्ठा से जुडे हुए हैं। मानव को मानव होने के नाते प्राप्त अधिकार मानवाधिकार कहलाते हैं, ये किसी देश की सीमा से बँधे नहीं होते। जबकि मूल अधिकार मानव को उस देश का नागरिक होने के नाते प्रदान किए जाते हैं।

१० दिसंबर, १९४८ को संयुक्त राष्ट्रसंघ द्वारा मानवाधिकारों का सार्वभौमिक घोषणा पत्र जारी किया गया। इसी दिन से मानवाधिकारों की कानूनी शुरूवात मानी जाती है। इसके अतिरिक्त यह ऐसे अधिकार है जो संयुक्त राष्ट्रसंघ की महासभा द्वारा स्वीकार किए गए है और देश के न्यायालयों द्वारा प्रवर्तनीय है। इन अधिकारों में प्रदुषण मुक्त वातावरण में जीने का अधिकार, आत्मरक्षा में यातनापुर्ण और अपमानजनक व्यवहार न होने देने का अधिकार और महिलाओं के साथ सद्व्यवहार का अधिकार शामिल हैं। मानव अधिकार मुलरूप से वे अधिकार है जो प्रत्येक व्यक्ति को मनुष्य होने के कारण मिलते हैं। यह अधिकार नगरपालिका से लेकर आंतरराष्ट्रिय कानून तक कानूनी अधिकार के रूप में संरक्षित है। मानवाधिकार सार्वभौमिक होने के कारण हर समय और हर जगह लागू होते है। मानवाधिकार मानदंडों का एक समूह मात्र है जो मानव व्यवहार के कुछ मानकों को चित्रित करने में सहायक सिद्ध होता हैं।

मानवाधिकार वह मानदंड है जो मानव व्यवहार के मानकों को स्पष्ट करता है। मनुष्य होने के नाते हर एक मनुष्य इन अधिकारों का हकदार है। सदियों से माननाधिकार और स्वतंत्रता एक दुसरे से संबंधित है। हालांकि समय बदलने के साथ–साथ इनमें भी परिवर्तन आता गया। मानव अधिकारों में वह मूल अधिकार शामिल है जो हर जाति, धर्म, पंथ, लिंग या राष्ट्रियता कि परवाह किए बिना हर इंसान को दिए जाते हैं। मानव अधिकारों को दो व्यापक श्रेणीयों में विभाजित किया गया है – नागरिक और राजनितीक अधिकार। इसमें सामाजिक अधिकार भी हैं जिनमें आर्थिक और सांस्कृतिक अधिकार भी शामिल हैं। मानव अधिकारों का विचार मानव इतिहास से ही हो रहा है जो निर्विवाद ...

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

CONTEMPORARY SOCIAL & POLITICAL MOVEMENTS

EDITOR

DR. SANDIP B. KALE

Co-ordinator

INCHARGE PRINC
Shikshan Prasarak
Arts and Commerce Col
Dist. Nashik

CONTEMPORARY SOCIAL & POLITICAL MOVEMENTS

Editor

Dr. Sandip B. Kale

Head, Dept. of Political Science

Yeshwant Mahavidyalaya, Seloo

Dist. Wardha

Aadhar Publication,Amaravati

INCHARG PRINCIPAL
Nashik Shiksha Prasarak Mandal's
Arts and Co merce College
Igatpuri, D st-Nashik

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Commerce College

Index

S.No	Title of the Paper / Authors' Name	Page No.
1	Political Views Of Women's Stipulation In India **Dr. Swarooprani.K**	1
2	Problem of Languages in India **Dr. S.K. Goyal**	6
3	Relevance of Gandhi's ideas in the context of women Empowerment **Dr. S K Goyal**	10
4	Government's Reservation initiatives for Other Backward Classes **Dr. S. M. Bhowate**	16
5	Empowerment as a Gauge of Development of Tribal Women in Rural Maharashtra **Asstt. Prof. Sachin Bhagwant Lokhande**	22
6	The North-Eastern Region and there Unorganized Political Movements **Arijit Chakraborty , Dr. Satyajit Das**	26
7	Women's Reservation Movement and Women Reservation Bill-2008 **Dr. D. J. Kande**	33
8	Environmental And Ecological Movements **Prof.Hire Pratibha Dnyaneshwar**	43
9	Satya Shodhak Samaj : Nature and Relevance **Hatode Rashtrapal Bapurao**	52
10	Role Of Media Human Rights **Asst. Prof. Swati Vilasrao Dhonde**	55
11	Gandhian Movement **Mahesh Kumar**	61
12	Rise and Decline of the Left Movement in India **Dr. Jijabhau Sitaram Ghule**	69
13	History of Feminism **Dr. Manjusha Kharole**	80

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri Dist-Nashik

IQAC Co-Ordinator

CONTEMPORARY
SOCIAL & POLITICAL MOVEMENTS

■ **Dr. Sandip B. Kale**

■ *First published,* – **Date : 26th January – 202**

© **Editor**

■ **Published by**

Prof. Virag Gawande for

Aadhar Publications,

Behind Govt. VISH,

New Hanuman Nagar,

Amravati – 444 604.

■ **Printed by**

Aadhar Publications,

■ All rights reserved. No part of this publica
may be reproduced or transmitted, in any for
or by any means without permission. Any pe
who does any unauthorized act in relation to
publication may be liable to criminal prosec
and civil claims for damages.

■ Price : 200/-

■ **ISBN- 978-93-95494-26-7**

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri, Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri, Dist-Nashik

Index

S.No	Title of the Paper	Authors' N
1	Political Views Of Women's Stipulation In I	Dr. Swaroopra
2	Problem of Languages in India	Dr. S.K. G
3	Relevance of Gandhi's ideas in the context o women Empowerment	Dr. S K G
4	Government's Reservation initiatives for Ot Backward Classes	Dr. S. M. Bho
5	Empowerment as a Gauge of Development c Tribal Women in Rural Maharashtra	Asstt. Prof. Sachin Bhagwant Lokh
6	The North-Eastern Region and there Unorganized Political Movements	Arijit Chakraborty , Dr. Satyaji
7	Women's Reservation Movement and Wom Reservation Bill-2008	Dr. D. J. K
8	Environmental And Ecological Movements	Prof.Hire Pratibha Dn nes
9	Satya Shodhak Samaj : Nature and Re van	Hatode Rashtrapal Ba
10	Role Of Media Human Rights.	Asst. Prof. Swati Vilasrao Dł
11	Gandhian Movement	Mahesh K
12	Rise and Decline of the Left Movement in I	Dr. Jijabhau Sitaram
13	History of Feminism	Dr. Manjusha Kh

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

Environmental And Ecological Movements

Prof.Hire Pratibha Dnyaneshwar
Nashik shikshan prasark mandal nashik , Art's and commers collage
Igatpuri

ENVIRONMENTAL AND ECOLOGICAL MOVEMENTS

Environmental and ecological movements are one of the most important examples of collective actions of several social groups. Protection and recognition of constitutional and democratic rights, which are not defined by law but form an important part of the day to day living of the subaltern masses like the control over their resources, the right of indigenous people to preserve their culture, protection of environment and maintenance of ecological balance are significant concerns of these movements, as they affect the human life.

These movements also reflect an enlarged vision of economics and politics. Economics justice sought by these movements does not mean mere distribution of resources but encompass large vision like enhancement in the quality of life through recognition of people's right over their natural resources, their right to live with dignity and their participation in decision making. The concerns of human environment received spectacular attention of scholars following the conclusion of United Nations Conference on Human Environment, Stockholm in 1972. By the 1980's the 'green movement' become worldwide phenomenon encompassing various countries of world including India. It is signified by several movements of people for the protection of their environmental and ecological rights in India, 'eco-green' or 'green movement' in Germany and North America.

CHIPKO MOVEMENT

As mentioned earlier, the origin of modern environmentalism and environmental movements in India can be ascribed to the Chipke movement in the central Himalayan region in the early 1970s. Chipko movement, launched to protect the Himalayan forests from destruction, has its roots in the pre-independence days Many struggles were organised to protest against the colonial forest policy during the early decades of 20th century Peoples' main demand in these protests was that the benefits of the forest, especially the right to fodder, should go to local people. These struggles have continued in the post-independent era as the forest policies of independent India are no different from that of colonial ones. The origin of Chipko [chipakjayenge to hug] took place during 1973 In

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's

the early 1973 the forest department refused to allot ash trees to the Dashault Gram Swarajya Sangha (DGSS), a local cooperative organisation based in Chamoli districts, for making agricultural implements. On the other hand, the forest department allotted ash trees to a private company, ie, Symonds Co. This incident provoked the DGSS to fight against this injustice through lying down in front of timber trucks and burning resin and timber depots as was done in Quit India movement When these methods were found unsatisfactory, Chandi Prasad Bhat - one of the leaders. suggested of embracing the trees and thus "Chipko was born (for details see Bahuguna. 1990 and Guha, 1989) This form of protest was instrumental in driving away the private company from felling the ash trees. With its success the movement spread to other neighbouring areas and subsequently the movement came to be popularly known as Chipko movement internationally. From its beginning the Chipko movement concentrated on ecological issues such as depletion of forest cover and soil erosion.

Three important aspects were responsible for the success of Chipko movement. First, the close links between the livelihoods of the local people and the nature of the movement The local people consider Chipko as a fight for basic subsistence which have been denied to them by the institutions and policies of the State (Guha. 1989). In addition. specificity of the area where Chipko movement took place, involvement of women in the contribution to households subsistence and the overwhelming support to anti-alcohol campaign have led to the overwhelming support of women which is unique to the Chipko movement. The second aspect is with regard to the nature of agitation Unlike other environmental movements Chipko has strictly adhered to the Gandhian tradition of freedom struggle, ie, non-violence. Third, the simplicity and sincerity of the leaders like Sunderlal Bahuguna and their access to national leaders like Mrs. Indira Gandhi, other politicians and officials also helped to the success of the movement to a large extent

The demands of the Chipko movement were as follows:

i) complete stoppage of cutting trees for commercial purposes.

ii) the traditional rights should be recognised on the basis of minimum needs of the people.

iii) making the arid forest green by increasing people's participation in tree cultivation

iv) formation of village committees to manage forests,

v) development of the forest related home-based industries and making available the raw materials, money and technique for it, and

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL

tackling the contemporary crises of industrial society. In this vision, radical ecology may be inheriting the political mantle of socialism, but at the same time it rests on a 'paradigm shift' that opposes it to both socialism and the common enemy, capitalism (Capra and Spretnak 1984; Porrit 1984).

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

MAH/MUL/ 03051/2012 ISSN :2319 9318

आंतरविद्याशाखीय बहुभाषिक शोध पत्रिका

विद्यावार्ता™

Special Issue

Sarvoday Shikshan Sanstha's

Arts, Commerce and Science College, Kowad.

Tal. Chandgad, Dist. Kolhapur (Maharashtra) – 416508

(Affiliated to Shivaji University, Kolhapur)

Re-accredited by NAAC 'B+'

Email : kowad2.cl@unishivaji.ac.in Web : www.acscollegekowad.com

One day National Online Webinar on

Dr. Babasaheb Ambedkar's Human Rights, Socio-Economic and Political Thoughts

Date : 10/04/2022, Day : Sunday

Organized by NSS and Sociology Department under the aegis of IQAC.

Dr. Khanderavaji S. Kale
Cordinator

Dr. V. K. Dalvi
Co- coordinator

❖ **विद्यावार्ता** या आंतरविद्याशाखीय बहूभाषिक त्रैमासिकात व्यक्त झालेल्या मतांशी मालक, प्रकाशक, मुद्रक, संपादक सहमत असतीलच असे नाही. **न्यायक्षेत्र:बीड**

"Printed by: **Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.** Published by **Ghodke Archana Rajendra** & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor **Dr. Gholap Bapu Ganpat.**

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed

Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295

harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

16

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरआणि भारतीय राज्यघटना

प्राध्यापिका ज्योती लक्ष्मण सोनवणे
कला व वाणिज्य महाविद्यालय, इगतपुरी

****

परमपुज्य, बोधिसत्व, क्रांतीसुर्य, विश्वरत्न, सामाजिक क्रांतीचे उद्गाते, स्त्री हक्कांचे कैवारी, भारत रत्न डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांना प्रामुख्याने भारतीय राज्यघटनेचे शिल्पकार म्हणुन ओळखले जाते भारतामध्ये सामाजिक आणि आर्थिक समता नांदावी हा त्यांचा जीवनाचा ध्यास होता.

स्वातंत्र्य,बंधुत्व आणि समता यांच्या पायावरच यशस्वी लोकशाहीचा डोलारा उभा राहू शकेल यावर त्यांच्या ठाम विश्वास होता आणि त्यासाठी त्यांनी आपले आयुष्य वाहून घेतले होते. भारतातील पीडीतंच्या आणि दलीतांच्या मुक वेदनांना आवाज आणि अस्मिता प्राप्त करुन देणारा दृष्टा म्हणुन त्यांच्याकडे पाहिले जाते. प्रखर बुध्दीमत्ता, अभ्यासु वृत्ती , अन्याया विरुध्द लढण्याची चिकाटी याच बरोबर अस्पृश्यता निवारण , दलितोध्दार, समाजातील तळगाळातील व्यक्तींना त्यांचे न्याय हक्क मिळावेत यासाठी त्यांनी केलेल्या संघर्षामुळे मानवी हक्कांसाठी लढा देणारा महामानव म्हणुन डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर अखिल विश्वाला ज्ञात आहेत. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचे सामाजिक, आर्थिक व राजकीय समतेविषयक विचारांचे प्रतिबिंब आपल्याला डॉ.आंबेडकरांनी आपल्या देशाला जी सर्वोत्कृष्ठ, आदर्श, सर्वात मोठी अशी राज्यघटना बहाल केली आहे या भारतीय संविधानातुनच, संविधानाच्या सरनाम्यातून संविधानाची उद्दिष्टे, मुलतत्वे, भारतीय नागरीकांचे मुलभूत हक्क, राज्याच्या धोरणाची मुलतत्वे ह्या आदी सर्व बाबींमधुन आंबेडकरांचे समतेविषयक विचार प्रतिबिंबीत होतात. कारण आंबेडकरांनी भारतातीयल समाजजीवन या देशात आणि या देशातील प्रत्येक नागरीकांमध्ये, समाज जीवनामध्ये, भौगोलिक, राजकीय, आर्थिक, सामाजिक, धार्मिक अशी सर्व प्रकारची विविधता आंबेडकरांनी स्वत: अनुभवली होती, जाणली होती आणि म्हणुनच भारताच्या घटना समीतीच्या मसूदा समितीचे अध्यक्ष असतांना त्यांनी ब्रिटन (इंग्लंड) अमेरीका, आयर्लंड, रशिया, स्वित्झरलंड अशा अनेक देशांच्या राज्यघटनांचा आरोह रात्र आंबेडकरांनी अभ्यास केला आणि आपल्या देशातील आर्थिक, सामाजिक, राजकीय, धार्मिक सर्व प्रकारच्या विविधतेचा अभ्यास करुन प्रत्येक देशाकडुन काहीना काही तत्व स्विकारले पण ते जसेच्या तसे नाही. भारताची राज्य घटना इतर देशाहून वेगळी आहेत तिची खास वैशिष्टे आपल्याला दिसुन येतात. ब्रिटीशांच्या भारतावरील स्वामीत्वामुळे त्यांच्याशी भारतीयांचा आलेला संबंध, ब्रिटीशांनी प्रस्थापित केलेली प्रशासन व्यवस्था स्वातंत्र्य लढयाच्या काळात भारतीय नेत्यांनी व जनतेनी बाळगलेली उद्दिष्टं, भारतातील विशिष्ट सामाजिक आर्थिक परीस्थिती अशा सर्व घटकांच्या प्रभावातून भारतीय राज्य घटना आंबेडकरांनी तयार केली आहे. तसेच भारतीय राज्यघटनेच्या सरनाम्यामधुन उद्देशीकेमधुन भारतीय राज्यघटनेचे सार आपल्याला समजते आणि त्यामधुनच डॉ.आंबेडकरांचे समतेविषयकतेचे विचार प्रतिबिंबीत होतात.

१) घटनेचा सरनामा :- ग्रंथकार ज्या प्रमाणे आपल्या ग्रंथाच्या प्रस्तावणेत आपले मनोगत व्यक्त करतो त्याच प्रमाणे घटना कर्त्यांनी, आंबेडकरांनी आपल्या देशाची राज्यघटना कोणती उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी तयार करण्यात आली आहे हे स्पष्ट होते.

अ) घटनेची मुलतत्वे :

१) सार्वभौमत्व :- राज्य निर्माण होण्यासाठी ते सार्वभौम असणे आवश्यक असते. सार्वभौमत्व याचा अर्थ कोणत्याही बाह्यसत्तेच्या वर्चस्वापासून राज्यमुक्त असणे तसेच राज्यांतर्गत कोणत्याही व्यक्तीपेक्षा वा संस्थेपेक्षा राज्य श्रेष्ट असणे उदा.सन १९४७ पूर्वी भारतावर ब्रिटीशांची सत्ता होती त्यावेळी तेव्हा आपला देश आणि देशांतील नागरिक सार्वभौम नव्हते. तो ब्रिटीश साम्राज्याचा एक भाग होता पण १५ ऑगस्ट १९४७ ला भारताला स्वातंत्र मिळाले पण तेही वसाहतींचे स्वातंत्र्य होते. भारताला फक्त आपले अंतर्गत तसेच परराष्ट्र धोरण ठरविण्याचे स्वातंत्र्य मिळाले पण तेव्हा देखील ब्रिटनची राणी भारताची राज्यप्रमुख होती. २६ जानेवारी १९५० रोजी भारताची राज्यघटना अमलात आली आणि ब्रिटीश राजघराणेशी भारताचा संबंध संपुष्टात आला. आपले सार्वभौमत्व घोषित करणे, आणि त्याचे रक्षण करणे हे प्रत्येक राज्याचे आद्य कर्तव्य आहे.

२) समाजवाद :- घटनेच्या मुळ उद्देशिकेत समाजवाद या शब्दाचा अंतर्भाव नव्हता पण १९७६ साली झालेल्या ४२ व्या घटना दुरुस्तीने समाजवाद या तत्वाचा अंतर्भाव उद्देशीकेत करण्यात आला. स्वतंत्र भारता समोर देशाची आर्थिक प्रगती करण्या बारोबरच

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's

आर्थिक विषमता दुर करुन सर्वांना आर्थिक विकासाची समान संधी प्राप्त करुन देण्याचे उद्दिष्ट होते.भारताच्या राज्य घटनेने जी उद्दीष्टे जाहिर केलेली आहेत त्यामध्ये आर्थिक समता निर्माण करणे हे एक उद्दिष्ट आहे.

घटनेतील मार्गदर्शक तत्वांमध्ये प्रत्येकाला उपजिवीकेचे साधन प्राप्त व्हावे व साधन संपत्तीचे केंद्रीकरण टाळावे हे राज्याचे कर्तव्य मानेले आहे.

३) धर्मनिरपेक्षता :- भारत हे धर्म निरपेक्ष राज्य आहे. धर्मनिरपेक्ष राज्यात कोणताही धर्म हा राज्याचा धर्म मानलेला नसतो. प्रत्येक व्यक्तीला आपल्या इच्छेनुसार कोणत्याही धर्माचे आचरणकरण्याचा अधिकार असतो. धार्मिक कारणांवरुन राज्य व्यक्ती व्यक्तींमध्ये भेदेभाव करत नाही आणि कोणत्याही धार्मिक गटाला विशेष अधिकार दिलेले नसतात. व्यक्तीला धार्मिक स्वातंत्र्याचा हक्क असला तरीही सार्वजानिक सुव्यवस्था , नितिमत्ता , अरोग्य अशा कारणांसाठी धार्मिक स्वातंत्र्यावर वाजवी अशी बंधने घालण्याचा अधिकार प्रस्थापित शासन व्यवस्थेला देण्यात आलेला आहे.

४) लोकशाही :- भारताने लोकशाही शासन पध्दती स्विकारलेली आहे. स्वातंत्र्यानंतर देशामध्ये लोकशाहीची प्रस्थापना करणे हे स्वातंत्र्य लढ्यातील नेत्यांचे उद्दिष्ट होते. स्वातंत्र्यानंतर ते प्रत्यक्षात आणण्यात आले आंबेडकरांनी भारतासाठी संसदीय शासन पध्दतीचा स्विकार केलेला आहे वयाची १८ वर्ष पुर्ण झालेल्या सर्व नागरीकांना मतदानाचा अधिकार असतो. भारतातील सर्व नागरिकांना त्यामुळे राजकीय प्रक्रीयेमध्ये सहभागी होण्याची संधी मिळालेली आहे.

आंबेडकरांना लोकशाही म्हणजे केवळ जनतेने निवडून दिलेल्या प्रतिनिधींचे शासन एवढाच लोकशाहीचा मर्यादित अर्थ अभिप्रेत नव्हता तर त्याच बरोबर स्वातंत्र्य, समता आणि न्याय या तत्वांवर आधारित समाजाची निर्मिती करणे म्हणजेच सामाजिक लोकशाही निर्माण करणे तसेच सर्वांना आर्थिक विकासांची समान संधी प्राप्त करुन देणे म्हणजे आर्थिक लोकशाही निर्माण करणे होय. अशा प्रकारे सामाजिक, आर्थिक, राजकीय लोकशाहीच्या प्रस्थापनेचे तत्व घटनेने स्विकारलेले आहे.

५) प्रजासत्ताक :- लोकशाही प्रमाणेच भारत हे एक प्रजासत्ताक गणराज्य आहे. प्रजासत्ताक राज्यात शासन प्रमुख हा जनतेने प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्ष निवडुन दिलेला असतो. आणि तो ठरावीक मुदतीसाठी निवडून दिलेला असतो. भारतात राष्ट्र पती हे शासन प्रमुख आहेत. त्यांची निवड अप्रत्यक्षरित्या म्हणजेच जनतेने निवडुन दिलेल्या प्रतिनिधीकडुन होत असते आणि ती ५ वर्षाच्या कालावधीसाठी होत असते. लोकशाही आणि प्रजासत्ताक या दोन सज्ञांचा अर्थामध्ये फरक आहे. सर्वच लोकशाही देश प्रजासत्ताक असतातच असे नाही ब्रिटीन आणि जापान अशा लोकशाही देशांमध्ये राजा किंवा राणी हे शासन प्रमुख असतात आणि ते वंश परंपरेच्या तत्वा नुसार राजपद प्राप्त करीत असतात. त्यांची निवड जनतेकडुन होत नाही या देशांमध्ये वास्तविक सत्ता लोकप्रतिधींच्या हाती असते. पण राज्य कारभार राजा किंवा राणीच्या नावे चालतो या देशांमध्ये लोकशाही आहेत पण ते देश प्रजासत्ताक नाहीत. भारतात राज्य कारभार लोकनियुक्त अशा राष्ट्र पतींच्या नावे चालतो. तसेच भारतीय राज्यघटनेची जी उद्दीष्टे देण्यात आलेली आहेत डॉ. आंबेडकरांनी स्वातंत्र्य, समता व बंधुत्व आणि न्याय या संबंधीची जी मते मांडली आहेत त्यांचा आधार लोकशाही हा होता कारण लोकशाहीच्या माध्यमातून स्वातंत्र्याची प्राप्ती होते आणि स्वातंत्र्यामुळे समतेची प्रस्थापना होते आणि बंधुत्व या संकल्पनेचा नागरीकामध्ये विकास होऊन राष्ट्राची राष्ट्रीय एकात्मता वाढीस लागते.

१) स्वातंत्र्याबाबतची मते :- डॉ. आंबेडकरांनी स्वातंत्र्य या संकल्पनेवर भर दिलेला असला तरी त्यांना केवळ राजकीय स्वातंत्र्य अभिप्रेत नव्हते. त्यांच्या स्वातंत्र्याबाबतचा दृष्टीकोन हा व्यापक होता. त्याच्यामध्ये ज्या समाजाला समान संधी व हक्क यांपासून अनेक वर्ष वंचीत ठेवले आहे अशा समाजाला गुलामगीरीतून मुक्त केले जात नाही. दास्यत्वाचे जोखड फेकून देण्यात जोपर्यंत प्रस्थापित शासनाला यश मिळत नाही तो पर्यंत राजकीय स्वातंत्र्य ही मूठभर लोकांच्या हिताचे रक्षण करेल.परंतू अशा स्वातंत्र्याला काहीही अर्थ नाही असे आंबेडकरांचे मत होते. म्हणजेच बाबासाहेबांना सामाजिक स्वातंत्र्य अपेक्षित होते.ज्या वर्गाला शतकानूशतके समान संधी व हक्क यांपासुन वंचित ठेवले आहे असा वर्ग केवळ राजकीय स्वातंत्र्य मिळाले की राजकीय प्रवाहाशी समरस होईल असे त्यांना वाटत नव्हते. डॉ.आंबेडकर हे राजकीय स्वातंत्र्याचे पुरस्कर्ते असले तरीही त्यांनी देशाचे स्वातंत्र्य व व्यक्ती स्वातंत्र्य असा फरक केला होता. परकीय देशाच्या गुलामगीरीतून मुक्तता झाली की राजकीय स्वातंत्र्य मिळते हे खरे असले तरीही स्वतंत्र्य देशाची जनता ही परतंत्र असते. परके राज्यकर्ते निघुन गेल्या नंतरही त्या जनतेची गुलामगीरी कायम राहते असे आंबेडकरांचे मत होते. व्यक्तीच्या सर्वांगिन विकासासाठी आवश्यक अशी परिस्थीती म्हणजे स्वातंत्र्य होय. स्वातंत्र्याचे अधिकार प्रदान केल्याशिवाय आणि त्यांच्या रक्षणाची योग्य तरतूद केल्याशिवाय लोकशाही शासन पध्दतीला अर्थ प्राप्त होत नाही. भारताच्या

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri, Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri Dist-Nashik

राज्यघटनेमध्ये नागरीकांना जे मूलभूत हक्क देण्यात आले आहे त्यामध्ये स्वातंत्र्याचा हक्क हा एक मूलभूत हक्क आहे. स्वातंत्र्याच्या या हक्काला घटनेने संरक्षण देण्यात आलेले आहे.

उद्देशिकेतही सर्व नागरीकांना विचार, अभिव्यक्ती, विश्वास श्रध्दा व उपासणा यांचे स्वातंत्र्य प्राप्त करुन देण्यात आले आहे.

त्याच प्रमाणे भारताचे सार्वभौमत्व, एकात्मता, सार्वजनिक सुव्यवस्था आणि नितीमत्ता यांना बाधक ठरेल अशा प्रकारे स्वातंत्र्याचा वापर करता येणार नाही. अशावेळी आवश्यक ती बंधने शासन संस्था घालु शकेल अशी तरतूद संविधानात करण्यात आलेली आहे.

२) समते बाबतची मते:- डॉ. आंबेडकरांच्या मते लोकशाही यशस्वी करण्यासाठी वैधानिक, कायदेशीर व प्रशासकीय समता प्रस्थापित करणे आवश्यक आहे. लोकशाहीच्या विकासासाठी कायदा व प्रशासन या गोष्टी समान असल्या पाहिजे. कायद्याचे आधिराज्य हे तत्व मान्य करुन प्रशासकीय अधिकाऱ्यांनी सर्वांना समानतेची वागणूक दिली पाहिजे. प्रशासकीय अधिकाऱ्यांकडुन सर्वांना समानतेची वागणूक मिळाली तरच सर्वांना समान न्याय मिळेल व स्वातंत्र्य व बंधुत्व यांची जोपासना होईल. नागरीकांच्या हक्कांचे संरक्षण आणि कल्याणाची हमी मिळविण्यासाठी लोकमतावर आधारीत अशा बलवान शासनाच्या गरजेवर डॉ.आंबेडकरांनी भर दिला आहे.

डॉ.आंबेडकरांना गणिती समता, कृत्रिम समता अमान्य होती कारण प्रत्येक व्यक्तीची गरज आणि त्या व्यक्तिची समता यात निसर्गानेच भिन्नता निर्माण केलेली असते. समतेच्या दृष्टीकोनातून आंबेडकरांचे विचार हेरॉल्ड लास्की या ब्रिटीश तत्ववेत्याशी मिळते जुळते होते. समाजातील सर्वांना समान संधी व मागासलेल्या घटकांना संरक्षण मिळाले पाहिजे असे आंबेडकरांचे मत होते. धर्म, वंश, जात, पंथ, लिंग, जन्मस्थान, सामाजिक स्थान अशा कारणांवरुन व्यक्ती व्यक्तींमध्ये भेदभाव करण्याने समाजवादी व्यवस्थेची प्रतारणा होईल असे मत आंबेडकरांनी व्यक्त केले आहे.

सामाजीक आर्थिक आणि राजकीय अशी सर्व प्रकारची विविधता, विषमता असणाऱ्या भारतासारख्या देशात समतेची प्रस्थापना करणे ही काळाची गरज आहे. प्रत्येक व्यक्तीला समान दर्जा आणि विकासाची समान संधी प्राप्त करुन देण्याची उद्दिष्ट उद्देशीकेमध्ये व्यक्त करण्यात आलेले आहेत त्यानुसार कायद्यासमोर सर्वांना समान लेखले जाईल. जात, पंथ, धर्म, वंश, जन्मस्थान, वास्तव्य या कारणांवरुन वक्ती व्यक्तींमध्ये भेदभाव केला जाणार नाही. सर्वांना कायदयासमोर समान संरक्षण मिळेल तसेच शासकीय नोकऱ्या देतांना सर्व नागरीकांना समान संधी देण्यात येईल.

३) बंधुत्व :- डॉ.बाबासाहे आंबेडकरांच्या मते बंधुत्व हे एक तत्व नसुन एक भावना आहे. स्वातंत्र्य आणि समता या तत्वांबरोबर देशातील नागरीकांमध्ये एकमेकांबद्दल आदराची भावना, स्नेह, प्रेम, जीव्हाळा, म्हणजेच बंधुत्वाची भावना असणे गरजेचे आहे. आंबेडकरांच्या मते स्वातंत्र्य आणि समता ही तत्वे व्यक्तीला व्यक्तीगत रित्या आवश्यक असतात. तर बंधुत्व या तत्वाची व्यक्तींना सामूहिक रित्या गरज असते कारण त्यामधुन राष्ट्राची राष्ट्रीय एकात्मता वाढीस लागत असते.

४) न्याय :- घटनेच्या उद्देशिकेमध्ये सामाजिक, आर्थिक व राजकीय न्यायाची प्रस्थापना हे घटनेचे उद्दिष्ट आहे. समाजातील वेगवेगळ्या गटांच्या हितसंबंधाचा योग्य मेळ घालणे कोणत्याही समाज घटकावर अन्याय होऊ न देणे म्हणजेच न्याय होय. आंबेडकरांच्या न्यायाच्या संकल्पनेमधुन सर्व व्यक्तींना समान वागणूक मिळणे आणि समाज विकासाची समान संधी मिळणे अभिप्रेत आहे. न्याय या संकल्पनेचे सामाजिक आर्थिक आणि राजकीय न्याय असे पैलू आहेत. समाजातील सर्वांना समान नागरी हक्क प्राप्त करुन देणे आणि सामाजिक विषमता दूर करणे म्हणजेच सामाजिक न्याय होय तर आर्थिक विकासाची संधी सर्वांना उपलब्ध करुन देणे, आर्थिक विषमता आणि शोषण नाहिसे करणे प्रत्येक व्यक्तीच्या किमान प्राथमिक गरजा भागतील आणि तिला प्रतिष्ठेने जीवन जगता येईल अशी परिस्थिती म्हणजे आर्थिक न्याय होय त[illegible] सर्व नागरीकांना राजकीय सहभागाची संधी मिळणे आणि सर्वान[illegible] समान राजकीय अधिकार असणे ही राजकीय न्यायाची संकल्पन[illegible] आहे. या तीनही प्रकारच्या न्यायाच्या प्रस्तापना हे भारतीय राज्यघटने[illegible] उद्दिष्ट असून त्यासाठी आवश्यक अशा तरतूदी घटनेम[illegible] ण्या आलेले आहे.

डॉ.आंबेडकरांनी लोकशाहीचा जो विचार केला [illegible] सभोवतालच्या सामाजिक व आर्थिक वास्तवाच्या संदर्भात के[illegible] असल्याने त्यांच्या विचारामध्ये आदर्शवादा पेक्षा व्यावहारीक मोठ्या प्रमाणात आढळून येते. स्वातंत्र्य, समता, बंधुत्व आ[illegible] न्याय हे लोकशाहीचे आधारस्तंभ आहेत आणि त्यामुळेच आप[illegible] देशात सामाजिक, आर्थिक, राजकीय लोकशाहीचे प्रस्थापना हो[illegible] सामाजिक आर्थिक राजकीय समतेची, न्यायची प्रस्थापना हो[illegible] असा त्यांचा आत्मविश्वास दूरदृष्टीकोन होता.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे सामाजिक समता विष[illegible]

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri Dist-Nashik

विचार

आपल्याला त्यांच्या लोकशाही वरील नितांत निष्ठतून, श्रध्देतून दिसुन येतात.

डॉ. आंबेडकर आणि लोकशाही :- स्वतंत्र भारताच्या उज्वल भवितव्याशी संबंधीत असलेले सर्व प्रश्न आणि समस्या यांचा डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी जितक्या सर्व समावेशक, विस्तृत, खोलवर गंभीरपणे विचार केला तसा आधुनिक भारताच्या राजकीय व सामाजिक विकासात फारच कमी लोकांनी केल्याचे आपल्याला दिसुन येते.

जाती व्यवस्था आणि अस्पृष्यतेचे समुळ उच्चाटन करुन भारत हे एक संघ, आधुनिक आणि समर्थ राष्ट्र निर्माण करण्याची ऐतिहासिक जबाबदारी आंबेडकरांवर पडल्यामुळे ते गांधीजीच्या नेतृत्वामुळे स्वातंत्र्य चळवळीत सहभागी झाले नाही. एक प्रखर राष्ट्रभक्त असल्यामुळे देशाच्या स्वातंत्र्याला त्यांचा पुर्ण पाठींबा होता. स्वातंत्र्य चळवळीत सहभाग न घेतल्यामुळे वेळोवेळी दुषण देऊनही त्याबद्दल मनात जराही कडवट पणा न ठेवता घटना समितीच्या मसुदा समितीचे अध्यक्षपद आंबेडकरांनी आनंदाने आणि कर्तव्य बुध्दीने स्विकारले.डॉ. आंबेडकरांची लोकशाहीवर नितांत निष्टा होती तसेच दलित, श्रमिक, स्रीया अशा सर्व कष्टकरी समाज घटकांच्या हातातील लोकशाही हेच प्रभावी शस्त्र असल्याची त्यांची धारणा होती. त्यांनी वेळोवेळी घेतलेल्या भूमिका, कार्यक्रम, त्यांचे विस्तृत लिखाण आणि विविध प्रसंगी केलेल्या शेकडो भाषणांमधुन लोकशाहीच्या यशस्वीतेसाठी आवश्यक असलेल्या गोष्टींचा उल्लेख केलेला आहे.

सामाजिक विषमतेचे चटके शिक्षण काळापासुन बसल्याने डॉ. आंबेडकर लोकशाहीचा पुरस्कार करतांना आणि संसदीय लोकशाहीचा आग्रह धरतांना आदर्श व वास्तव यांची सतत सागड घालत असतात. सामान्य माणसाची प्रतिष्ठा जपणारी आणि त्यासाठी केवळ राजकीय नव्हे तर आर्थिक व सामाजिक समतेचा ध्यास घेणारी आणि सत्तेचा एकाधिकार संपवुन सर्वांना सत्तेमध्ये, निर्णयप्रकीयेमध्ये व निर्णयांच्या अंमलबजावणीमध्ये समानसंधी उपलब्ध करुन देणारी व्यवस्था म्हणजे लोकशाही होय. घटनेतील प्रौढ सार्वत्रिक मतदानाचा अधिकार व्यवसाय स्वातंत्र आणि सामाजिक विषमतेच्या विरुध्द वंचित समाजाला मिळालेले हक्क हे आपल्या लोकशाहीचे वैशीष्ट्य आहे.कोणत्याहीविशेष अधिकाराने कोणाच्याही घटनात्मक अधिकारावर गदा येता कामा नये.लोकशाहीचा आधार समता हा आहे राजकीय लोकशाही एकव्यक्ति एकमत या तत्वाने आपण आणली असली तरी तीचे सामाजीक लोकशाहीत रुपांतर न केल्यास तीला अर्थ राहणार नाही. आर्थिक समता राज्याच्या प्रभावात्मक हस्तक्षेपाशिवाय अशक्य आहे. राजकीय, आर्थिक व सामाजिक समता एकमेकांना पूरक असल्या पाहिजेत नाहीतर राजकीय समतेच्या आधारे समाजातील प्रभावी अभिजन वर्ग शासन व्यवस्थेवर वर्चस्व गाजवू शकतो आणि क्षमतेच्या आधारे ती अधिक बळकट करु शकतो आणि सामाजिक विषमता अधिक तिव्र बनवितो.भिन्न सामाजिक गटांत सास्कृतिक दृष्टकोनात मोठी तफावत असेल तेथे सहजीवनाची भावना कधीच व्यापक व प्रबळ होणार नाही. भारतीय लोकशाहीपुढे हे विविध विषमतेचे मोठे आव्हान आहे.समाज रचना सामाजिक मुक्त अभिसरणास अनुकूल बनली पाहिजे. प्रत्येक व्यक्तीला समान मता बरोबर समान मुल्य मिळाले पाहिजे असा डॉ. आंबेडकरांचा आग्रह होता.डॉ. आंबेडकरांच्या वरील आदर्श लोकशाहीवरील निष्टा आणि श्रध्देतून आणि मतांमधुन आपल्याला त्यांचे सामाजिक आर्थिक आणि राजकीय समता विषयक विचार प्रभावीपणे स्पष्ट होतांना दिसुन येतात.

भारतीय राज्यघटनेतील मूलभूत हक्क :- डॉ. आंबेडकरांचे सामाजिक समता विषयक विचार

मूलभुत हक्कांमधुन प्रतिबिंबीत होतात. भारतीय राज्यघटनेच्या तिसऱ्या विभागात मुलभूत हक्क देण्यात आलेले आहे कलम १२ ते ३५ भारतीय नागरीकांची मुलभूत हक्क देण्यात आलेली आहे.

अ) समानतेचा हक्क (कलम १४ ते १८)

कलम १४ कायद्यापुढे समानता :- १४ वे कलम हे कायद्याची समता प्रस्थापित करणारे आहे. या कलमानुसार भारतीय प्रदेशात राज्य कोणत्याही व्यक्तीला कायद्यासमोर समता किंवा कायद्याचे समान संरक्षण नाकारणार नाही. कायद्यासमोर समता याचा अर्थ कोणत्याही गटाला अगर व्यक्तीला विशेष अधिकार नसणे या कलमानुसार कायद्याने व्यक्ती व्यक्तींमध्ये भेदभाव करण्यास प्रतिबंध केला आहे मात्र या तत्वाला काही अपवाद आहे. एक अपवाद म्हणजे राष्ट्रपती उपराष्ट्रपती व राज्यपाल यांच्यावर फौजदारी खटले दाखल करता येत नाही अर्थात राज्यप्रमुखांच्या बाबतीत असा भेद सर्वच देशांमध्ये केला जातो.

कलम १५ सामाजिक समता :- धर्म , वंश , जात, लिंग, जन्मस्थान, वास्तव्य या कारणांवरुन भेदभाव करण्यास मनाई.

कलम १६ सार्वजानिक सेवा योजना बाबींमध्ये समान संधी.

कलम १७ अस्पृष्यता नष्ट करणे.

किताब देण्यास प्रतिबंध.

IQAC Co-ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts & Commerce College
Igatpuri, Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

समतेचे तत्व हे लोकशाही शासन पध्दतीचे एक पायाभुत तत्व आहे. समतेशिवाय स्वातंत्र्याला आणि लोकशाहीला अर्थ प्राप्त होत नाही.

घटनेतील समतेचा हक्क हा कायद्याने व्यक्ती व्यक्तींमध्ये भेदभाव करण्यास प्रतिबंध करतोच पण त्याच बरोबर प्रशासनाकडून होणाऱ्या भेदभावासही प्रतिबंध करतो. आधुनिक काळात राज्याच्या राज्यकारभार यंत्रणेच्या अधिकार क्षेत्रात प्रचंड वाढ झालेली असून या यंत्रणेकडुन नागरीकांच्या बाबतीत भेदभाव होवू नये याची खबरदारी घेणे आवश्यक आहे.

ब) स्वातंत्र्याचा हक्क (कलम १९ ते २२) :- स्वातंत्र्याचा हक्क हा मुलभूत हक्कांचा गाभा आहे. स्वातंत्र्याचा हक्क असल्याशिवाय लोकशाही यशस्वी होवु शकत नाही. व्यक्ती विकासासाठी तसेच समाजाचे कल्याण साध्य करण्यासाठी व्यक्ती स्वातंत्र्य आवश्यक असते.

कलम १९ भाषण स्वातंत्र्य इत्यादी सबंधीच्या विवक्षित हक्कांचे संरक्षण

कलम २० अपराधांबद्दलच्या दोष सिध्दतेबाबत संरक्षण

कलम २१ जीवित व व्यक्तीगत स्वातंत्र्याचे रक्षण

कलम २१ क शिक्षणाचा हक्क

कलम २२ विवक्षित प्रकरण अटक व स्थान बध्दता या पासुन संरक्षण

क) शोषणा विरुध्दचा हक्क (कलम २३ व २४):- शोषण मुक्त समाज निर्माण करणे हे आधुनिक राज्यासमोरील प्रधान वैशिष्टे आहे. व्यक्तीला तीच्या इच्छे विरुध्द सक्तीने श्रमाचेकाम करण्यास भाग पाडणे किंवा तीने केलेल्या कामाचा आवश्यकतेपेक्षा कमी मोबदला देणे म्हणजे शोषण होय. उदा. गुलामगीरी, वेठबिगारी, माणासांची खरेदी विक्री ही आर्थिक सामाजिक स्वरुपाच्या शोषणाची ठळक उदा. आहेत.

कलम २३ माणसांचा अप व्यापार आणि वेठ बिगारी यांना मनाई

कलम २४ कारखाने इत्यादीमध्ये बालकांना कामाला ठेवण्यास मनाई

ड) धर्म स्वातंत्र्याचा हक्क (कलम २५ ते २८) :-

कलम २५ सद्सद विवेकबुध्दीचे स्वातंत्र्य आणि धर्माचे मुक्त प्रक्टीकरण , आचरण व प्रचार.

कलम २६ धर्म विषयक व्यवहारांची व्यवस्था पाहण्याचे स्वातंत्र्य

कलम २७ एखाद्या विशिष्ट धर्माच्या संवर्धनाकरीता कर देण्याबाबत स्वातंत्र्य

कलम २८ विवक्षित शैक्षणिक संस्थांत धार्मिक शिक्षण अथवा धार्मिक उपासना यांना उपस्थित राहण्याचे स्वातंत्र्य

इ) सांस्कृतीक व शैक्षणिक हक्क कलम (२९ व ३०)

कलम २९ अल्पसंख्यांक वर्गाच्या हितसंबंधांचे संरक्षण

कलम ३० अल्पसंख्यांक वर्गाचा शैक्षणिक संस्था स्थापन्याचा व त्यांचे प्रशासन करण्याचा हक्क

ई) घटनात्मक उपाय योजनेचा हक्क (सांविधानिक उपाय योजनेचा हक्क कलम ३२) :- घटनेने केवळ हक्क प्रदान करणे पुरेसे नसते त्यांच्या संरक्षणाची योग्य तरतूद करणेही तेवढेच महत्वाचे असते. संरक्षणाची आवश्यक ती तरतूद नसेल तर हक्कांना अर्थ उरणार नाही कारण त्यामुळे मूलभूत हक्कांच्या अस्तीत्वाला धोका निर्माण होईल.

राज्यघटनेतील ३२ व्या कलमानुसार मुलभूत हक्कांच्या संरक्षणासाठी न्यायालयाकडे दाद मागण्याचा अधिकार प्राप्त होतो अशी दाद मागीतल्यास हक्कांच्या रक्षणासाठी आवश्यक ते आदेश देण्याचा अधिकार न्यायालयाला असतो. डॉ.आंबेडकरांनी भारतीय नागरीकांसाठी वरील सर्व मुलभूत हक्क भारतीय संविधानामध्ये लिखीत स्वरुपात ठेवलेले आहेत. या हक्कांमुळे, आरक्षणामुळे, समाजातील दुर्बल घटक, स्रीया समाजाच्या मुख्य प्रवाहात आले आहेत. सर्वांना सर्वांगीण विकास साधण्याची समान संधी मिळाली आहे. देशातील नागरीकांच्या मुलभूत हक्कांना खऱ्या अर्थाने संरक्षण मिळाले आहेत आणि त्यामुळे आपल्या देशात आर्थिक, सामाजिक, राजकीय समतेची आणि न्यायाची प्रस्थापना झाली आहे.

राज्याच्या राज्य धोरणांची मार्गदर्शक तत्वे - निदेशक तत्वे

भारतीय संविधानाच्या ४ थ्या भागात राज्याच्या धोरण मार्गदर्शक तत्व देण्यात आली आहेत. त्यावरुन आपल्याला डॉ.आंबेडकरांचे सामाजिक व समता विषयक विचार प्रतीत होतात.

कलम ३८ राज्याने लोक कल्याणाच्या संवर्धनासाठी समाज व्यवस्था प्रस्थापित करणे.

कलम ३९ क समान न्याय व कायदेविषयक मोफत सहाय्य

कलम ४४ नागरीकांकरीता एकरुप नागरी संहिता

कलम ४५ सहा(६)वर्षा खालील मुलांचे संगोपन आणि शिक्षणाची तरतूद

कलम ४६ अनुसुचित जाती/ जमाती इतर दुर्बल घटक

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri Dist Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri.Dist-Nashik

विचार

आपल्याला त्यांच्या लोकशाही वरील नितांत निष्ठतून, श्रध्देतून दिसुन येतात.

डॉ. आंबेडकर आणि लोकशाही :- स्वतंत्र भारताच्या उज्वल भवितव्याशी संबंधीत असलेले सर्व प्रश्न आणि समस्या यांचा डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी जितक्या सर्व समावेशक, विस्तृत, खोलवर गंभीरपणे विचार केला तसा आधुनिक भारताच्या राजकीय व सामाजिक विकासात फारच कमी लोकांनी केल्याचे आपल्याला दिसुन येते.

जाती व्यवस्था आणि अस्पृष्यतेचे समुळ उच्चाटन करुन भारत हे एक संघ, आधुनिक आणि समर्थ राष्ट्र निर्माण करण्याची ऐतिहासिक जबाबदारी आंबेडकरांवर पडल्यामुळे ते गांधीजींच्या नेतृत्वामुळे स्वातंत्र्य चळवळीत सहभागी झाले नाही. एक प्रखर राष्ट्रभक्त असल्यामुळे देशाच्या स्वातंत्र्याला त्यांचा पुर्ण पाठींबा होता. स्वातंत्र्य चळवळीत सहभाग न घेतल्यामुळे वेळोवेळी दुषण देऊनही त्याबद्दल मनात जराही कडवट पणा न ठेवता घटना समितीच्या मसुदा समितीचे अध्यक्षपद आंबेडकरांनी आनंदाने आणि कर्तव्य बुध्दीने स्विकारले.डॉ. आंबेडकरांची लोकशाहीवर नितांत निष्टा होती तसेच दलित, श्रमिक, स्त्रीया अशा सर्व कष्टकरी समाज घटकांच्या हातातील लोकशाही हेच प्रभावी शस्त्र असल्याची त्यांची धारणा होती. त्यांनी वेळोवेळी घेतलेल्या भूमिका, कार्यक्रम, त्यांचे विस्तृत लिखाण आणि विविध प्रसंगी केलेल्या शेकडो भाषणांमधुन लोकशाहीच्या यशस्वीतेसाठी आवश्यक असलेल्या गोष्टींचा उल्लेख केलेला आहे.

सामाजिक विषमतेचे चटके शिक्षण काळापासुन बसल्याने डॉ. आंबेडकर लोकशाहीचा पुरस्कार करतांना आणि संसदीय लोकशाहीचा आग्रह धरतांना आदर्श व वास्तव यांची सतत सागड घालत असतात. सामान्य माणसाची प्रतिष्ठा जपणारी आणि त्यासाठी केवळ राजकीय नव्हे तर आर्थिक व सामाजिक समतेचा ध्यास घेणारी आणि सत्तेचा एकाधिकार संपवुन सर्वांना सत्तेमध्ये, निर्णयप्रकीयेमध्ये व निर्णयांच्या अंमलबजावणीमध्ये समानसंधी उपलब्ध करुन देणारी व्यवस्था म्हणजे लोकशाही होय. घटनेतील प्रौढ सार्वत्रिक मतदानाचा अधिकार व्यवसाय स्वातंत्र आणि सामाजिक विषमतेच्या विरुध्द वंचित समाजाला मिळालेले हक्क हे आपल्या लोकशाहीचे वैशीष्ट्य आहे.कोणत्याहीविशेष अधिकाराने कोणाच्याही घटनात्मक अधिकारावर गदा येता कामा नये.लोकशाहीचा आधार समता हा आहे राजकीय लोकशाही एकव्बवित एकमत या तत्वाने आपण आणली असली तरी तीचे सामाजीक लोकशाहीत रुपांतर न केल्यास तीला अर्थ राहणार नाही. आर्थिक समता राज्याच्या प्रभावात्मक हस्तक्षेपाशिवाय अशक्य आहे. राजकीय, आर्थिक व सामाजिक समता एकमेकांना पूरक असल्या पाहिजेत नाहीतर राजकीय समतेच्या आधारे समाजातील प्रभावी अभिजन वर्ग शासन व्यवस्थेवर वर्चस्व गाजवू शकतो आणि क्षमतेच्या आधारे ती अधिक बळकट करु शकतो आणि सामाजिक विषमता अधिक तिव्र बनवितो.भिन्न सामाजिक गटांत सास्कृतिक दृष्टकोनात मोठी तफावत असेल तेथे सहजीवनाची भावना कधीच व्यापक व प्रबळ होणार नाही. भारतीय लोकशाहीपुढे हे विविध विषमतेचे मोठे आव्हान आहे.समाज रचना सामाजिक मुक्त अभिसरणास अनुकूल बनली पाहिजे. प्रत्येक व्यक्तीला समान मता बरोबर समान मुल्य मिळाले पाहिजे असा डॉ. आंबेडकरांचा आग्रह होता.डॉ. आंबेडकरांच्या वरील आदर्श लोकशाहीवरील निष्टा आणि श्रध्देतून आणि मतांमधुन आपल्याला त्यांचे सामाजिक आर्थिक आणि राजकीय समता विषयक विचार प्रभावीपणे स्पष्ट होतांना दिसुन येतात.

भारतीय राज्यघटनेतील मूलभूत हक्क :- डॉ. आंबेडकरांचे सामाजिक समता विषयक विचार

मूलभुत हक्कांमधुन प्रतिबिंबीत होतात. भारतीय राज्यघटनेच्या तिसऱ्या विभागात मुलभूत हक्क देण्यात आलेले आहे कलम १२ ते ३५ भारतीय नागरीकांची मुलभूत हक्क देण्यात आलेली आहे.

अ) समानतेचा हक्क (कलम १४ ते १८)

कलम १४ कायद्यापुढे समानता :- १४ वे कलम हे कायद्याची समता प्रस्थापित करणारे आहे. या कलमानुसार भारतीय प्रदेशात राज्य कोणत्याही व्यक्तीला कायद्यासमोर समता किंवा कायद्याचे समान संरक्षण नाकारणार नाही. कायद्यासमोर समता याचा अर्थ कोणत्याही गटाला अगर व्यक्तीला विशेष अधिकार नसणे या कलमानुसार कायद्याने व्यक्ती व्यक्तींमध्ये भेदभाव करण्यास प्रतिबंध केला आहे मात्र या तत्वाला काही अपवाद आहे. एक अपवाद म्हणजे राष्ट्रपती उपराष्ट्रपती व राज्यपाल यांच्यावर फौजदारी खटले दाखल करता येत नाही अर्थात राज्यप्रमुखांच्या बाबतीत असा भेद सर्वच देशांमध्ये केला जातो.

कलम १५ सामाजिक समता :- धर्म , वंश , जात, लिंग, जन्मस्थान, वास्तव्य या कारणांवरुन भेदभाव करण्यास मनाई.

कलम १६ सार्वजानिक सेवा योजना बाबींमध्ये समान संधी.

कलम १७ अस्पृष्यता नष्ट करणे.

किताब देण्यास प्रतिबंध.

IQAC Co-ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

यांचे शैक्षणिक व हित संवर्धन

कलम ४७ पोषणमान व राहणीमान उंचावणे आणि सार्वजानिक आरोग्य सुधारणे हे राज्याचे कर्तव्य

भारतीय राज्यघटनेतील मार्गदर्शक तत्वांमधील योगदानातुन डॉ. आंबेडकरांचे सामाजिक, राजकीय आणि आर्थिक समता विषयक विचार समर्पक रित्या प्रतिबिंबीत होतात.त्याच बरोबर

आंबेडकरांचे आर्थिक समता विषयक विचार :-डॉ. आंबेडकरांनी दारीद्र्याचा शाप भोगलेला

असल्यामुळे समाजातील आर्थिक विषमता नष्ट व्हावी आणि शांततामय व सनदशीर मार्गाने गरीब श्रीमंत ही दरी नष्ट व्हावी असे त्यांचे मत होते.गरीबीचे उदात्तीकरण दारीद्र्याबाबत समाधान किंवा संख्यात्मक समता यांनी समाजातील मूलभूत आर्थिक असमता नष्ट होणार नाही. त्यासाठी शासनाचा हस्तक्षेप अनिवार्य व समर्थनिय आहे असे डॉ.आंबेडकरांचे मत होते.

व्यक्तीस्वातंत्र्य व व्यक्तीनिष्ठा (प्रतिष्टा) यांचा समन्वय समाजवादाशी घालण्याचा प्रयत्न भारतीय घटनेमध्ये दिसुन येतो.संधीची समानता देतांना सामाजिक न्यायाच्या पुर्ततेसाठी कमकुवत वर्गाला खास संरक्षण भारतीय संविधानात मान्य करण्यात आलेले आहेत. डॉ.आंबेडकरांचा भांडवलशाही इतका साम्यवादी तत्वांनाही विरोध होता. भांडवलशाही व्यक्तीस्वातंत्र्याचा आग्रह असला तरीही सामाजिक विषमतेमुळे प्रत्यक्षात आर्थिक व राजकीय विषमता निर्माण होण्याची भिती भांडवल शाहीत असते.साम्यवादी तत्वज्ञान संघर्षावर भर देते. आर्थिक निकषच प्रमाणभूत मानले जातात आणि राज्याचे संघटन त्याच अपेक्षित असले तरी साम्यवादामध्ये व्यवक्तीस्वातंत्र्याची गळचेपी होवुन साम्यवादी पक्षाची हूकुमशाही निर्माण होण्याची शक्यता असते.मार्क्सवादातील कामगारांच्या आर्थिक शोषणाची कल्पना त्यानां मान्य होती पण हिंसाचाराचा मार्ग त्यांना मान्य नव्हता.मिश्र अर्थव्यस्थेने डॉ. आंबेडकरांची राज्य समाजवादाची तत्वे मुख्यत्वे मार्गदर्शक तत्वांमधुन फलद्रूप झाल्याचे आपल्याला दिसुन येतात. मुलभूत आणि महत्वाच्या उद्योगांवर राज्याचे नियंत्रण, विमा व्यवसायाचे राष्ट्रीयकरण, शेती सुधारणांबाबत राज्यांचे नियंत्रण (शेती हा राज्याचा व्यवसाय) जमीनीवर राज्याची मालकी (भूमिहिनता नष्ट) खाजगी जमीनदारी नष्ट व मुळ जमीन मालकांना नुकसान भरपाई म्हणुन राज्याचे कर्जरोखे इत्यादी. राज्य समाजवादाने व्यक्तीची उपक्रमशिलता तर राहील (भांडवलशाहीचे तत्व) पण त्याच बरोबर सामाजीक व्यवस्थेची दिशा (सामाजिक तत्व) प्राप्त होईल असा त्यांचा विश्वास होता.

डॉ. आंबेडकरांचे कृषिविषयक विचारांमधुन त्यांचे आर्थिक समता विषयक विचार प्रतीत होतात

डॉ.आंबेडकरांचे कृषिविषयक विचार देशाला आणि शेतकऱ्याला आर्थिक दृष्ट्या सक्षम करणारे आहेत. शेतकऱ्यांच्या समस्यावरील उपाय त्यांनी शेतकऱ्यांचा आसुड या ग्रंथात सांगीतले आहेत. डॉ. आंबेडकरांची मुख्य कल्पना अशी होती की स्वतंत्र भारतात ग्रामजीवनाचा स्तर उंचावण्यासाठी शासन जे प्रयत्न करेल त्याचा पाया सामाजीक न्यास असला पाहिजे आणि म्हणुन शेती व औदयोगिककरण यांचे अतुट नाते असले पाहीजे शेतीमालावर प्रक्रीया करणारे उद्योग शेतकऱ्यांच्या, शेतमजुरांच्या लाभांसाठी निर्माण करणे आवश्यक आहे.

डॉ.आंबेडकरांनी खोती पध्दती नष्ट करण्यासंबंधीचे विधेयक आणुक जमीनदारांकडुन होणारी शेतकरी कुळांचे पिळवणुक कमी करण्याचा प्रयत्न केला आहे.आणि खोती ही प्रवृती शेतकऱ्यांच्या हिताला विरोधी असल्यामुळे त्यापासुन शेतकरी कुळांचे संरक्षण व्हावे अशा स्वरुपाचे कायदे केले आहेत. राष्ट्रीय स्तरावर सर्वांच्या फायद्याचे काम करुन डॉ.बाबासाहेबांनी राष्ट्रीय एकात्मतेत भर घातली आहे. तसेच शेतकऱ्यांविषयी बाबासाहेबांना केवढी कनव होती हे या वरुन दिसून येते तसेच प्रस्तावने मधील आर्थिक व सामाजिक न्याय, आर्थिक लोकशाही, सामाजिक लोकशाही या मुल्यांमधुन देखील त्यांच्ये आर्थिक व सामाजिक समतेविषयक विचार प्रतीबिंबीत होतात.

सामाजिक राजकीय क्रांती, शिक्षण क्षेत्रातील योगदान, स्त्रीहक्कांचे कैवारी, बौध्द धर्माची दिक्षा

आदी क्षेत्रांमधील आंबेडकरांच्या योगदानामुळे त्यांचे आर्थिक सामाजीक आणि राजकीय क्षेत्रांमधील समता प्रस्तापीत करण्यासाठीचे प्रयत्न दिसुन येतात.

सामाजिक क्रांती - डॉ. आंबेडकरांच्या काळात भारतामध्ये चातु:वर्ण, जातीभेद, अस्पृष्यता, सरंजामशाही इत्यादी वाईट प्रथांचे आधीराज्य होते. दलित, आदिवासी, भटकेविमुक्त हे सर्वच हालाखी, अन्याय, अस्पृश्यता, दास्य, अज्ञान ह्यात खितपत पडलेले होते हा सर्व समाज जणू निद्रीस्त अवस्थेत खितपत पडलेला होता. डॉ.आंबेडकरांनी या समाजाच्या प्राणामध्ये फुंकर घालून चेतना आणली. त्यांनी आपल्या अस्पृश्य बांधवांना लढण्यासाठी जागृत केले. अस्पृश्य हेही याच देशाचे नागरीक आहेत व या देशावर इतर कोणत्याही नागरीका इतकाच त्यांचाही अधिकार आहे अशी भिमर्गजना त्यांनी केली.

महाडच्या चवदार तळयाचा सत्याग्रह :- अस्पृश्यांना पाणी

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri Dist Nashik

भरण्यास मज्जाव असणाऱ्या महाडच्या

चवदार तळ्याचे पाणी डॉ.आंबेडकरांनी २० मार्च १९२७ रोजी महाडला सत्याग्रह करुन अस्पृश्यांसाठी खुले केले.

काळाराम मंदीर सत्याग्रह :- २ मार्च १९३० रोजी नाशिक येथे काळाराम मंदीरात अस्पृश्यांना प्रवेश करता यावा म्हणुन हिंदू मंदिराचे दरवाजे सर्वांसाठी खुले केले.

अस्पृश्यता व स्रीदास्य यांचा पुरस्कार करणारी मनु:स्मृती जाळली त्यांना सुधारण्याचा मार्ग दाखवीला.

बौध्द धर्माची दिक्षा :- अस्पृश्यांनाही न्याय देता यावा यासाठी आंबेडकरांनी सर्वतोपरी प्रयत्न केले पण तरीही सवर्णांकडुन कोणताच प्रतिसाद न मिळाल्याने त्यांनी धर्मांतर करुन बौध्द धर्म स्विकारण्याचा निर्णय घेतला.ज्याभगवानबुध्दांनी पददलित जनतेला आपल्या धर्माचे दरवाजे खुले केलेत समतेवर आधारित बौध्द धर्माची डॉ. आंबेडकरांनी १४ ऑक्टोबर १९५४ रोजी नागपूर येथे बौध्द धर्माची दिक्षा घेतली

भारतीय राजकारणातही डॉ. आंबेडकरांनी महत्वपुर्ण भूमिका बजावली आहे. त्यामधुन त्यांचे राजकीय समतेविषयक विचार प्रतिबिंबीत होतात.

१) इ.स. १९३० ते १९३२ च्या दरम्यान इंग्लंडमधील ३ गोलमेज परिषदांना ते अस्पृशांचे प्रतिनिधी म्हणुन उपस्थित राहीले.

२) अस्पृशांसाठी राखीव जागा मान्य करणारा पुणे करार त्यांनी महात्मा गांधी बरोबर केला.

३) इ.स. १९३७ मध्ये स्वतंत्र्य मजूर पक्षाची स्थापना केली.

४) इ.स. १९४२ मध्ये त्यांनी शेडयूल्ड कास्ट फेडरेशन या पक्षाची स्थापना केली.

५) घटना समीतीचे सभासदपद त्यांना मिळाले होते.

६) मसुदा समीतीचे अध्यक्षपद

७) भारतीय राज्यघटना तयार करण्यात सिंहाचा वाटा.

शिक्षणाचा प्रसार :- अस्पृशांमध्ये शिक्षणाचा प्रसार करण्याच्या कार्यावरही त्यांनी भर दिला कारण शिक्षणामुळे अस्पृशांची उन्नती होईल. त्यांच्यावर होणाऱ्या अन्यायाची त्यांना जाणीव होईल म्हणुन त्यांनी दलित तरुण व प्रौढ दलित व्यक्तींसाठी रात्र शाळा चालविणे, वाचणालये सुरु करणे इ. उपक्रम राबविले. इ.स. १९४६ मध्ये पिपल्स एज्युकेशन सोसायटी ही शैक्षणीक संस्था स्थापन केली या संस्थेने मुंबई सिध्दार्थ कॉलेज व औरंगाबाद येथे मिलींद कॉलेज ही महाविद्यालय व इतर अनेक शैक्षणीक संस्था सुरु केल्या. दलित विद्यार्थ्यांसाठी वसतीगृहे चालविली.

स्त्री हक्कांचे कैवारी :- इतकेच नाही तर रुढींमध्ये भरडल्याजाणाऱ्या कोणते प्रतिष्टेचे स्थान व स्वातंत्र्य नसणाऱ्या सर्व भारतीय स्त्रीयांसाठी आंबेडकरांनी प्रगतीशील विचार मांडले आणि त्यानुसार कृति ही केली. स्त्री स्वातंत्र्याचा हीरहीरीने पुरस्कार केला त्यांनी भारतीय स्त्रीच्या सत्वाची, स्वातंत्र्याची अस्मितेची मंगलमय पहाट जागविली. तिला तिच्या अर्थपुर्ण अस्तित्वाची जाणीव करुन दिली त्यांनी हिंदू कोड बीलाच्या रुपाने स्त्रीचे जीवन व्यापी गौणत्व नाहसे करुन तिला कायद्याने समानता मिळवुन दिली त्यांच्या वरील अथक प्रयत्नामुळे व दयाळु प्रज्ञेमुळे भारतीय स्त्रीया मुक्तीचा सुटकेचा श्वास टाकू लागली. आज सर्व क्षेत्रात विराजमान सर्वच स्त्रीयांची पीढी उदयास येत आहे त्याचे सारे श्रेय या कायदा भास्कराला आहे. डॉ. आंबेडकरांच्यावरील सर्व दैदीप्यमान अशा कार्यामधुन त्यांचे सामाजिक आर्थिक राजकीय समता विषयक विचार प्रतिबिंबीत होतात.

अभिप्राय

अशा प्रकारे महात्मा फुले नंतर ज्यांनी अस्पृश्यतेची धुरा खांद्यावर घेून त्यांचा समाज उध्दार व देश उध्दारासाठी वेचले त्या आंबेडकरांविषयी काही लिहीतांना शब्द थिटे पडतात. भारतीय संविधान आणि राज्यघटना निर्मीतीत डॉ.आंबेडकरांचा सिंहाचा वाटा होता भारतामध्ये सामाजीक समता नांदावी हा त्यांचा जीवनाचा ध्यास होता. स्वातंत्र्य, समता, न्याय आणि बंधुत्व यांच्या पायावरच यशस्वी लोकशाहीचा डोलारा उभा राहू शकेल यावर त्यांचा ठाम विश्वास होता आणि त्यासाठी त्यांनी आपले आयुश्य वाहून घेतले होते. भारतीय राज्यघटना, घटना समीती, मसुदा समीती येथील त्यांच्या महान कार्यातुन त्यांचे राष्ट्रप्रेम लोकशाहीवरील श्रध्दा, निष्टा यावरुन देशामध्ये नागरीकांमध्ये सर्व समाज बांधवांना आर्थिक, सामाजिक राजकीय लोकशाहीची प्रस्तावना करुन सर्वा समान न्याय प्रस्तापित करण्यांसाठीचे प्रयत्न प्रतिबिंबित होतात. तसेच भारतीय राज्य घटनेचा सरनामा, संविधानाचे उद्दिष्टे, मुलतत्वे, भारतीय नागरीकांचे मुलभूत हक्क कर्तव्ये, शासनाच्या धोरणाची मार्गदर्शक तत्वे या सर्वांमधुन देशामध्ये आर्थिक, सामाजिक, राजकीय न्यायाची प्रस्थापना व समतेची प्रस्थापना, लोकशाही प्रस्तापीत करण्यासाठीचे अथक प्रयत्न दिसुन येतात. समाजात देशामध्ये समाजातील सर्व दुर्बल घटक अनुसुचित जाती जमाती, स्त्रीया या सर्वांना विकासाची समान संधी मिळाली इतकेच नाही तर सर्व नागरीकांना मिळालेल्या मुलभूत कायदेशीर संरक्षण मिळाले त्यामुळे कायद्याची समता, कायद्याचे राज्य अस्तित्वात आले.

IQAC Co-Ordinator
Nashik ... Mandal's
Arts ... College
Igatpuri,Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

सर्वधर्म समभाव हे तत्व भारतात रुजले.प्रत्येक व्यक्तीला समान मता बरोबरच समान मुल्य मिळाले पाहीजे लोकशाहीचा आधार समता आहे हा त्यांचा दृढ विश्वास होता आणि समाज व्यवस्थेतील सर्व समाज घटकांना, दुर्बल घटकांना त्यांनी समाजाच्या मुख्य प्रवाहात आणले. आणी स्वातंत्र्य समता, न्याय आणि बंधुत्व या तत्वांवर दिशा समतेचे तत्व या समाज व्यवस्थेमध्ये, आपल्यादेशांमध्ये २६ जानेवारी १९५० पासुन अस्तीत्वात आले.तसेच कृषिविषयक विचारांमधुन आर्थिक समतेचे तत्व देशांत आणि शेतकऱ्यांमध्ये रुजले.

सामाजिक क्षेत्रात राजकीय क्षेत्रातील, शैक्षणिक क्षेत्रामधील डॉ. आंबेडकरांच्या दैदीप्यमान अशा योगदानमध्ये

१) महाडच्या चवदार तळ्याचा सत्याग्रह

२) काळाराम मंदीर प्रवेश

३) बौध्द धर्माची दिक्षा

४) शिक्षणाचा प्रसार

५) स्त्री हक्कांचे कैवारी

अशा सर्व कार्यांमधुन आंबेडकरांचे देशप्रेम आपल्या बांधवांबद्दलची आपुलकी, जिव्हाळा तसेच आर्थिक, सामाजिक, राजकीय समते विषयक विचार, अथक प्रयत्न होतात.

संदर्भ पुस्तके

१) भारतीय संविधान

२) राजकीय विचार आणि विचार वंत

३) भारताचे शासन आणि राजकारण

४) लोकराज्य

५) आरक्षण - डॉ. आंबेडकरांची निवडक भाषणे व लेख

६) डॉ.बाबासाहेब आंबेडकराचे संक्षिप्त चरीत्र व विचारधन

७) माझी आत्मकथा

⌘⌘⌘

17

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे दलित स्त्रीयाविषय सामाजिक विचार

सिमा मुकूंदराव कांबळे
पीएच.डी समाजशास्त्र विभाग,
डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद

****

प्रस्तावना:

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या समकालीन परिस्थितीचा विचार करतांना त्यांच्या काळातील समाजरचना, पंथ, धर्म, संस्कृती, रुढी–परंपरा, अज्ञान, निरक्षरता आर्थिक दुर्बलता, अस्पृश्यता, दैववादीपणा अशा अनेक गोष्टी आणि समस्यांचा विचार करावा लागेल. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या जन्म १४ एप्रिल १८९१ मध्ये झाला. त्या काळी महारजात ही हिंदू धर्मातील अनेक जातीपैकी अस्पृश्य गणल्या गेलेली एक जात होती. तत्कालीन समाज अनेक समस्यांनीही वेढला गेला. अस्पृश्यतेच्या भयंकर रुढीने अस्पृश्य समाजाचे जीवन कलंकित केले होते. सवर्ण हिंदुंना पाळीव जनावराच्या स्पर्शाचा विटाळ होत असे परंतू अस्पृश्यांच्या सावलीचाही विटाळ त्यांना होई. हिंदू धर्मातील अस्पृश्य समाजाला जाणारा एक मोठा वर्ग त्याकाळी गावांच्या वेशीबाहेर राहत असे या हिंदू धर्मशास्त्रांनी शिक्षण घेण्याची अनुमती दिलेली नव्हती. त्यांना कोणत्याच प्रकारचा व्यापारधंदा करण्यास धर्मशास्त्रानुसार सक्त मनाई असत. त्याचाच परिणाम म्हणून इतर लोकही सातत्याने या समाजाची पिळपूणक करीत शिक्षण घेण्याचा अधिकार अस्पृश्य समाजास नसल्याने निरक्षरता आणि अज्ञानामुळे त्यांचे जीवन अगदी मातीमोल झाले उपजिविकेचे कोणतेच साधन त्यांना उपलब्ध नव्हते. केवळ रस्ते झाडावे संडास साफ करावे. मृत ढोराची कातडी सोलावी, जोडे शिवावे, बांबुच्या वस्तु तयार कराव्यात आणि आपली

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri.Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri.Dist-Nashik

3.3.1 Number of research papers published per teacher in the Journals notified on UGC website during the last five years 2020 - 21

Sr. No.	Title of paper	Department of the teacher	Name of journal	Year of publication	ISSN number
1	केंद्र शासनाचे राज्य शासनाशी असलेले आर्थिक संबंध	.ज्योतीसोनावणे Political .Sci		2020-21	
2	Feminism past and present ; Black Feminism	B. S. More English		2020-21	
3	जागतिकीकरण आणि मराठी साहित्य	L. S. Ahire Marathi		2020-21	
4	भारतीय स्त्रीवाद	L. S. Ahire Marathi		2020-21	

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

3.3. Research publication and Awards2021-22

Feminism

(Nature and Relevance)

Editor

Dr. Prakash S. Tale

Aadhar Publications, Amaravati

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

Preface

On the grand occasion of 75th year (Diamond JubileeYear) of India's Independence Day and the International Women's Day (8th March) It is really a matter of great pleasure and honour for me to write a preface to the edited book **Feminism (Nature and Relevance)**.Feminism is both an intellectual commitment and a political movement emerged in 1960s but the seed of the feminist movement were planted during the latter phase of 18th century. Feminism is a diverse collection of social theories, political movements and moral philosophies, largely motivated by or concerning the experiences of women especially in terms of their social, political and economic situation. The concept of feminism is closely associated with women's studies and women's movement in various parts of the world -Fourfold focus of feminism in general- aneffort to make women a self conscious category; a force to generate a rational sensible attitude towards women; an approach to view the women in their own positions and an approach to view the women through their own perspective.

The academicians and the researchers have been striving to give justice to the problem of womenthrough their writings since the inception of the movement.It is the need of time to focus on the literary theory with 'a novel beginning' in this web world.The contributors in this book have taken great effort to give justice to their topics. It means that they have highlighteddifferent perspectives of the same issue in their own way.It will open vistas in this domain and widen the scope of the study.The book may also be helpful to the new researchers and the learners of Feminism to improve their thinking potential.

An honest effort has been made in cooperation with the professors and researchers to analyse and explicate their views in context with the feministic approach which has been a boon for the happiness and prosperity of human life. This is an honest effort to contribute variousmulti-disciplinaryfeminist ideas of the researchers from different fields on a single platform. No doubt, the book will develop a deep insight in the mind of the readers

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri Dist-Nashik

Feminism

(Nature and Relevance)

■ **Dr. Prakash S. Tale**

■ ***First published,* – 8th March , 2022**

© Editor & Publisher

■ **Published by**

Prof. Virag Gawande for

Aadhar Publications,

Behind Govt. VISH,

New Hanuman Nagar,

Amravati – 444 604.

■ **Printed by**

Aadhar Publications,

■ Notice

The Editor, Publisher, Owner, Printer will not be responsible for the articles published in this issue. The articles published in this issue are the personal views of the authors.

■ Price : 400/-

■ **ISBN-** 978-93-91305-13-0

IQAC Co-Ordinator

Nashik Shikshan Prasarak Mandal's

INCHARGE PRINCIPAL

Preface

On the grand occasion
JubileeYear) of India's Independence
Women's Day (8th March) It is really
and honour for me to write a pre
Feminism (Nature and Relevanc
intellectual commitment and a politi
1960s but the seed of the feminist mov
the latter phase of 18thcentury. Femin
of social theories, political movement
largely motivated by or concerning t
especially in terms of their social,
situation. The concept of feminism i
women's studies and women's moven
world -Fourfold focus of feminism in
women a self conscious category; a f
sensible attitude towards women; a
women in their own positions and
women through their own perspective.

The academicians and the rese
to give justice to the problem of wo
since the inception of the movement.
focus on the literary theory with 'a no
world.The contributors in this book
give justice to their topics. It
highlighteddifferent perspectives of th
way.It will open vistas in this domain
study.The book may also be helpful t
the learners of Feminism to improve th

An honest effort has been mad
professors and researchers to analyse a
context with the feministic approach w
the happiness and prosperity of huma
effort to contribute variousmulti-discip
researchers from different fields on a s
the book will develop a deep insight i

Feminism Past and Present; Black Feminism

Bhagyashree More / Dr. Prakash S. Tale

Feminism started in the early era. The main purpose of it to give equal importance to woman in the society. The way the society treat any woman as inferior or less than man creates a kind of imbalance or inferior complex in the mind of woman. Well this thing not new to the world but still now woman face discrimination in the society. The point of view of men not much change or the unwritten rules for woman become cages in the empowerment of woman. The unity or the understanding between woman have to build up strongly. There are ways in which woman get ill treatment or ignored by others on the basis of her dark colour. The inferior complex rebuilds in their mind so they may lose self-confidence or consider themselves less important. They face physical as well as mental torture in the family. Even we can have observed that narrow tendency of men spouse who even not allowed women to take education and do job. Such things are still prohibited for them. Nowadays we can easily see that people don't oppose directly but indirectly they expect many things from women.

The very first reason behind it is the colour of a girl or a woman. Whether her skin is fair or not. If she is fair, then she treated as queen or just a beauty icon. If she is brown or less fair, then she treated as ignored or even people call her as a sign of misfortune. Or people may have prejudiced against her easily. The men very egar to do friendship with fair lady or accept her any demand. Her word considers just because she has a beautiful face. Well here we understand the girl who has brown colour may undergo into an inferior complex. They also want fair skin or and beautiful looks. So they use various products and try to make

More 2 themselves fair. Or they even try a surgery which may prove dangerous. Well the companies also show the impact create an atmosphere that fairness is the ultimate solution or ultimate choice for woman. Such things happen and we witnessed to it. Why such things happen. because the brown colour woman also unable to accept their own colour. They face inferior complex and unable to love or accept their colour. So they want to become fair in colour and feel comfortable. They want an appreciation from others and even attention too. As human nature a person may need appreciation and admired by others. When a person get admiration then feel more confident and get inspired.

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

All mythologies in the world from any culture always portrait a queen or main heroin portrait as fair, beautiful lass. The stories in which all fairy queen we saw were a fair lady. So from childhood small children attract towards the white colour. Or one may say white people successfully create that kind of atmosphere. The devil in the mythology shown black colour man or woman. Why they connect these black colour to negative qualities and attitude. It is deliberate use of colour which also create impact in the life of Black / dark skin women. The witches shown in the mythology are black in colour and present negativity. Connection of such colour spread discrimination from ancient time to the present movement.

As we seen in the movie that lady many times shown as a beauty icon rather showing her intellect. A woman always shown as show piece which is beautiful and attracts men's eyes. But no hero falls in love with her intellect, her behaviour, her manner and her ideas. Many pictures in which she presents for the sake of hero not stand alone beside him equally powerful. Her slim, beautiful figure only shown in film not her interior qualities. The friendship among women or sisterhood not highlighted in the movies. The supremacy of white try to humiliate dark skin women. So they never try their skills in any area where they can create their own identity. White men or women treat them like they never exist or though exist but not have much potential.

Anita Hill controversy brought Black feminism into the mainstream. Angela Davis has worked as an activist and professor for much of her life. Her book is "Woman, Race, and Class published in 1980 in which she addresses the oppression of black women. Bell Hooks, Gloria Jean Watkins is an author of book "Ain't I A Woman?" published in 1981 in which she examines the history of black womanhood, slavery and its impact of sexism on black women.

Womanism is a social theory based on the history and everyday experiences of black women. Writer Alice Walker coined the term "womanist" in a short story "Coming Apart" in 1979. Black feminism centres the experiences of black women, their position in relation to racism, sexism, and classism, as well as the social and political identities. Black women have been excluded from mainstream feminist because of their race, while simltananeously being excluded from black liberation movements because of their gender. The discrimination on the basis of colour shows the narrow approach towards women.

Toni Morrison was an American writer, and received the Nobel Prize for literature in 1993. Her first book, The Bluest Eye,

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

acknowledges the obsession of white beauty, as a young black girl wishes to have blue eyes. The Bluest Eye" the novel narrated in two ways. First is Claudia MacTeer, the daughter of Pocola's foster parents and the third person. The novel deals with many issues like child molestation, incest, racism and inferiority complex. Pocola Breedlove, a girl whose victim of racism and child molestation. Well she's passive and introvert. But she wishes that her eyes turn in Blue eyes so she will be treated beautiful, attractive and got more attention. But all people called her ugly. She connects whiteness is beautiful and so that's why she fascinated by bluest eye. She requested to Soaphead Church whose reader, adviser and interpreter of dreams. He dislikes human touch and religious things. He tries to solve problems and maintain his reputation. Light skinned west Indian failed preacher. Pocola wish for Blue eyes and so he fooled her. He instructs her deed the dog a meat which was poisoned. But Pecola didn't know about this. She fed the dog and thinks that her wish will be fulfilled. But the dog dies.

Pecola from childhood suffers a lot. At the end of the story she became insane because she wants her eyes to be blue. She thinks that she already has blue eyes and her friend Claudia also convinces her. When she looks at white people she thinks that her eyes are not perfect. She wants more blue eyes. Her desire to be white, beautiful and to have bluest eyes these supressed in her mind unconsciously. The way other people treat her and force her to hate herself. She dislikes herself and even unable accept the colour she has. The novel shows her desire for bluest eyes and whiteness which attract and needed for her.

In past ears black women lived life in slavery and passed as thing from one place to another. When they raise their voice they face many controversies and discrimination. The need to emergence of Black Feminism is needed. Because white women may get respect according to their colour and position. But Black women still not get that much attention and acceptance easily. In India we still saw girls who are dark in colour faces humiliation and even victim of dowry. Even the TV shows and Movies also give wrong message while patriating women character as only symbol of beauty. The youth which blindly follows actors and want to be like them. So the craze for to being white and attractive hang in their mind.

The past showed that how dark skin women treat like a slave and thing to be sold and buy in the trade. After the revolution the act of slavery vanished. But still dark skinned women face discrimination in

the world. It is modern world and still people unable to give equal treatment. Dark colour women who has ability to prove themselves never get a chance to prove themselves. Because they rejected or ignored by white men as well as white women. Just because of their dark skin they not consider.

All Black Feminist writers trying to show the need to treat Black Women equally and accept their existence in the society. Through these revolution creates awareness in the world which help the next generation. The future generation will able to think rationally and without any narrowness accept the existence of dark colour.

Well the concept of beauty should be change first. A person who smiles in any difficult situation it is a sign of beauty in his nature. The discrimination of colour should be abolished completely. The identity never measured on basis of physical beauty of any person. A person's real identity lies in his own Karma.

Bibliography

Book

Morrison, Toni. "Bluest Eyes". United States
Holt, Rinehart and Winston 1970.

Internet Site

Womanism-Wikipedia
https://en.wikipedia.org/wiki/Womanism

Black Female Writers Who Changed Feminist Theory.
https://www.crfashionbook.com/culture/g30982388/influential-black-feminist-writers history/

Black Feminism: A Historical overview in the context of the United.
https://blog.ipleaders.in/black-feminism-historical-overview-context-united-states/?amp=1

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

VOLUME - X, ISSUE - II - FEBRUARY - JULY - 2022
GENIUS - ISSN 2279 - 0489 - IMPACT FACTOR - 6.631 (www.sjifactor.com)

३१. केंद्र शासनाचे राज्य शासनाशी असलेले आर्थिक संबंध

प्रा. ज्योती लक्ष्मण सोनवणे

प्रस्तावना

केंद्र व घटकराज्य यांच्यामध्ये जे कायदेविषयक व प्रशासकीय अधिकारांची विभगणी करण्यात आलेली आहे त्यांना तेव्हाच महत्व प्राप्त होईल, जेव्हा दोघांमध्ये आर्थिक अधिकारांचे विभाजन केले जाईल. संघराज्यात केंद्र व घटकराज्य आर्थिक बाबतीत स्वतंत्र व स्वायत्ता असावी हे सैध्दातिक दृष्टया योग्य आहे; परंतु प्रत्यक्ष असे कोणत्याही संघराज्यात आढळत नाही. कॅनडातील संघराज्यात केंद्रशासनाच्या आर्थिक मदतीशिवाय आपली कार्य पार पाडू शकत नाही. तर स्विर्त्झलॅण्डमधील घटकराज्य केंद्र सरकारला आर्थिक मदत करतात.

दुर्गादास बसू मत केंद्र आणि घटकराज्ये यांचे प्रशासन सुरळीत चालावे, त्यांच्यात सहकार्य व समन्वय निर्माण होण्यासाठी त्या त्या राज्यांना आपआपली जबाबदारी पार पाडण्यासाठी योग्य अशी आर्थिक परिस्थिती असणे आवश्यक आहे. घटकराज्य शासन आणि केंद्रशासन यातील आर्थिक संबंधाचा मुख्य उद्देश कार्यक्षमता वाढविणे, उपयुक्तता आणि पर्यापतता प्राप्त करणे हा असतो.

भारतात 1935 च्या कायद्यानुसार घटनाकारांनी केंद्र-राज्य आर्थिक संस्थाचा विचार केलेला दिसतो. राज्यसूचीतील विषयांवरील कर राज्यांच्या वाटयाला आणि केंद्र सूचीतील विषयांवरील कर केंद्राच्या वाटयाला, सामायिक सूचीत. कोणत्याच कराचा विषय समाविष्ट नाही. जगातील सर्व संघराज्यांमध्ये केंद्र- राज्य आर्थिक संबंध हे अतिशय नाजूक व गुंतागुंतीचे आहेत आणि भारतही त्याला अपवाद नाही. यात वादाचा प्रमुख मुद्दा स्त्रोताचा विभाजन हा असतो. तो दोन प्रकारे सोडविला जाऊ शकतो. एक म्हणजे, केंद्राच्या व घटक राज्यांच्या करविषयक अधिकारांचा स्पष्ट, कडक व काटेकोर उल्लेख करुन ज्याचा स्विकार भारताने केलेला आहे. व दुसरा प्रकार म्हणजे दोन्ही शासनांना एकाच विषयांवर कर लादण्याचा अधिकार देऊन उदा. मेक्सिको इतर संघराज्यांतही याचा दोन पध्दती व दोन्हींच्या कमी अधिक मिश्रणातून आर्थिक विभागणी निश्चित केलेली दिसून येते.

केंद्र - राज्य आर्थिक संबंधात प्रामुख्याने घटकराज्यांना खालील तीन प्रकारे आर्थिक सत्ता मिळते.

1. करांचे विभाजन (Allocation of Revenue)
2. साहय्यक अनुदान किंवा मदतीचा स्वरुपात अनुदान (Grants in aid)
3. कर्ज (Loans) त्यांन पैकी

1. करांचे विभाजन किंवा राजस्व विभाजन (Allocation of Revenue)

राज्यसूचीतील विषयांपासून प्राप्त होणा-या महसूलावर घटकराज्यांचा आणि संघसूचीत नमूद विषयांच्या संदर्भात प्राप्त होणारा महसूल केंद्राच अधिकारात असतो. संघसूचीतील विषयांपासून मिळणा-या करांच्या उत्पन्नाचा काही भाग घटक राज्यांना देण्यात येतो.

केंद्र सरकार द्वारे लावण्यात येणा-या करांची विभागणी चार विभागात केली जाते ती पुढीलप्रमाणे -

1. असे कर की ज्या करांची आकारणी व वसूली केंद्रशासन करते व त्या पासून मिळणारे उत्पन्न केंद्रशासनाकडेच राहते.

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri, Dist-Nashik

2. दुस-या भागात अश्या करांचा समावेश करता येतो की, ज्या करांची व वसूलीची जबाबदारी केंद्रशासनाची असते. परंतु या करापासून मिळणा-या उत्पन्नाचा वाटा राज्यसरकांना द्यावा लागतो.
3. तीस-या प्रकारात अशा करांचा समावेश केला जातो, की त्या करांची आकारणी व वसूली केंद्र सरकार करते पण त्या पासून मिळणारे पूर्ण उत्पन्न राज्यसरकारला दिले जाते.
4. या प्रकारात कराची आकारणी केंद्रसरकारने केलेली असते. परंतु वसूल जबाबदारी राज्यसरकारची असते व पूर्ण उत्पन्न राज्यसरकारला दिले जाते.

केंद्र सरकार व घटकराज्य सरकारच्या उत्पन्नाच्या बाबी

केंद्र शासनाच्या उत्पन्नाच्या बाबी

भारतीय राज्यघटनेच्या सातव्या अनुसूचीतील पहिल्या सूचित 82 ते 92 (A) मध्ये उल्लेख केलेल्या करांचा समावेश केंद्रीय करांमध्ये केला जातो. त्यामध्ये केंद्रशासनाच्या अखत्यारीत पुढील प्रकारच्या करांचा समावेश होतो.

उत्पन्न कर, निगम कर, सेवा कर, सीमा शुल्क, दारु व मादक पदार्थ सोडून उत्पादन शुल्क, मालमत्ता व वारसा कर, मुद्रांक शुल्क, शेअर बाजारातील उलाढालीवर लावलेले कर, वर्तमानपत्र खरेदी विक्रीवरील कर व त्यातील जाहीरातींवर बसवलेले कर, रल्वे भाडयांवरील कर, आंतरराष्ट्रीय व्यापारातील व्यवहारावर बसवलेले कर, शेतजमिनी शिवाय इतर संपत्तीच्या भांडवली मूल्यांवरील कर, स्टॉक एक्सेंज व वायदेबाजारातील देवघेवीवरील स्टॅम्पडयुटी व्यतीरिक्त कर, राज्यांराज्यांतील खरेदीविक्री कर, निर्यातकर, आयातकर, धनादेश-हुंडी-विमा पॉलिसी यावरील स्टॅम्प कर, डाक तार, टेलीफोन, वायरलेस या संसूचन साधनांपासून मिळणारे उत्पन्न, व्यक्तीच्या कंपनीच्या भांडवलावरील कर, रेल्वे, समुद्र किंवा विमान मार्गाने नेल्या जाणा-या उतारुंवरील व मालावरील सीमांत कर (Terminus) कॉर्पोरेशन कर, इत्यादी बाबी केंद्रशासनाच्या अखत्यारीत येतात.

वरील करांपासून मिळणारा महसूल पूर्णपणे केंद्रशासनाला मिळत नाही. काही करांपासून मिळणा-या महसूलांचे वाटप घटकराज्यांमध्ये करावे लागते. उदा. शेती उत्पन्न व्यतिरिक्त उत्पन्नकर, उत्पादन शुल्क, वर्तमान पत्राच्या खरेदीविक्रीवरील कर त्यातील जाहिरातींवरील कर इ.

घटकराज्ये शासनाच्या उत्पन्नाच्या बाबी

भारतीय राज्यघटनेतील सातव्या अनुसूचितील दुस-या सूचीत 45 ते 63 या दरम्यान राज्यसरकारच्या कर अधिकारांचे विवरण आहे. राज्यशासन हा अधिकार केंद्र शासनाला हस्तांतरित करु शकते. अशा वेळी केंद्रशासन कर गोळा करुन त्यापासुन मिळालेला महसूल संबंधित राज्याला देते. भारतात पश्चिम बंगाल व जम्मू काश्मिर वगळता सर्व राज्यांतील राज्यसरकारांनी कृषी जमिनीवरील संपदा शुल्क गोळा करण्याचा अधिकार केंद्र सरकारला दिला आहे.

घटकराज्य सरकारच्या अखत्यारित असलेले कर पुढिलप्रमाणे- राज्यांतर्गत वसूल होणारा शेतसारा, शेतीच्या उत्पन्नावरील कर, शेतीच्या वारसासंबंधीत कर, अफू, मादक द्रव्ये यांच्या विक्रीवरील कर, व्यापार आणि मनोरंजन कर, घरावरील कर, व्यवसाय कर, वाहतुक साधनावरील कर, पशुवरील कर, लॉटरीपासुन मिळणार कर, यात्रा कर, स्थानिक क्षेत्रात खप, उद्योग व विक्री यासाठी येणा-या मालावरील कर, वर्तमानपत्राखेरीज इतर जाहीरातीवरील कर, जलमार्गाने किंवा खुष्कीच्या मार्गाने येणा-या मालावरील व उतारुंवरील कर,

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri Dist Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College

वाहन कर, चैनीच्या वस्तूंवरील कर, भूखंड व इमारत कर, खनिज द्रव्यांच्या हक्कांवरील कर, खाणीच्या मालकी हक्कांवरील कर, विजेची विक्री आणि वापर यावर बसवलेले कर, वित्तीय कागदपत्रे वगळता इतर दस्तऐवजावरील मुद्रांक शुल्क व पथ कर इत्यादी..

सर्वसामान्यत: एकदा करांच्या अधिकार क्षेत्राची वाटणी झाल्यावर ज्या शासनाकडून वा सत्तेकडून कर वसूल केले जातील. त्या-त्या शासनाला त्या -त्या करांचे उत्पन्न मिळेल असे गृहीत धरण्यात येते. संघराज्याचा तो सर्वसाधारण संकेतच असतो. याला अर्थात भारतातही याला काही अपवाद आहेत.

अ. आकारणी केंद्र शासनाद्वारे परंतु वसूली उपभोग घटकराज्यांद्वारे

भारतीय राज्यघटनेच्या कलम अनुच्छेद 268 नुसार केंद्र शासनामार्फत लावले जाणारे कर, परंतु ते कर राज्यांमार्फत गोळा केले जातात व त्यांचा महसूलही पूर्णपणे घटकराज्यांना मिळतो. उदा. स्टॅम्प ड्युटी, औषधे व सौंदर्य प्रसाधनावरील उत्पादन शुल्क इ. या करांचा समावेश केंद्रसूचीमध्ये असला तरी हे कर केंद्रशासनामार्फत लावले जातात. घटकराज्यांना कर गोळा करण्याचा व त्याचा उपयोग करण्याचा अधिकार आहे.

ब. केंद्रशासनाद्वारे आकारणी व वसूली पण उत्पन्न घटकराज्यांना दिले जाते

भारतीय राज्यघटनेतील कलम - 269 नुसार कर व जकाती केंद्रशासन बसवेल व जमा करील पण पूर्ण उत्पन्न भारत संचित निधीत (Consolidated Fund of India) जमा न होता ज्या राज्यातून त्या वर्षी उत्पन्न वसूल व्हायचे असेल त्यांच्या नावे ते जमा होईल. व संसद कायदा करुन जी वाटण्धीची तत्वे ठरवील त्यानुसार त्या त्या घटकराज्यांना वाटून दिले जाईल. उदा. शेतजमिनी व्यतिरिक्त संपत्तीवरील सपंदा शुल्क, वारसा कर, रेल्वे, भाडे व माल वाहतुकीवरील कर, वर्तमानपत्रांची खरेदी विक्री व त्यातील जाहिरातींवरील कर आदि करांचा समावेश यामध्ये होतो.

क. केंद्रशासन कर आकारणी व वसूल करते पण विभागणी मात्र केंद्र व घटकाराज्यांत केली जाते

कलम 270 नुसार काही कर केंद्र शासन लावते व सूल करते आणि त्यांचे उत्पन्न केंद्रशासन आणि घटकराज्यशासन यांच्यात विभागून दिले जाते. उदा. कृषी उत्पन्नाव्यतिरीक्त अन्य उत्पन्नाव्यतिरीक्त अन्य उत्पन्नावरील उत्पन कर. प्रत्येक वित्तवर्षात राष्ट्रपती वित्तमंडळाच्या सल्ल्याने जे प्रमाणपत्र ठरवून देतील. त्यानुसार या उत्पन्नाची घटकराज्यामध्ये वाटणी केली जाते.

कलम 272 नुसार काही अपवादात्मक प्रसंगी केंद्रशासनाने लावलेला व वसुल केलेल्या करांचा विशेष वाटा घटकराज्यशासनाला देण्याचा आधिकार केंद्रशासनास आहे. संसदेने केलेल्या कायद्याद्वारे ज्या राज्यातून ते शुल्क गोळा केले असेल त्या विशिष्ट राज्याला त्या उत्पन्नाचा संपूर्ण व काही भाग देण्याचा उपबंध केला जाऊ शकतो. त्या विशिष्ट राज्यापूरताच हा उपबंध लागू असतो. एखाद्या राज्यावर आर्थिक संकट ओढवले असेल तर तरतुदी नुसार केंद्र अशा घटकराज्याना मदत करु शकते.

कलम 272 नुसार केंद्रसरकार अनेक वस्तू कर अबकारी कर बसवते. परंतु ते उत्पन्न संसदेने कायदा केला तरच केंद्र सरकार आणि राज्यसरकार यांच्यामध्ये विभागता येते. अबकारी कर, प्राप्तीकराप्रमाणेच मानले जावेत तरच यासाठी राज्यघटनेत दुरुस्ती करण्याची शिफारस चौथ्या वित्तआयोगाचे अध्यक्ष डॉ. पी.व्ही. राजमन्नार यांनी केली होती. तसे झाले तर प्राप्ती करा प्रमाणे अबकारी करांचेही केंद्र सरकार आणि घटकराज्य सरकार यांच्यात वाटप करणे अपरीहार्य ठरते.

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri Dist Nashik

2. सहाय्यक अनुदान वा मदतीच्या स्वरुपात अनुदान (Grants in Aids)

पाश्चिमात्य जगात संघराज्य त्याचबरोबर एकात्म शासनात सुध्दा मदतीच्या स्वरुपात अनुदान वा सहाय्यक अनुदान दिले जाते. या अनुदानाशिवाय शासन योग्यप्रकारे कार्य करु शकत नाही. संघाच्या मदतीवर तेथील प्रादेशिक शासन अवलंबून असतात. संघराज्यात अनुदानाची पध्दत अमेरिका आणि कॅनेडा यांच्या घटना निर्मितीच्या प्रक्रियेतच विकसित झाली. भारतीय संविधानातही या संदर्भाची कलम 275 मध्ये तरतूद आहे. गरज असलेल्या घटकराज्याना मदत करण्याची अधिसत्ता संसदेला आहे. अर्थात वित्तआयोगाच्या शिफारशीनूसारच संसद अनुदान देऊ शकते.

वित्तविषयक अधिकारांच्या विभागणीच्या संदर्भात संघशासनाकडून राज्यशासनाला दिल्या जाणा-या आर्थिक मदतीचा व अनुदानांचा उल्लेखही आवश्यक ठरतो. अशा अनुदानाखेरीज राज्यांचा कारभार चालूच शकत नाही. संविधानाने तीन प्रकारच्या अनुदानांची तरतूद केली आहे. उदा.

1. **विशिष्ट प्रकारचे अनुदान** - पं.बंगाल, बिहार, आसाम व ओरिसा या राज्यांना ताग व तागाचा माल यावरील निर्यात कराच्या वार्षिक उत्पन्नाचा ठराविक वाटा देण्या ऐवजी प्रतिवर्षी एकत्रित निधीतून काही रक्कम सहाय्यक अनुदान म्हणून केंद्रशासन कलम 273 अनुन्वये देऊ शकते. ही रक्कम किती हे राष्ट्रपती वित्तआयोगाच्या सल्यानिशी ठरवतात.
2. **सर्वसाधारण अनुदान** - कलम 275 अनुन्वये ज्या राज्यांना मदतीची गरज आहे, असे संसद ठरविल त्या राज्यांच्या उत्पन्नाला सहाय्य म्हणून दरवर्षी निरनिराळ्या राज्यांना निरनिराळ्या रकमा संसद कायद्याने ठरवून देईल. व त्यांच्या बोजा भारत संचित निधीवर ठेवला जाईल.
3. **अनुसूचित जनजातींच्या विकासार्थ** व अनुसुचित क्षेत्रातील प्रशासन सुधारण्याकरिता जी राज्ये केंद्राच्या संमतीने विशिष्ट योजना हाती घेतील तर त्यांच्या त्या योजनांसाठी सुध्दा अनुदाने मिळू शकतात. आसामसाठी अशा काही विशिष्ट अनुदानांची तरतूद घटनेत आहे.

3. कर्ज (Loans)

भारताच्या एकत्रित निधीच्या तारणावर केंद्रशासन संसदीय कायद्याने घालून दिलेल्या मर्यादेपर्यंत कर्ज घेऊ शकते. राज्यशासनांना देशांतर्गतच कर्ज घेता येते. केंद्राने दिलेल्या आधिचे कर्ज फिटले नसल्यास राज्य नवे कर्ज केंद्रशासनाच्या पूर्वसंमतीवाचून उभे करु शकत नाही. संसदेने कायद्यान्वये निर्धारित केलेल्या अटींवर संघशासन राज्यांना कर्ज देऊ शकते किंवा अशा कर्जासाठी हमी राहू शकते.

कलम 292 नुसार केंद्रशासन जागतिक बँक व आंतरराष्ट्रीय (World **Bank & Internation Monetory Fund**) यांच्याकडुन घटकराज्यांच्या तुलनेने अमर्यादित कर्ज घेऊ शकते तर घटकराज्या कलम 293 नुसार कर्ज घेऊ शकते. अर्थात उपरोक्त चर्चेनुसार घटकराज्यांचे अधिकार्य मार्यादितच आहे.

सर्व महत्वाचे कर संघसरकारकडून लादले जातात शिवाय राज्यसरकारांना आर्थिक मदत देणे किंवा एखाद्या उत्पन्नाचा काही भाग निश्चित करणे इ. अधिकार केंद्रालाच आहेत. अधिक लवचिकता असलेले व राजस्वाचे अधिक स्त्रोत घटक राज्यांपेक्षा केंद्रशासनाचा प्राप्त झालेले आहेत. परंतु घटकराज्यांच्या जबाबदा-या वाढत असुनही त्यांना दृढ स्वरुपाचे व थोडे राजस्वाचे स्त्रोत यावरच अवलंबून राहवे लागत आहे. यामुळे घटकराज्य सरकारांना आपल्या विकासांच्या योजनांकरिता अधिकाअधिक केंद्रसरकारवर अवलंबून रहावे लागते.

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College

घटकराज्यांना असावे तितके व दिसते तितके आर्थिक अधिकार नाहीत. व ते ब-याचा प्रमाणात प्रवावलंबी आहेत. वित्तविषयक अधिकार विभागणीच्या संदर्भात वित्तआयोग, नियोजन मंडळ व नियंत्रक-महालेखापरिक्षक यांच्या भूमिकाही महत्वाच्या असतात. त्या अभ्यासनेही महत्वपूर्ण ठरेल.

वित्त आयोगाची भूमिका (Role of Financial Commission)

संविधानाच्या कलम 280 मध्ये वित्त आयोगाची तरतूद आहे. संविधान अमलात आल्यापासून दोन वर्षांच्या आत आणि त्यानंतर दर पाच वर्षांनी किंवा राष्ट्रपतींना उचित वाटल्यास तत्पूर्वीसुध्दा वित्तआयोग नेमण्याचा अधिकार राष्ट्रपतींना आहे.

1991 मध्ये पहिला वित्त आयोग नियोगी यांच्या अध्यक्षतेखाली नेमण्यात आले होते. 1980 मध्ये आठव्या वित्त आयोगाचे अध्यक्ष म्हणून यशवंतराव चव्हाण यांची नेमणूक केली. 2007 मध्ये 13 व्या वित्त आयोगाचे अध्यक्ष म्हणून डॉ.विजय केळकर माजी अर्थसचिव व वित्तमंत्र्याचे सल्लागार यांची नेमणूक करण्यात आली. आयोग आपली कार्यपध्दती निश्चित करु शकतो. आपली कार्य पार पाडतांना वित्त आयोगाकडून संसदेकडून कायद्याद्वारे सत्ता व अधिकार प्रदान केले जातात. केंद्राने घटक राज्यांना किती प्रमाणात द्यावे हे वित्त आयोगाने ठरवायचे असते.

या आयोगाचे कार्य पुढील बाबतीत राष्ट्रपतींना सल्ला देण्याचे असते.

1. केंद्र व घटकराज्य यांच्यामध्ये जे कराचे निव्वळ उत्पन्न विभागून द्यावयाचे असते. त्यासंबधी आणि राज्याराज्यांत ते उत्पन्न त्यांच्या हिश्श्याप्रमाणे कसे विभागावे यासंबधी तत्वे निश्चित करुन सल्ला देणे.
2. भारत संचित निधीतून राज्याच्या उत्पन्नास कोणत्या आधारावर सहाय्यक मदत द्यावी.
3. वसूल परिस्थिती खंबीर रहावी याकरीता राष्ट्रपती वित्त आयोगाला जी-जी काही विचारणा करील त्यासंबधी सल्ला देणे.
4. राज्यनिधीसाठी स्वतंत्र व स्वायत्त स्त्रोत निर्माण करणे किंवा अतिरिक्त महसूल राज्याला उपलब्ध कसा होईल याबाबत उपाययोजना सुचविणे.

आयोग आपली कार्यपध्दती निश्चित करु शकतो. आपली कार्य पार पाडतांना वित्त आयोगाकडून संसदेकडून कायद्याद्वारे सत्ता व अधिकार प्रदान केले जातात. वित्त आयोगाने केलेली प्रत्येक शिफरस तिच्यावर केलेल्या कारवाईच्या निवेदनासह संसदेच्या प्रत्येक सभागृहासमोर राष्ट्रपती ठेवतात.

केंद्राने घटकराज्यांना कोणते व किती प्रमाणात अनुदान द्यावे हे वित्त आयोगाने ठरवायचे असते. आयकर आणि इतर करांच्या आमदानीच्या वाटणीची टक्केवारी ही या आयोगाने ठरवून द्यायची असते. अशा प्रकारची महत्वाची भूमिका वित्त आयोग बजावत असतांना त्यावर केंद्रशासनाचे प्राबल्य दिसून येते. त्यात घटकराज्यांना प्राप्त होणारे स्त्रोत आणि घटकराज्यांच्या गरजा यामध्ये जे अंतर आहे ते कमी करण्याच्या संदर्भात वित्त आयोग महत्वाची भूमिका बजावू शकते.

भारतातील वित्त आयोग (Financial Commission in India)

सध्या अंदाजपत्रकाचे नियोजन विषयक व नियोजनेतर असे दोन भाग करुन नियोजन विषयक भागावर ज्यात सगळया महत्वाच्या बाबी आहेत. नियोजन मंडळाचे नियंत्रण असते त्यामुळे सहाजिकच त्या बाबी वित्त मंडळाच्या कक्षेबाहेर राहतात व त्यांचे कार्य फक्त नियोजन मंडळाच्या शिफारशीनुसार व राज्यांच्या, त्यानेच (नियोजन मंडळ)निर्धारित केलेल्या, गरजांनुसार त्या-त्या राज्यांना दिल्या जाणा-

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri Dist Nashik

The information and views expressed and the research content published in this journal, the sole responsibility lies entirely with the author(s) and does not reflect the official opinion of the Editorial Board, Advisory Committee and the Editor in Chief of the Journal **"GENIUS"**. Owner, printer & publisher Vinay S. Hatole has printed this journal at Ajanta Computer and Printers, Jaisingpura, University Gate, Aurangabad, also Published the same at Aurangabad.

Printed by

Ajanta Computer, Near University Gate, Jaisingpura, Aurangabad. (M.S.)

Printed by

Ajanta Computer, Near University Gate, Jaisingpura, Aurangabad. (M.S.)

Cell No. : 9579260877, 9822620877 Ph. No. : (0240) 2400877

E-mail : ajanta5050@gmail.com, www.ajantaprakashan.com

GENIUS - ISSN 2279 - 0489 - Impact Factor - 6.631 (www.sjifactor.com)

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak M...

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College

The information and views expressed and the research content published in this journal, the sole responsibility lies entirely with the author(s) and does not reflect the official opinion of the Editorial Board, Advisory Committee and the Editor in Chief of the Journal **"GENIUS"**. Owner, printer & publisher Vinay S. Hatole has printed this journal at Ajanta Computer and Printers, Jaisingpura, University Gate, Aurangabad, also Published the same at Aurangabad.

Printed by

Ajanta Computer, Near University Gate, Jaisingpura, Aurangabad. (M.S.)

Printed by

Ajanta Computer, Near University Gate, Jaisingpura, Aurangabad. (M.S.)
Cell No. : 9579260877, 9822620877 Ph. No. : (0240) 2400877
E-mail : ajanta5050@gmail.com, www.ajantaprakashan.com

GENIUS - ISSN 2279 - 0489 - Impact Factor - 6.631 (www.sjifactor.com)

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak M...

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College

या रकमांचे आकडे ठरवायचे. अंदाजपत्रकाच्या चौकटी नियोजन मंडळच निश्चित करीत असते. म्हणूनच तत्वत: सल्लागार असलेल्या या मंडळाचे प्रत्यक्षात अधिकार फार मोठे आहेत. आधीच केंद्रीकरणाकडे झुकलेलया घटनेच्या तराजूत नियोजनाचे वजन केंद्राचय पारडयात पडल्यामुळे आणखीनच जड झाले आहे. के. संथानम् म्हणतात, 'पंचवार्षिक योजनांमधून इथे इतके एककेंद्री शासन निर्माण झाले आणखीनच जड झाले आहे की राज्यांची स्वायत्तता अगदी नावापुरतीच शिल्लक राहिली.'

(संदर्भ: सहकारी संघराज्याच्या अजेंडयाप्रमाणे केंद्र शासनाने 14 व्या वित्त आयोगाची शिफारस केली आहे सर्वोच्च न्यायालयाचे माजी मुख्य न्यायाधीश के. सुब्बाराव यांच्यामते नियोजनामुळे केवळ केंद्र घटकराज्य संबंधात राजकीय गुंतागुंतच निर्माण झाली असे नव्हे, तर केंद्रशासनाचे घटकराज्यांवरील आर्थिक पकड अधिक घट्ट झाली. (Ref.O.P.Goyal: India Government and Politics: Light & Life Publishers, Delhi P.71). तसे त्यांच्यामते नियोजन मंडळ घटनात्मक तरतुदींचे उल्लंघन करुन कार्य करीत आहे. नियोजन मंडळाच्या मार्फत केंद्र सरकारने राज्यांच्या अखत्यारीतील विषयांचे केवळ नियंत्रणच नव्हे, तर त्यांची कार्यवाही देखिल स्वत:कडे घेतली आहे. राजमन्नार समितीने असे मत व्यक्त केले होते की, 282 व्या कलमान्वये द्यावयाची अनुदाने सर्वस्वी केंद्र सरकाराच्या मर्जीवर अवलंबून असल्यामुळे राज्यांच्या योजनावर आणि त्यांच्या अंमलवजावणीवर केंद्र सरकार आपला निर्णया लादू शकते. यावरुन हे स्पष्ट होते की, नियोजन मंडळाच्या नियोजनविषयक प्रक्रियेचा आणि कार्यांचा राज्याच्या स्वायत्ततेवर आणि विशेषत: राज्यघटनेने जे विषय पूर्णपणे राज्यांच्य अखत्यारीत ठेवलेले आहेत त्यांच्या बाबतीत तर अत्यंत अनिष्ट असा परिणाम झालेला आहे.

नियोजनमंडळ आणि वित्तआयोगामुळे केंद्र-राज्य संबंधात केंद्रशासनाचे पारडे अधिक जड झालेले आहे वा केंद्राचे प्राबल्य वाढलेले कारण ही दोन्ही केंद्रशासनाच्याच अखत्यारीत येतात.

भारतीय वित्त आयोग

कार्य/भूमिका (Role- Funcions)

वित्त आयोग काही महत्वपूर्ण वा आवश्यक शिफारशी माननीय राष्ट्रपतींकडे सादर करतात. अशा शिफारशी खालील विषयासंबधी उपयुक्त असतात.

अ. केंद्र-राज्य संबंधी उत्पन्न करांचे (Net Proceeds) विवरण, विभाजन, वाटप करणे.

ब. केंद्राकडून राज्यांना निधीचे अस्तित्वात असणे (भारतीय निधी संचित निधी वगळून)

क. आवश्यक गरजा, Augment राज्याची संचित निधी ही पंचायती आणि नगरपालिकसंबंधीची पुरवणी, साधनसंपत्ती ही शिफारशीचा पाया आहे; असे आयोग राष्ट्रपतींना शिफारस करीत असते.

ड. समृध्द वित्त हिताकरिता राष्टपती महत्वपूर्ण विषयावर विचारमंथन करु शकतात. एकंदरीत वित्त आयोग जया काही शिफारशी सादर करते ते महत्वपूर्ण असून त्यांचे स्वरुप हे सल्लादायी असते. केंद्रीय शासन अशा उपरोक्त शिफारशींना मान्य करुन त्यांची अंमलबजावणी केल्यास राज्यांना अनुदानित निधी (Gramting Money) उपलब्ध होतो.

तात्पर्य, वित्त आयोग राज्यांकरिता लाभदायक स्वरुपाची यंत्रणा वा विचार आहे. चौथ्या वित्त आयोगाचे अध्यक्ष डॉ.पी.व्ही.राजमन्नार यांनी केलेले विधान या संदर्भात महत्वपूर्ण आहे ते असे की, "Since the Finance Commission is a

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and C...

I/C CHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College

EDITORIAL BOARD

Dr. S. Umesha
Dept. Of Studies in Biotechnology, University of Mysore, Manasagangotri, Mysore, India.

Dr. Tharanikkarasu K.
Dept. Of Chemistry, Pondicherry University (Central University), Kalapet, Puducherry, India.

Professor Kaiser Haq
Dept. of English, University of Dhaka, Dhaka 1000, Bangladesh.

Dr. Altaf Husain Pandit
Dept. of Chemistry University of Kashmir, Kashmir, India.

Prof. Avinashi Kapoor
Head, Dept. Of Electronic Science, Dean, Faculty of Interdisciplinary Sciences, Chairman, Board of Research Studies, South Campus, University of Delhi, New Delhi, India.

Prof. P. N. Gajjar
Head, Dept. Of Physics, University School of Sciences, Gujarat University, Ahmedabad, India.

Dr. Uday P. Dongare
Head, Dept. Of Physical Education, Shivaji Art's, Commerce & Science College, Kannad, Aurangabad, India.

Roderick McCulloch
University of the Sunshine Coast, Locked Bag 4, Maroochydore DC, Queensland, 4558 Australia.

Dr. K. B. Laghane
Dean, Faculty of Management Science
Dean, Faculty of Commerce (Dr. B.A.M.U.)
Head Commerce Dept., Vivekanad College, Samarth Nager, Aurangabad, India.

Brian Schiff
Brussels, Copenhagen, Madrid, Paris.

Dr. Prashant M. Dolia
Dept. Of Computer Science & Applications, Bhavnagar University, India.

Dr. Nicholas Ioannides
Senior Lecturer & Cisco Networking Academy Instructor, Faculty of Computing, North Campus, London Metropolitan University, 166-220 Holloway Road, London, N7 8DB, UK.

PUBLISHED BY

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Com...

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College

Constitutional body expected to be Quasi-Judicial, its recommendations Should not be turned down by the government of India unless there are very compelling reasons."

सरकारी आयोग

या आयोगाने केंद्र-राज्य संबंधात सुधारण करण्याकरिता 247 शिफारशी सांगितल्या. यासंदर्भात अनुच्छेद 263, 356 संबंधीचा उल्लेख उल्लेखनीय स्वरुपात आढळतो. संघराज्य विचारात चैतन्य आणण्याकरिता झोनल कौन्सिल स्थापण्याची शिफारस करण्यात आली.

केंद्र राज्य आर्थिक संबंध

सरकारी आयोगाने वित्त आयोग नियोजन मंडळ आणि राष्ट्रीय विकास परिषद यांच्या संदर्भात अनेक शिफारशी केल्या आहेत. नियोजन प्रक्रियेचे विकेंद्रीकरण व्हावे आणि नियोजनाच्या प्रत्येक टप्प्यावर घटकराज्यांशी परिपूर्ण व प्रभावी चर्चा व्हावी हा त्यातील अनेक शिफारशींमागील हेतू आहे. आर्थिक व वित्तीय बाबतीत आपण केंद्राला दुय्यम व परावलंबी आहोत हा घटकराज्यांच्या ठिकाणी असलेला न्यूनगंड नष्ट हाणे. संघराज्याच्या स्वास्थ्यासाठी गरजेचे आहे अशी आयोगाची खात्री झाली होती. अशाप्रकारे सरकारी आयोगाने मुल्यवान शिफारशी संघराज्याच्या दृढते, एकात्मतेसाठी केल्या होत्या. त्या शिफारशी जर अंमलात आल्या असत्या तर भारतीय संघराज्यातील अनेक तणावांचा विचार होऊ शकला असता. राजीव गांधीच्या सरकारने आयोगाच्या शिफारशीकडे फारसं लक्षच दिलं नाही. 1989 साली राष्ट्रीय मोर्चाने केंद्रराज्यसंबंधांचा सर्वसामावेशक आढावा घेण्याचे आश्वासन निवडणूक जाहीर नाम्यात दिलं होते. त्यानुसार त्या पक्षाचे सरकार आल्यावर 25 मे 1990 रोजी राष्ट्रपतीच्या अधिसुचनेद्वारे आंतर-राज्यपरिषद (Inter State Council according A-263) स्थापन करण्यात आले. परंतु बहुतांश शिफारशी नाकारण्यात आल्या.

समारोप

अशा प्रकारे वरील सर्व मुद्यांच्या आधारे केंद्र व घटकराज्यामधील आर्थिक संबंध आपण विस्तृतरित्या अभ्यासले.

संदर्भसूची

- भारतीय संविधानाची ओळख - प्रशांत पब्लिकेशन डॉ. विजय तुंटे / डॉ. संदीप नेरकर व प्रा. जयेश पाडवी

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

EDITORIAL BOARD

Dr. Hanumanthappa J.
Dept. Of Studies In Computer Science.
University of Mysore. Manasagangotri.
Mysore-570 006. Karnataka, India.

Dr. Asharf Fetoh Eata
College of Arts or Science Salmau Bin
Adbul Aziz University. KAS.

Dr. Kailas Thombre
Research Guide. Dept .of Economics
Deogiri College. Aurangabad. India.

Dr. Isita Lahiri
Dept. of Business Administration,
University of Kalyani. Kalyani West Bengal.

Dr. Nirmala S. Padmavat
Assit. Prof. English Dept. Nutan Mahavidyalaya,
Selu. Dist: Parbhani

Dr. J. S. Choudhary
Principal, Art and Comm. College
Warwat-Bakal. Dist. Buldhana.

Dr. Rajendra S. Korde
Dept. of Political Science. Art and Comm.
College Warwat-Bakal, Dist. Buldhana

Dr. Sanjay Tale
Asst. Prof. Dept. of Commerce. Art and Comm.
College Warwat-Bakal, Dist. Buldhana.

Dr. Subhash Gurjar
Asst. Prof. Head Dept. of Economics, Art and Comm.
College, Warwat-Bakal, Dist. Buldhana.

Dr. Nilesh Nimbalkar
Professor Head Dept. of Political Science,
S. K. K. College. Jalgaon (Jamod). Dist. Buldhana.

PUBLISHED BY

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Co...

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College

स्त्रीवाद

(सिध्दांत आणि व्यवहार)

FEMINISM
OR
EQUALISM?

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

INCHARGE PRINCI
Nashik Shikshan Prasarak Ma
Arts and Commerce Colleg
Igatpuri,Dist-Nashik

संपादक

डॉ. प्रतिभा एस. जाधव

स्त्रीवाद (सिद्धांत आणि व्यवहार)

■ डॉ.प्रतिभा सुरेश जाधव

■ प्रथम आवृत्ती – दि. ८ मार्च २०२२

© प्रकाशक व संपादक

■ प्रकाशक

आधार पब्लिकेशन, अमरावती.

हनुमान मंदिराजवळ, पाठ्यपुस्तक मंडळा समोर,

वि.म.वि.कॉलेज मागे, अमरावती

मो. ९५९५५६०२७८

email- aadharpublication@gmail.com

■ मुखपृष्ठ संकल्पना

विलास पवार

सरिता ग्राफिक्स, अमरावती

■ अक्षरजुळवणी

सरिता ग्राफिक्स,

कठोरा रोड, अमरावती

■ Price : 400/-

ISBN- 978-93-91305-29-1

सुचना:- सदर अंकामध्ये प्रकाशित झालेल्या लेखास, संपादक, प्रकाशक, मालक, मुद्रक जबाबदार राहणार नाही. या अंकामध्ये प्रकाशित झालेले लेख लेखकाचे त्यांचे वैयक्तिक मत आहे.

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri, Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri, Dist-Nashik

14. जागतिकीकरण मराठी भाषा, साहित्य आणि संस्कृती.......... ?
- प्रा. के. एम. लोखंडे
15. जागतिकीकरण आणि संस्कृती.............................. 111
- प्रा. डॉ. मीनाक्षी पुंडलिक पाटील
16. जागतिकीकरण आणि मराठी साहित्य 116
- ललिता सुभाष अहिरे
17. मुद्रणकलेचा सांस्कृतिक इतिहास............................ 124
- प्रा. एस. ए. अनाप
18. जागतिकीकरण आणि मराठी भाषा........................... 132
- सौ. सविता म्हसू तांबे
19. जागतिकीकरण आणि मराठी भाषा........................... 141
- प्रा. श्रीमती स्वाती रमेश फापाळे
20. जागतिकीकरण- साहित्य व संस्कृती......................... 145
- प्रा. निलेश सोमनाथ पर्वत
21. मराठी भाषा संधी व आव्हाने 149
- प्रा. आर. ए. नेटके
22. जागतिकीकरणाचा भाषा व साहित्यावरील प्रभाव 154
- प्रा. संतोष मारुती शिंदे

IQAC Co-Ordinator

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's

हिंदी

अनुक्रमणिका

अ. क्र.	लेख	लेखक	पु.क्र.
1	स्मरणवेळामधील स्त्रीजीवनाचा वेध	प्रा. रमेश बलभीम जाधवर	1
2	भारतीय लोकशाहीत महीलांची सहभागीता व नेतृत्व एक वास्तविकता	डॉ. एन. आर. चिमूरकर	8
3	स्त्री वाद आणि सामाजिक समानता	प्रा.श्रीमती स्वाती रमेश फापाळे	14
4	स्त्रीवाद :— समस्या आणि उपाय	प्रा. पुंडे सोनाली सयाजी	18
5	भारतातील स्त्री चळवळीतील आंबेडकरी विचारांचे योगदान व भवितव्य	डॉ. वाल्मिक धुडकु इंदासे	23
6	गौरी देशपांडे यांच्या ' एकेक पान गळावया' या लघुकादंबरी संग्रहातील स्त्रीवाद	डॉ. मीनाक्षी विठोबा मोयर	31
7	स्त्रीवाद आणि महाराष्ट्रातील महिलांचा राजकीय सहभाग	डॉ. मनिषा दत्तात्रय पवार	41
8	स्त्रीवाद,स्त्री सक्षमीकरण आणि आजचे वर्तमान	प्राचार्य डॉ. गुंफा कोकाटे	46
9	भारतीय स्त्रीवाद	Lalita Subhash Ahire	54
10	स्त्रीवाद आणि आर्थिक समानता	डॉ. सौ. लक्ष्मी विष्णू भंडारे	60
11	गुणात्मक संशोधन आणि स्त्रीवाद	डॉ. प्रमिला हरीदास भुजाडे (गणवीर)	67
12	स्त्रीवाद: काल आज आणि उद्या	सौ. अलका विकास सानप	74
13	स्त्रीवाद काल आणि आज ...	डॉ. स्वाती अनिल मोरे	80
14	भारतीय स्त्रीवादी साहित्य	स्मिता गोवर्धन शहाणे	87

IQAC Co-Ordinator   INCHARGE PRINCIPAL

3.3.1 Number of research papers published per teacher in the Journals notified on UGC website during the last five years 2019-20

Sr. No.	Title of paper	Department of the teacher	Name of journal	Year of publication	ISSN number
1	हिंदी उपन्यासो मे चित्रित आदिवासी जीवन	हिंदी	आदिवासी साहित्य विमर्श	२०१९-२०	978-93-86835-65-9
2	सूचना प्रौद्योगिक युग में हिंदी भाषा का महत्त्व	हिंदी	Research journey	2019-20	2348-7143

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

3.3. Research publication and Awards2020-21

आदिवासी साहित्य विमर्श

संपादक

डॉ. मोहन चव्हाण

सहसंपादक

डॉ. विजयप्रसाद अवस्थी

प्रा. गणेश शेकोकार

प्रा. संतोष पगार

प्रा. राकेश वळवी

IQAC Co-Ordinator

INCHARGE PRINCIPAL

Nashik Shikshan Prasarak Mandal's

अनुज्ञा

वैधानिक चेतावनी
पुस्तक के किसी भी अंश के प्रकाशन, फोटोकॉपी, इलेक्ट्रॉनिक माध्यमों में उपयोग के लिए लेखक व प्रकाशक की लिखित अनुमति आवश्यक है। सर्वाधिकार मूल रचनाकारों के पास सुरक्षित है। किसी भी विवाद के लिए न्यायालय दिल्ली ही मान्य होगा।

© लेखक

प्रथम संस्करण : 2019

ISBN 978-93-86835-65-9

प्रकाशक

अनुज्ञा बुक्स

1/10206, लेन नं. 1E, वेस्ट गोरख पार्क, शाहदरा, दिल्ली-110 032

e-mail : anuugyabooks@gmail.com • salesanuugyabooks@gmail.com

फोन : 011-22825424, 09350809192

www : anuugyabooks.com

मूल्य : 800 रुपये

आवरण

मीना-किशन सिंह

मुद्रक

अर्पित प्रिंटोग्राफर्स, दिल्ली-32

AADIVASI SAHITYA VIMARSH—Collection of essays on Aadivasi Discourse *edited by* Prof. Mohan Chavhan

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal
Arts and Commerce College

IQAC Co-Ordinator

वैधानिक चेतावनी

पुस्तक के किसी भी अंश के प्रकाशन, फोटोकॉपी, इलेक्ट्रॉनिक माध्यमों में उपयोग के लिए लेखक व प्रकाशक की लिखित अनुमति आवश्यक है। सर्वाधिकार मूल रचनाकारों के पास सुरक्षित है। किसी भी विवाद के लिए न्यायालय दिल्ली ही मान्य होगा।

© लेखक

प्रथम संस्करण : 2019

ISBN 978-93-86835-65-9

प्रकाशक

अनुज्ञा बुक्स

1/10206, लेन नं. 1E, वेस्ट गोरख पार्क, शाहदरा, दिल्ली-110 032

e-mail : anuugyabooks@gmail.com • salesanuugyabooks@gmail.com

फोन : 011-22825424, 09350809192

www : anuugyabooks.com

मूल्य : 800 रुपये

आवरण

मीना-किशन सिंह

मुद्रक

अर्पित प्रिंटोग्राफर्स, दिल्ली-32

AADIVASI SAHITYA VIMARSH—Collection of essays on Aadivasi Discourse *edited by* Prof. Mohan Chavhan

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal
Arts and Commerce College

IQAC Co-Ordinator

11. आदिवासी काव्य में अभिव्यक्त स्त्री-विमर्श
डॉ. भरत शेणकर 72

12. हिन्दी कविता में आदिवासी-विमर्श
डॉ. विनोद श्रीराम जाधव 77

13. 'रेत' उपन्यास में आदिवासी-विमर्श
डॉ. शशिकला साळुंखे 83

14. आदिवासी जीवन और संजीव के उपन्यास
डॉ. सुनील दशरथ चव्हाण 86

15. आदिवासी जीवन से सम्बन्धित उपन्यास : एक अध्ययन
डॉ. के.वी. कृष्णमोहन 89

16. बंजारा जनजाति का इतिहास एवं टांडा संस्कृति : वर्तमान परिदृश्य
डॉ. श्यामराव राठोड़ 94

17. बंजारा जनजातियों के लोकगीत
डॉ. वंदन बापुराव जाधव 103

18. 'टीस' कहानी के सन्दर्भ में आदिवासी-विमर्श
डॉ. सुनिता रामभाऊ हजारे 108

19. हिन्दी आदिवासी साहित्य की विकास-यात्रा
डॉ. गौतम भाईदास कुँवर 110

20. संजीव के कथा-साहित्य में आदिवासी चेतना
डॉ. सचिन कदम 114

21. निर्मला पुतुल का काव्य : आदिवासी-विमर्श
डॉ. प्रवीण मन्मथ केन्द्रे 119

22. आन्ध्रप्रदेश की चेंचू जनजाति—एक अध्ययन
डॉ. चिलूका पुष्पलता 124

23. 'अँधेरा और' उपन्यास में थारू जनजाति की त्रासदी
डॉ. गोकुलदास ठाकरे 130

24. बंजारा जनजाति का होलीकोत्सव की सम्प्रेषणीयता
प्रा. अनिल सखाराम जाधव 137

25. हिन्दी उपन्यासों में : चित्रित आदिवासी जीवन
प्रा. निलेश देशमुख 144

IQAC Co-ordinator

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's

हिन्दी उपन्यासों में : चित्रित आदिवासी जीवन

प्रा. निलेश देशमुख

आज बड़े पैमाने पर हिन्दी में साहित्य का लेखन हो रहा है। इस लेखन कार्य में 'दलित-विमर्श' एवं 'स्त्री-विमर्श' पर काफी मात्रा में चर्चा हो चुकी है। उसी की उपज वर्तमान में 'आदिवासी-विमर्श' दिखाई देता है। और बड़ी मात्रा में आदिवासी साहित्य पर भी भारत-भर चर्चा तथा संगोष्ठी का आयोजन होता हुआ दिखाई देता है। इसी तरह अनेक भारतीय भाषाओं में आदिवासियों की जीवन समस्या, जीवन-संघर्ष और शोषण को लेकर साहित्य लिखना आरम्भ हुआ है। यह साहित्य आदिवासियों की जल-जमीन-जंगल से सम्बन्धित रहा है। आज आदिवासी साहित्य स्पष्ट कर रहा है हम यहाँ के मूल निवासी हैं और आज हमें ही निर्वासित किया जा रहा है।

आदिवासी साहित्य अर्थात आदिवासियों द्वारा लिखा गया साहित्य, जिसमें आदिवासी संस्कृति, दर्शन, जीवन-शैली, प्रकृति और उनकी समस्याओं का चित्रण हो, उसे हम आदिवासी साहित्य कह सकते हैं। आदिवासी साहित्य स्वाःन्त सुखाय नहीं लिखा जाता; यह एक सामूहिक साहित्य है। आदिवासी साहित्य से अभिप्राय उस साहित्य से है, जिसमें आदिवासियों का जीवन व समाज उनके दर्शन के अनुरूप व्यक्त हुआ है। प्रसिद्ध आदिवासी एक्टिविस्ट व कवयित्री रमणिका गुप्ता कहती हैं, "मैं आदिवासी साहित्य उसी को मानती हूँ, जो आदिवासियों ने लिखा और भोगा है। उसे आदिवासी समस्याओं, सांस्कृतिक, राजनीतिक व आर्थिक स्थितियों तथा उनकी जीवन-शैली पर आधारित होना होगा।" अर्थात आदिवासियों द्वारा, आदिवासियों के लिए, आदिवासियों पर लिखा गया साहित्य आदिवासी साहित्य कहलाता है।

आदिवासी साहित्य पर बात करने से पहले हमें 'आदिवासी' इस संकल्पना को समझना आवश्यक हो जाता है। इन्हें संविधान में जनजाति इस शब्द से परिभाषित किया है। साथ ही इन्हें वनवासी, आत्विका, गिरीजन, वन्यजाति या आदिमजाति भी कहा जाता है। आदिवासी शब्द दो शब्दों 'आदि और वासी' से मिलकर बना है जिसका अर्थ 'मूल निवासी' होता है।

आदिवासियों का अपना धर्म है, वे प्रकृतिपूजक हैं, वह जंगल को मानने वाले हैं। आदिवासी समाज दूरदराज रहता है, जहाँ अन्धश्रद्धा, शोषण चिरस्थायी

IQAC Co-ordinator

INCHARGE PRINCIPAL

है। विज्ञान-तन्त्रज्ञान का अभाव धर्म के प्रभाव के कारण आदिवासी समाज अप्रगत स्थिति में ही है। साथ-ही-साथ उनमें नए विचारों को अपनाने की प्रवृत्ति दिखाई नहीं देती। फिर भी आदिवासी लोक में साहित्य सहित विविध कला-माध्यमों का विकास तथाकथित मुख्यधारा से पहले हो चुका था, लेकिन वहाँ साहित्य सृजन की परम्परा मूलतः मौखिक रही। जंगलों से खदेड़ दिए जाने के बाद भी आदिवासी समाज ने इस परम्परा को अनवरत जारी रखा। ठेठ जनभाषा में होने और सत्ता प्रतिष्ठानों से दूरी की वजह से यह साहित्य आदिवासी समाज की ही तरह उपेक्षा का शिकार हुआ। आज भी सैकड़ों देशज भाषाओं में आदिवासी साहित्य रचा जा रहा है। जिसमें राजेन्द्र अवस्थी का 'जंगल का फूल', प्रधान का 'एकलव्य', वत्स का 'जंगल के आस-पास', महाश्वेता का 'जंगल के दावेदार', सुरेशचन्द्र का 'वनवासी', शिवप्रसाद का 'शैलूष', मनमोहन का 'गगन घटा घहरानी', जोशी का 'सुराज्य' और संजीव का 'धार' आदि कई हिन्दी उपन्यासकारों ने आदिवासी जीवन, उनका होने वाला शोषण तथा विकास, उनमें उत्पन्न नई विचारधारा का चित्रण किया गया है।

उपन्यासकार संजीव ने 'धार' उपन्यास में पिछड़े हुए बाँसगड़ा गाँव को आलोच्य उपन्यास की कथा को केन्द्र बनाकर वहाँ के उपेक्षित जीवन के प्रश्नों, आकांक्षाओं, शोषण, भ्रष्टाचार, गरीबी, अशिक्षा एवं असुन्दरता का अंकन करके इन सबके बीच मानवीय संवेदना की छवि को उभारकर उधर हमारा ध्यान आकृष्ट किया है। 'धार' उपन्यास में कोयला खदान की सही तस्वीर और आदिवासियों का जीवन इस कृति में देखने को मिलता है। कोयला खदान से सटकर बसे बाँसगड़ा गाँव की मूर्त तस्वीर इस रचना में देखने को मिलती है। इसका परिचय कराते हुए मैना कहती है कि, "उत्तर-पूरब की दिशा में चिमनी से उजला-उजला धुआँ निकल रहा था, पुराने टीनों की घेराबंदी मरियल पैंडा के बीच टूट-टूटकर जुड़ी हुई-सी अगल-बगल ज्यादातर फूस के घरौंदे नजर आ रहे थे।"

गाँव अपने-आप में स्वतन्त्र हुआ करते हैं। रोशनी के नाम पर टिन की चारदीवारी के अन्दर के कुछ बल्बों और एक बाहर के मन्दिर के बल्ब को छोड़कर लालटेन और ढिबरिया जल रही थीं जहाँ-तहाँ। इस तरह से लेखक ने बाँसगड़ा गाँव का चित्रण किया है। दो दशक पूर्व भारत की केन्द्रीय सरकार द्वारा शुरू की गई आर्थिक उदारीकरण की नीति ने बाजारवाद का रास्ता खोला। मुक्त व्यापार और मुक्त बाजार के नाम पर मुनाफे और लूट का खेल आदिवासियों के जल, जंगल और जमीन से भी आगे जाकर उनके जीवन को दाँव पर लगाकर खेला जा रहा है। पिछले एक दशक में अकेले झारखंड राज्य से 10 लाख से अधिक आदिवासी विस्थापित हो चुके हैं। इनमें से अधिकांश लोग दिल्ली जैसे महानगरों में घरेलू नौकर या दिहाड़ी पर काम करते हैं। ऐसी जर्जर परिस्थिति से ऊबकर वह अपने गाँव छोड़

IQAC Co-ordinator
INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's

देते हैं और दूसरे शहरों में आकर बसते हैं। उनके सामने जीवन जीने के लिए जो खेती है, वह सब नष्ट हो जाती है। गाँव के किसान लोग किसान न रहकर मजदूर बन जाते हैं। धूप और धुएँ में जलती बस्तियाँ, अधनंगे बच्चे, दमघोंटू वातावरण, खाँसते हुए लोग, मरियल कुत्ते की तरह पेड़ और गन्दगी का यह साम्राज्य है "न दिन है, न रात, दोनों की दहलीज पर संथाल परगना का पूरा नंगा इलाका घायल गुरते सूअर की तरह पड़ा है। नंगी-अधनंगी पहाड़ियाँ जहाँ-तहाँ खड़े शाल, महुए, खजूर और ताड़ के पेड़, झाड़ियाँ, बलुई बंजर धरती, सूखती नदियाँ, सूखते कुएँ, तालाब, भयंकर पोखरियाँ खाड़े, जहाँ-तहाँ सोये पड़े मुर्दों से लोग।"

इस तरह उपर्युक्त चित्रण बाँसगड़ा गाँव के कोयला खदान का परिवेश मूर्त करता है। इसी के परिणामस्वरूप आदिवासियों को हेय कोटि का जीवन जीना पड़ता है। यह लोग सुबह से लेकर शाम तक गहरी कोयला खदानों में कड़ी मेहनत करने के बावजूद उन्हें दो वक्त की रोटी मयस्सर नहीं होती यानी उनका जीवन गरीबी और भूखमरी यही उनकी जीवन की यथार्थता रही है। वे लोग शिक्षा से दूर-दराज रहे हैं और इसी का स्वरूप उनके जीवन में रहा है। वह अशिक्षित होने के कारण उनमें डायन, जादू-टोना, भूत, प्रेत, बलिप्रथा, तन्त्र-मन्त्र, भाग्यविधाता और ओझा का आतंक पाया जाता है।

अन्धश्रद्धा का प्रमाण अधिक मात्रा में होने के कारण यह समाज भूत, डायन जैसी बातों से अभी डरता हुआ दिखाई देता है इसका चित्रण मैना मंगर को बताती हुई कहती है—"अरे दुत्त, भुत-फुत कुछ नहीं।" उसने मंगर का भूत झाड़ा।

भूत-प्रेत की चर्चा चली तो चलती ही गई। सोते समय मैना ने बताया।

"भूत तो दिया भी है, डब्बे में ...।"

मंगर का कलेजा दहल उठा, "यहाँ...?"

"सब कएता, हमारा माँ आ के टोना से डब्बा बाँध दिया है एक-दुठो बदमाश बाढ़ में भी आया था, साँप भेंटा गया, बस भाग चला।" वह हँस पड़ी।

"सब तो ये भी कहते हैं कि वो डायन है। उनके आने से-ई तेजाब बरसता है बीमारी होता है।"

"और कुछ बोला?" उसकी हँसी सुख गई।

"कबर...? छी! छी! छी! धरम भ्रष्ट! अरे लाश की दुर्गति न करा मैना! लाश कबर में रही तो डायन आती रहेगी कलेजा खाने के लिए" इस तरह से समाज में फैली अन्धश्रद्धा से लोग त्रस्त रहते हैं!

आदिवासी समाज में संस्कृति (रीति-रिवाज, परम्पराएँ, अनुष्ठान, पर्व-त्यौहार, नृत्य-वाद्य आदि) धार्मिक विश्वासों से जन्म लेती है इसलिए इनमें विविध लोकगीत,

IQAC Co-Ordinator
INCHARGE PRINCIPAL

करते हुए शर्मा बाबू मंगर को कहते है कि "छोटे-छोटे घर-छाजन फूस की हो या खपड़े की, सभी घरों में एक बात आम थी–दीवारों का ऊपरी भाग सफेद चिकनी मिट्टी से और नीचे स्याह स्लेटी मिट्टी से लिपे हुए ठीक सौताल औरतों की किनारीदार साड़ियों की तरह।" इस तरह से उनके घरों का चित्रण किया है और उनके घर स्वच्छ रहते हैं कि वह ब्राह्मनों के घरों से काफी स्वच्छ इन आदिवासियों के घर देखने को मिलते हैं–इसका चित्रण हुआ है। हँसते-हँसते ही शर्मा ने कहा "मंगर जी अपने यहाँ कुछ ब्राह्मणों के भी घर ऐसे ही हैं कि अन्दर चले जाएँ तो गन्दगी से आपका सर फटने लगे, लेकिन आपको एक भी आदिवासी का घर गन्दा नहीं मिलेगा, न अन्दर से न बाहर से, चाहे वो सूअर ही क्यों न पोसें। आपने मजूरों को काम करते देखा होगा। आदिवासी औरतें सिर पर एक गमछा रख लेंगी जो पीठ के नीचे तक फैला होगा, चाहे वे कोयला ही क्यों न ढो रही हों, जबकि दूसरी 'देशवाली' औरतों में ये चीज आपको नहीं मिलेगी। आदिवासी संस्कृति तो इस मायने में आर्य संस्कृति से बेहतर है, भले ही वे साँवले हों और आर्य गोरे। हमारे पास जो कुछ भी है, उसका ज्यादातर भाग आदिवासी संस्कृति से लिया हुआ है और आप गुड़ खाकर गुलगुले से परहेज क्यों कर रहे है भाई, मैना भी तो वही है।"

मनुष्य जाति अपने-आपको संस्कृतिशील बता रही है। पर आज भी बहुत कम मात्रा में यह दिखाई देता है कि आज वैज्ञानिक-तन्त्रज्ञान बड़ा है और भी बढ़ेगा, पर जो आदिवासी समाज है उनका विकास किस तरह होगा? उन्होंने अपनी संस्कृति को नष्ट नहीं होने दिया। वे अपने-आप से ईमानदार हैं। उनके सब उत्सव, रीति-रिवाज यह आज रूढ़ि-परम्परा के अनुसार ही दिखाई देते हैं और उनकी बोली, इमानदारी यह हमें आज भी जैसे के तैसे देखने को मिलती है। इसी तरह आदिवासी जीवन का चित्रित रूप हमें राजेन्द्र अवस्थी के 'जंगल के फूल' उपन्यास के बस्तर जनपद के 'गढ़बंगाल' और 'बिझली' गाँवों के आदिवासियों की संस्कृति, रीति-रिवाज, आचार-विचार आदि का जीवन्त चित्रण प्रस्तुत किया गया है। इसमें जो भी आदिवासी समाज की संस्कृति दिखाई देती है, यह रीति-रिवाज, परम्परा से चली आ रही है। आज हम सभ्य समाज में देखते हैं तो संस्कृति यह नाम के लिए रही है पर आदिवासियों की संस्कृति यह आज भी जस-की-तस देखने को मिलती है और उनकी भाषा सौम्य और मधुर रही है। कुछ जातियाँ आज भी समाज जंगलों में रहती है। उसमें बात करते हैं तो, राकेश वत्स का 'जंगल के आस-पास' उपन्यास में सोन नदी के किनारे, जंगलों एवं पहाड़ों में निवास करने वाले आदिवासी जातियों का वर्णन किया गया है। इस समाज का विकास मंद गति से चल रहा है। इनको ... उनमें भी कुछ लोग दरिद्रता से त्रस्त हैं और कुछ

IQAC Co-Ordinator

INCHARGE PRINCIPAL

आज हम देखते हैं कि, आदिवासी समाज में जो कुछ घटित हो रहा है, उनके ऊपर लिखा गया साहित्य को हम आज समझते हैं, तो हमें लगता है कि जो कुछ जीवन आदिवासियों का घटित हो रहा है उसमें उनकी आर्थिक, सामाजिक स्थिति का विकास हो रहा है। पर फिर भी भारत जैसे देश में झारखंड, बिहार जैसे राज्यों में आदिवासियों की जन जीवन की स्थिति भयानक हो रही है। आदिवासियों को हेय कोटि का जीवन जीना पड़ रहा है।

सन्दर्भ

1. संजीव का धार, पृ. 14-15।
2. वही, पृ. 37, 38।
3. वही, पृ. 70।
4. इक्कीसवीं सदी के आदिवासी हिन्दी उपन्यास- डॉ. गोरख प्रभाकर काकड़े।
5. आदिवासी साहित्य विमर्श : चुनौतियाँ और संभावनाएँ।
6. मोनिका मीना : आदिवासी साहित्य की अवधारणा- साहित्यसुधा वेबपत्रिका, दिसम्बर 2007।
7. सं. रमणिका गुप्ता, आदिवासी साहित्य यात्रा, संस्करण 2016, पृ. 24।
8. संजीव का कथा-साहित्य और आदिवासी संघर्ष/ज्योतिकुमारी मीणा।
9. वंदना टेटे अपनी पुस्तक आदिवासी साहित्य परम्परा और प्रयोजन।

IQAC Co-ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri Dist-Nashik

I/C HARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

Impact Factor – 6.261 ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

International E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

February -2019 Special Issue - 128

२१ व्या शतकात प्रसार मध्यामांतर्गत भाषाविषयक चिंतन व आव्हाने

Guest Editor:
Dr. S. G. Baviskar ,
Principal,
MVPS's Arts & Commerce College, Soygaon
Tal. Malegao, Dist. Nashik [M.S.] INDIA

Executive Editor of the issue:
Dr. Smt. U. P. Shirode
Prof. Smt. S. M. Ahire
Dr. Smt. V. M. Desai
Prof. J. D. Pawar
Dr. Manoj Jagtap

Chief Editor:
Dr. Dhanraj Dhangar (Yeola)

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

SWATIDHAN INTERNATIONAL PUBLICATIONS

For Details Visit To : www.researchjourney.net

© All rights reserved with the authors & publisher

Price : Rs. 800/-

Published by –
© Mrs. Swati Dhanraj Sonawane, Director, Swatidhan International Publication, Yeola, Nashik
Email : swatidhanrajs@gmail.com Website : www.researchjourney.net Mobile : 9665398258

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal | ISSN : 2348-7143
Impact Factor - (SJIF) - 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)-0.676 (2013) | February-2019
Special Issue 128-२१ व्या शतकात प्रसार मध्यामांतर्गत भाषाविषयक चिंतन व आव्हाने
UGC Approved Journal

सूचना प्रौद्योगिकी युग मे हिंदी भाषा का महत्व

प्रा. देशमुख निलेश शिवाजी
एम.ए, नेट,सेट
मो नं. ९४०४७८७६९८

२१ वी शताब्दी में सुचना प्रौद्योगिकी की इस युग में हिंदी भाषा को बहुत बढी मात्रा में उपयोग में लाया गया है। आज सर्वत्र कंप्यूटर, रेडीयो, मोबाईल, लैपटोप आईपॅड जैसी वस्तुओ ने दुनिया मे अपना वर्चस्व स्थापित किया है। आज की पीढी इन चीजों के बिना जीने की कल्पना भी नही कर सकती है। ज्ञान के क्षेत्र में जो इंटरनेट का उपयोग नही करता तो वह व्यावहारिक रुप से निरक्षर माना जाता है ।

आज हिंदी जो राजाभाषा के रुप में कार्य कर रही है। उसी की उपज आज सूचना प्रौद्योगिक में देखने को मिलती है। आज पुरी दुनिया में इंटरनेट का उपयोग हो रहा है। भारत मे १९९० के बाद इंटरनेट ने क्रांती लाई और आज ८ करोड से भी ज्यादा लोग इंटरनेट का इस्तेमाल करते है। इसमे हिंदी भाषा को विश्वस्तर पर भी सूचना प्रौद्योगिकी ने महत्व का माना है। सूचना प्राद्योगिकी की शुरूवात भले ही अमेरिका मे हुई हो फिर भी भारत की मदद के बीना यह आगे नही बढ सकती थी। गुगल के एक वरिष्ट अधिकारी ने कहा है। कि आनेवाले कुछ वर्षो में भारत दुनिया के बढे कंम्युटर बाजारो मे से एक होगा और इंटरनेट पर जिन तिन भाषाओं का दबदबा होगा वे है। हिंदी, मेंडरिन और अंग्रेजी इसकी पृष्ठी कि है।

आमतौर पर यह धारणा है कि कंप्युटरो का बुनियादी आधार अंग्रेजी है। यह धारणा सरसा गलत है कंप्युटर की भाषा अंको की भाषा है। और इन अंको मे केवल ० और १को ही तकनिकी और मशिन उपभोक्ता के लिए होती है इंटरनेट पर हिंदी के पोर्टल अब व्यावसायिक तौर पर आत्मनिर्भर हो रहे हैं। कई दिग्गज आई.टी कंपनिया चाहे हो गुगल हो या कोई और सब हिंदी अपना रही है। आज भारत मे इतनी बढी मात्रा मे आबादी होने से उनके उत्पादन का विज्ञापन करने के लिए वह हिंदी को इस्तेमाल मे ला रहे है और उनकी बढोत्तरी भी देखणे को मिलती है। आई.बी.एम.सन.मैक्रो सिस्टम ओरक्ल आदि ने भी हिंदी अपनाना शुरू कर दिया है। इंटरनेट एकसप्लोरर, नेटस्केप, मोजिला क्रोम आदि इंटरनेट ब्राऊजर भी खुल कर हिंदी का समर्थन कर रहे है। आम कंप्युटर उपभोक्ताओ के लिए कामकाज से लेकर डाटाबेस तक हिंदी मे उपलब्ध है।

हिंदी भाषिक लोगों ने हिंदी भाषा को विश्व के मानचित्र पर अंकित कर दिया है यह भी एक सत्य है कि किसी भी भाषा का विकास और प्रचार किसी प्रेरणा, प्रोत्साहन या दया का मोहताज नही यह तो स्वत: विकास के राहपर आगे बढता रहता है। आज प्रिंट हो या इलेक्ट्रॉनिक मीडीया फिल्मे हो या सीरियल्स, डिस्कवरी, जिओग्राफिक हो या हिस्ट्री या कार्टुन सभी पर हिंदी की तुती बोलती है सभी तथ्य हमें हिंदी के उज्वल भविष्य के प्रति आश्वस्त करते है।

आधुनिक युग कंप्युटर का युग है। जिसने आज मनुष्य की कागज पर निर्भरता को काफी हद तक कम कर दिया है। क्योंकी आज हम कंप्युटर के आगमन से नोट्स लिखना हो या और कुछ लिखणे की बात आती है तो वहा पर इन सारी वस्तुओ का हम इस्तमाल करते है। सुचना प्रौद्योगिक ने यह काम आसान कर दिया है यह अलग – अलग भाषाओ मे फॉन्ट उपलब्ध है। नित. नए – नए तरीके से विकसित इन सारी यंत्र ने ऐसी बाधाओ को पार कर दिया है और हिंदी भाषा ने इन सब में प्रचार प्रसार का काम इन सूचना प्रौद्योगिकी की सहायता से किया है। कंप्युटर मे टाइपिंग के लिए उपयोग किए जानेवाले टाइपराइटर को चलन से बाहर

IQAC Co-Ordinator INCHARGE PRINCIPAL

किया परंतु शुरूवात मे यह स्थानिए भाषाओ के लिए सहज नही था। इस समस्या का समाधान युनिकोड के आगमन से हुआ जिसमे हिंदी के साथ.साथ अन्य भारतिय भाषाओ के लिए भी कंप्युटर पर काम करणे के लिए आसान प्लेटफॉर्म निर्मित किया गया है। इसके माध्यम से हिंदी तथा अन्य भारतिय भाषाओं मे ब्लॉग लिखे जाने लगे है। जो कि अब तक कुछ ही देशो मे यह सुविधाए उपलब्ध थी। आज हिंदी मे अनेको ब्लॉग लिखे तथा पढे जा रहे है । इतना ही नही समाचार पत्रो ने भी अब नियमित रूप से ब्लॉग छपने शुरू कर दिए है।

सूचना प्रौद्योगिक में रेडिओ, कंप्युटर सेल्युलर उपग्रह, संचार प्रकाशिय तंतु, लेजर, टेलिफोन, मोबाईल संमिलित रूप से पुरे विश्व मे सूचना प्रौद्योगिकी का सुत्रपात किया है तथा संदेश के आदान – प्रदान मे भाषा का महत्वपुर्ण स्थान है इन सब मे हिंदी मुख्य रूप से काम कर रही है। सूचना प्रौद्योगिकी ने पुरी धरती को एक गॉंव बना दिया है। इसने विश्व की विभिन्न अर्थव्यवस्था को जोडकर एक वैश्विक अर्थव्यवस्था को जन्म दिया है इन सबका काम एक भाषा कर रही है। आज हिंदी ने वैश्विकरण के इस युग में बढी उन्नती की है। हिंदी भाषा से बहुत से लोग एक साथ जुढ गए है।

वर्तमान समय में मोबाईल फोन पर हिंदी समर्थन हेतु निरंतर कार्य चल रहे है। आज कई सारी मोबाईल कंपनिया सोनी, नोकिया, सॅमसंग जैसे हिंदी टंकण, हिंदी वाइस सर्च व हिंदी भाषा मे इंटरफेस की सुविधाएँ प्रधान कर रही है। इनके साथ ही आईपॅड पर लिखणे की सुविधा उपलब्ध है। आज अंग्रेजी के साथ ही हिंदी भाषा का भी नेटवर्क फैलता जा रहा है। जागरण वेबदुनिया, नवभारत टाइम्स तथा विकिपिडीया हिंदी, भारतकोश, गदयकोश, कविताकोश, हिंदी समय डॉटकॉम आदि इंटरनेट साइटो पर हिंदी की सामग्री देखी जा सकती है। आज विज्ञापन के संबधित हो या कृषी से हर जगह पर हिंदी का महत्व बढ रहा है। आज हिंदी का महत्व आचार – विचार से आगे जाकर बहुत कुछ सामग्री पढणे को मिल रही है तथा विविध जगह पर इसके विज्ञापन हिंदी मे देखने को मिलते है। आज राजभाषा विभाग ने विविध सुविधाएँ प्रदान करने का कार्य किया है। हिंदी भाषिक लोगों के लिए इन सूचना प्रौद्योगिकी का फायदा हो रहा है।

आज भारत में ८०० से जादा टीवी चैनल और २५० तक एफ.एम.चैनल उपलब्ध है। साथ ही ई समाचार पत्रों के चलन ने पत्रकारिता को एक नया स्वरूप दिया है। आज अपनी मातृभाषा में समाचार – पत्र पढने के लिए उस क्षेत्र विशेष में अनिवार्यत: उपस्थित रहना आवश्यक नहीं रहा। लगभग सभी प्रमुख समाचार पत्रों के ई संस्करण इंटरनेट पर उपलब्ध हैं। इनके अलावा हिंदी तथा अन्य भारतीय भाषाओं में ई.बुक्स, ई. मैगजीन, आदि का प्रसार भी काफी तेज गति से हो रहा है।

इन सारी बातों से हमे सूचना प्रौद्योगिकी का इस युग मे कितना महत्व है और उसने भी हिंदी भाषा का सबसे ज्यादा लोग इस्तेमाल कर रहे है। यह हमे देखने को मिलता है। आज सूचना प्रौद्यागिकी की इस युग मे हिंदी का महत्व पहले से अधिक हो गया है। आज यह राजकाज की संवैधानिक बाध्यता से निकलकर व्यावसायिक भाषा के रूप में उभरकर सामने आयी है। और इसलिए हिंदी भाषा यह आज २० देशो मे बोली जाती है तथा विविध विश्वविद्यालयो मे पढाई जाती है। सुचना प्रौद्यागिकी ने यह आसान कर दिया है। आज कही भी जाकर आप हिंदी भाषा में अखबार पढ सकते हो या ब्लॉग लिख सकते हो आज मोबाईल व्दारा कविताएँ लिख सकते हो इन सब का इस्तमाल सुचना प्रौद्योगिकी ने आसान कर दिया है। हिंदी भाषा मे इन सब जानकारी को उपयोग में लाया जा रहा है। सुचना प्रौद्यागिकी कि इस युग में हिंदी भाषा को अलग हि महत्व प्राप्त हुआ है। –

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri, Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri, Dist-Nashik

संदर्भ ग्रंथ

१. मधेपुरा टाईम्स,७ फेब्रूवारी २०११
2- राजभाषा हिंदी और सूचना google.com search.
3- google IAS Beginner.

3.3. Research publication and Awards **Marks 15**

2018-19

3.3.1 Number of research papers published per teacher in the Journals notified on UGC website during the last five years

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri, Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri, Dist-Nashik

Sr. No.	Title of paper	Department of the teacher	Name of journal	Year of publication	ISSN number
1	Goods & services Tax (GST) :- one nation, one tax	प्रा. नितीन वामन	Economic	2018-19	
2	Goods & services Tax (GST) :- Structure and Impact	प्रा. नितीन वामन	Economic	2018-19	
3	भारत आणि चीन आशिया देशावरील प्रभाव	प्रा.शशीकांत सांगळे	Economic	२०१८-१९	
4	विमुद्रीकारनाचे भारतीय शेतीवरील पारीनाम	संदीप जगताप	Pol. Sci	२०१८-१९	
5	भारतातील शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या	प्रा.शशीकांत सांगळे	Economic	२०१८-१९	

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

3.3. Research publication and Awards(2019-20)

PEER REVIEWED INTERNATIONAL REFERRED RESEARCH JOURNAL
Impact Factor : 4.142
Special Issue : Economic and Political Influence of Asian Countries - India & China
UGC Approved Journal No. 41012
ISSN : 2319-9318
January 2019

भारत आणि चीन : आशियाई देशांवर आर्थिक आणि राजकीय प्रभाव

प्रा. [illegible] संजीव [illegible]
नाशिक शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित
कला व वाणिज्य महाविद्यालय, इगतपुरी
मो. [illegible] / [illegible]

प्रस्तावना:-

भारत आणि चीन हे आशियातील दोन [illegible] मोठे देश आणि [illegible] [illegible] १९४७ मध्ये [illegible] चीन १९४९ मध्ये साम्यवादी [illegible] [illegible] [illegible] आणि [illegible] भारत व चीन [illegible] [illegible] [illegible] भारत हा साम्यवादी चीनला [illegible] [illegible] [illegible] चीन आणि भारत यांनी १ एप्रिल १९५० [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] १९५४ मध्ये दोन्ही [illegible] आणि भारतीय [illegible] [illegible] [illegible] सार्वभौमत्वाचे परस्पर आदर [illegible] [illegible] ठेवले.

[illegible] भारताचे [illegible] [illegible] आहे. [illegible] भारताला [illegible] नाहीत. [illegible] १९६२ [illegible] आर्थिक [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] आर्थिक [illegible] [illegible] आहे. [illegible] देश भारताला आर्थिक [illegible] [illegible] करत आहे.

संशोधनाची उद्दिष्ट्ये:-

१. भारत आणि चीन यांचा आशियाई देशावर प्रभाव व भूमिका.
२. भारत आणि चीन आशियाई देशांवरील परकीय धोरण
३. भारत आणि सीमा विवादाचा प्रभाव
४. चीन आणि सार्क देश संबंध.
५. भारताचा परमाणु करार आणि चीनची प्रतिक्रिया

हा संशोधन पेपर दुय्यम स्रोतांवर आधारलेला आहे. संदर्भ पुस्तके, वर्तमानपत्रे, इंटरनेट इ.

REDMI NOTE 10S
01/01/2023 21:46

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri, Dist-Nashik
[illegible]tor
[illegible] Mandal's
[illegible]llege

PEER REVIEWED INTERNATIONAL REFEREED RESEARCH JOURNAL
Impact Factor : [illegible]
Special Issue : [illegible]
UGC Approved Journal No. [illegible]
ISSN : [illegible]
January 2019

भारत आणि चीन [illegible]

१ आशियातील भारत आणि [illegible] भूमिका-

[illegible]

२. हिंद महासागर आणि चीनची भौगोलिकता-

[illegible]

३. भारत आणि चीन सीमा विवादाचा प्रभाव-

[illegible] भारताने आपली [illegible] २००३ साली भारत–चीनने सीमाप्रश्नावर [illegible] २००२ [illegible] पंतप्रधान मनमोहन सिंग यांनी २००८ च्या चीन भेटीवेळी [illegible]

REDMI NOTE 10S
01/01/2023 21:46

[illegible]dinator
[illegible]arak Mandal's
[illegible]ce College
[illegible]ashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

ISSN : 2319-9318
January 2019
PEER REVIEWED INTERNATIONAL REFERRED RESEARCH JOURNAL
Impact Factor ... Special Issue ...
UGC Approved Journal No. ...

[illegible]

[illegible]

प्रस्तावना :

[illegible]

[illegible]

प्रस्तुत लेखात शेतक–यांच्या आत्महत्या कारणे व उपाययोजना यांचा शोध घेतलेला आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टये

१) भारतीय शेतक–यांच्या आत्महत्यांची कारणे शोधणे.

२) भारतीय शेतक–यांच्या आत्महत्या कमी करण्यासाठी उपाय सुचविणे.

३) शेतक–यांच्या आत्महत्या कमी करण्यासाठी सरकारचे काय योजना घेता येईल हे शोधणे.

संशोधन पध्दती :

हा संशोधन पेपर दुय्यम स्रोतावर आधारलेला आहे. वर्तमानपत्रे, मासिके, इंटरनेट इ.

शेतक–यांच्या आत्महत्यांची कारणमिमांसा

[illegible]

REDMI NOTE 10S 01/01/2023 21:29

...inator
...ak Mandal's
...College
...shik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri, Dist-Nashik

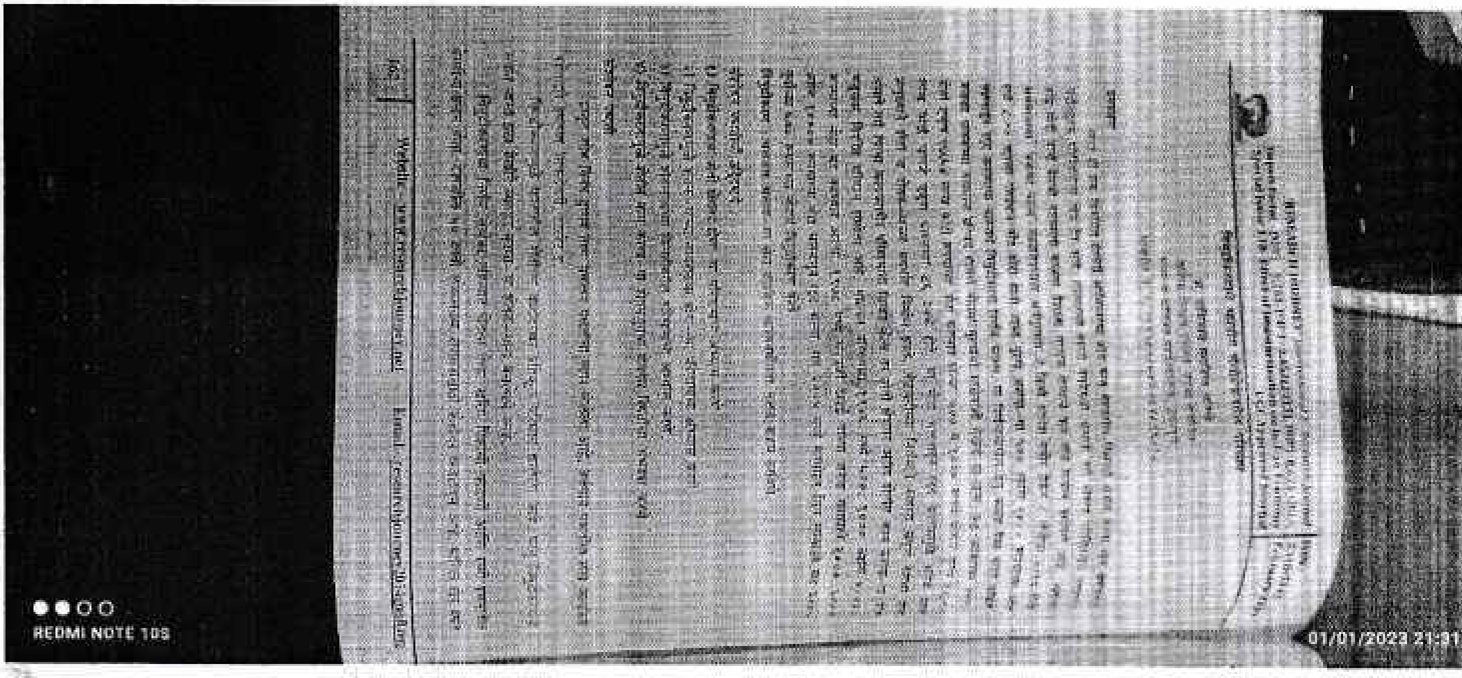

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri, Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri, Dist-Nashik

3/23, 3:58 PM
IMG-20230101-WA0023.jpg

PEER REVIEWED INTERNATIONAL REFEREED RESEARCH JOURNAL
Impact Factor - [illegible]
Special Issue - [illegible] Influence of Asian Countries : India & China
UGC Approved Journal No.[illegible]
ISSN [illegible]
January [illegible]

भारत आणि चीन – आशियाई देशांवरील प्रभाव

प्रा. [illegible]
नाशिक शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित
कला व वाणिज्य महाविद्यालय, इगतपुरी
मोबाईल नं. [illegible]

प्रस्तावना

भारत आणि चीन आशियातील दोन प्राचीन मोठी देश आहे. [illegible] भारत १९४७ मध्ये स्वतंत्र झाला तर चीन १९४९ [illegible] साम्यवादी [illegible] [illegible] १९५० [illegible] [illegible]

आंतरराष्ट्रीय संबंध

आंतरराष्ट्रीय संबंध म्हणजे [illegible] [illegible] समावेश [illegible]

[illegible] भारत आणि चीन [illegible] आशियाई देशांबरोबर [illegible]

[illegible] देशामध्ये होते.

[illegible] भारत [illegible] चीन [illegible] भारत व चीन [illegible] संबंध प्रस्थापित [illegible] भारत चीन [illegible] देशांबरोबर असलेले संबंध प्रस्थापित [illegible] आंतरराष्ट्रीय [illegible] देशाच्या आर्थिक, राजकीय, सामाजिक, भौगोलिक [illegible] होतो.

संशोधनाची उद्दिष्टे :

१) भारत आणि चीन यांचा एकमेकांवर राजकीय प्रभाव अभ्यासणे.
२) भारत व चीन यांचा आशियाई देशांबरोबर असलेले संबंध अभ्यासणे.
३) चीन व सार्क देशांमधील संबंध अभ्यासणे.
४) भारत आणि चीन आशियाई देशांबरोबर परकीय धोरण अभ्यासणे.
५) भारत आणि [illegible] प्रभाव पाहणे.
६) भारताचा परमाणु करार आणि चीनची प्रतिक्रिया अभ्यासणे.

संशोधन पद्धती :

हा संशोधन पेपर दुय्यम स्रोतांवर आधारलेला आहे. संदर्भपुस्तके, वर्तमानपत्रे, इंटरनेट इ.

REDMI NOTE 10S
01/01/2023 21:35

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri, Dist-Nashik

https://mail.google.com/mail/u/0/#inbox/FMfcgzGrbljqMCxsxTfjpfDhwfqvKGbc?projector=1&messagePartId=0.14
1/1

GOODS AND SERVICES TAX: ONE NATION, ONE TAX

PROF NITIN G. WAMAN

M.A. M.PHIL. SET. (ECO)

2018

INTRODUCTION

Goods and services tax (GST) is recognized as a tax on value- added system charged on GST. Even if Canada tried to implement Good and Services Tax in 1905, It was moved in 1991 after good & services tax. So in April 1954 France became the first country to impose goods and services tax. There are more than 160 country with goods and services tax in the world 12 countries are in the process of implementing GST. A total 17 types of indirect taxes, surcharge & cesses have been included in the Goods & Services Tax (GST). Of these 8 types of indirect taxes, surcharge & cess central government are included. The government on India is committed to replace on the indirect taxes levied on goods and services by central and states and implement GST 1st July 2017. Since India is now 3rd largest economy so GST is most significant tax reform since Independence. It will increase revenues and growth stimulate investment and make investment doing business in India easier. GST bill have a far reaching impact on all almost all the aspects in the business organization in the country.

METHODOLOGY

The researcher used secondary data for the study, secondary data have been collected from the various journal, research articles and internet websites. Descriptive method also is used to analyses the study.

OBJECTIVE OF THE STUDY

The study has been geared toward achieving the following objectives.

1) To understand the concept of Goods and services Tax.
2) To know the benefits of Goods And Services tax (GST) in India
3) To examine the structure of the Goods and Services Tax.
4) To Understand how GST will work in India.

What is GST?

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

Goods and services tax (GST) is a comprehensive tax levy on manufacture, sale and consumption of goods and services at a national level. In simple terms, GST may be defined as a tax on goods and services, which is liveable at each point of sale or provision of service, in which at the time of sale of goods or providing the services the seller or service provider may claim the input credit of tax which he has paid while purchasing the goods or procuring the service. It is basically a tax on final consumption.

Under the GST regime, both the centre and state would have the powers to tax the supply of goods and services right from their primary stage to final consumption. At the centre's level, introduction of the GST will mean that it takes the place of central excise duty, services tax and additional customs duties. At the state level, the GST will take the place of state VAT.

DUAL GST MODEL

India is federal country where both the centre and states have been assigned the powers to levy and collect taxes through appropriate legislation. It has been there would be a "Dual GST" model in India, taxes will be levied by both centre (Central GST) and state (State GST) on Goods and services. Hence a dual GST would be according to the constitutional requirement of fiscal federalism.

STRUCTURE OF THE GST

1) Dual GST:- Both centre and states will simultaneously levy GST across the value chain. Centre will levy as well as collect Central Goods And Services Tax (CGST) and states would levy and collect state Goods and Services Tax (SGST) on all transactions within a state. The input tax credit of CGST will be available for paying the CGST liability on the output at each stage. Similarly the credit of SGST paid on inputs would be allowed for paying the SGST on output.
2) Inter State transaction and the IGST mechanism:- The Integrated Goods and Services Tax (IGST) have been designed to ensure seamless flow of input tax credit from one state to another. The centre will levy and collect the IGST on all inter-State supply of goods and services.

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

3) Destination-based consumption tax:- GST will be a destination based tax. This implies that all SGST collected will ordinarily accrue to the state where the consumer of the goods or services sold resides.
4) Central Taxes :- Service tax, central excise duty, Additional excise duty, Special additional duty of custom (SAD)
5) State taxes:- VAT/ Sale tax, Entertainment tax, Octroi and entry tax, Luxury tax, Taxes on lottery, betting & gambling,

FEATURE OF THE GOODS AND SERVICES TAX

1) The GST would be applicable to all transaction of goods and services made for a consideration except the exempted goods and services, goods which are outside the purview of GST.
2) GST will have dual components: one levied by the centre (CGST) and the other levied by the states (SGST).
3) The GST will be levied on import of goods and services into the country.
4) The CGST and SGST are to be paid separately to the centre and state's respective accounts.
5) Also an additional tax of 1% on inter-state trade in goods and services will be imposed & collected by the centre and provided to state for tow years to compensate the loss (of any) faced by the states for implementing the GST.

BENEFITS OF GOODS AND SERVICES TAX.

1) GST provide comprehensive and wider coverage of input credit setoff, you can use services tax credit for the payment of tax on sale of goods etc.
2) Prices of goods are expected to reduce in the long run as the benefits of less tax burden would be passed on to the consumer.
3) By reducing the tax burden the competitiveness of Indian products in international market is expected to increase and there by development of the nation.
4) Many indirect taxes in state and central level included by GST, You need to pay a single GST instead of all.
5) Uniformity of tax rates across the states.

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri Dist Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

6) Tax evasion at various stages will be eliminated as tax offsets can be collected only if taxes have been paid originally. You will also to able to buy raw materials or constituents materials for production only from those who have paid taxes, in order to claim benefits.
7) The current supply and distribution chain may undergo a change with a change in taxation system that does away with excise and customs duties.

CONCLUSION

Since the 122nd constitution amendment bill has become a low (101st amendment) enbling the centre and states to levy GST concurrently, India is all set to usher the financial year 2017-18 with a new tax regime i.e. GST. Accordingly, India join the select club of nations such as Canada, Australia, Singapore and Malaysia having GST as the indirect tax system. the multiple tax structure of indirect taxes leads to evasion of tax but by implementing GST. India will definitely lead to mere tax payers and there fore increase the govt. revenue. GST is good for the development on Indian economy because it bring uniform taxation (single taxation) system in India which accumulates funds under one roof.

REFERENCES .

1) Goods and Services Tax (GST) and Task Ahead: An Analysis,- Shrawan Kumar Singh, Pratiyogita Darpan, Jan. 2017.
2) Shishir Sinha, GST : One Nation , One Tax, Yojana Nov. 2016.
3) Dr. Vikas Kumar , GST: Positive and Negative Effects On Common Man In India, ISSN (P) 0973-4503 (E): 2454-1702, Impact factor 4.173.
4) Arun Raj.R. Swetha N, Robin Samuel, GST and Its Provisions- An overview, ISSN 978-81-924180 Impact factors 4.9, 2015.
5) Bikram pegu, The Proposed GST (Goods and Services Tax) and Indian Economy, ISSN (P) 2395-4345 (O) 2455-2909, Impact Factor 1.585, June 2017.
6) Deepika Bendapudi & Sheba M Sam, A Study On GST And Its Impact On Government and Retail Sector- An Analysis, ISSN 978-81-924180 Impact factors 4.9, 2015.
7) D. D. Shahade, Goods and Services Tax: An Overview, Vidyabharti International Interdisciplinary Research Journal, ISSN 2319-4979,

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri, Dist-Nashik

8) M.R. Ingle, Goods and Services Tax (GST): Its Features, Benefits and Impact, Vidyabharti International Interdisciplinary Research Journal, ISSN 2319-4979,

9) N.W. Jaswante, Goods and Services Tax (GST) Effects and Benefits, Vidyabharti International Interdisciplinary Research Journal, ISSN 2319-4979,

Mr. Nitin G. Waman

M.A, M.Phil, SET (ECO)

Research Student (P.hd)

nwaman23@gmail.com

9890806730

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri, Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri, Dist-Nashik

GOODS AND SERVICES TAX (GST) :- STRUCTURE AND IMPACT.

Prof. Nitin G. Waman

M.A.,M.Phil, SET.

2018

INTRODUCTION

Goods and services Tax (GST) is a proposed system of indirect taxation in India merging most of the existing taxes into single system of taxation. It was introduced by the constitution Act 2016. The Chairman of BST bill is union finance minister which is currently arun Jaitley. 1st July 2017 and was applicable throughout India which replaced cascading taxes levied by central & state governments.

GST would be a comprehensive indirect tax on manufacturer, sale and consumption of goods and services throughout India, to replace taxes levied by the central and state governments. Good and Services Tax would be levied and collected at each stage of sale or purchase of goods or services based on the input tax credit method. This method allows GST registered businesses to Claim tax credit to the value of GST they paid on purchase of goods or services as part of their normal commercdial activity. Taxable goods and services are not distinguished from one another and are taxed at single rate in a supply chain till the goods or services reach the consumer. Administrative responsibility would generally rest with a single authority to levy tax on goods and services. The introduction of goods and services (GST) would be a significant step of in the reform of indirect taxation in India.

METHODOLOGY:-

The study is completely based on secondary sources. The study of the proposed GST is the result of journals, magazines, book and internet sources.

CONCEPT

GST is a indirect tax which will subsume almost all the Indirect taxes of central government and states governments in to a unified tax. As the name suggests it will be levied on both good and services at all the stages of value addition. It has dual model including central good and services tax (CGST) and states goods and services tax (SGST). CGST will subsume

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College

central indirect taxes like central excise duty, central sale tax, services tax, special additional duty on customs, counter veiling duties whereas indirect taxes of state governments like state VAT, purchase tax, luxury tax, octroi, tax on lottery and gambling will be replaced by SGST. Integrated goods services tax (IGST) also called interstate good & services tax is also a component of GST. It is not an additional tax but it is system to examine the interstate transactions of goods & services and to further assure that the tax should be received by the important state as GST is a destination based tax.

STRUCTURE OF THE GST

1) Dual GST:- Both centre and states will simultaneously levy GST across the value chain. Centre will levy as well as collect Central Goods And Services Tax (CGST) and states would levy and collect state Goods and Services Tax (SGST) on all transactions within a state. The input tax credit of CGST will be available for paying the CGST liability on the output at each stage. Similarly the credit of SGST paid on inputs would be allowed for paying the SGST on output.
2) Inter State transaction and the IGST mechanism:- The Integrated Goods and Services Tax (IGST) have been designed to ensure seamless flow of input tax credit from one state to another. The centre will levy and collect the IGST on all inter-State supply of goods and services.
3) Destination-based consumption tax:- GST will be a destination based tax. This implies that all SGST collected will ordinarily accrue to the state where the consumer of the goods or services sold resides.
4) Central Taxes :- Service tax, central excise duty, Additional excise duty, Special additional duty of custom (SAD)
5) State taxes:- VAT/ Sale tax, Entertainment tax, Octroi and entry tax, Luxury tax, Taxes on lottery, betting & gambling,
6) All goods and services, except alcoholic liquor for human consumption, crude oil, petrol diesel, natural gas & turbine fuel do not come in the Goods & services tax (GST).
7) GST Slabs In India

Sir	Product	GST Rate
1	Milk, eggs, curd, unpacked paneer, natural honey, fresh vegetables, fruits. Printed book,	Nill

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College

	Judicial Document etc.	
2	Sugar, tea, coffee, edible oil, coal, newsprint, PDS Kerosene, LPG Etc.	5%
3	Mob phone, almonds, ayurvedic medicines, tooth powder, fruit juices, agarbatti, cashew Etc.	12%
4	Hair oil, soap, toothpaste, capital goods, corn flakes, camera, toilet paper, facial tissues, iron & steel, speaker, envelopes, Etc.	18%
5	Consumer durables, cars, cement, chewing gum, custard powder, pan masala, washing machine, vacuum cleaner, motorcycles.etc.	28%

IMPACT OF GOODS AND SERVICES TAX

1) **Rail Sector:-** There have been suggestions for including the rail sector under the GST umbrella to bring about significant tax gains and widen the tax net so as to keep overall GST rate low. This will have the added benefit of ensuring that all inter- state transportation of goods can be tracked through the proposed information technology (IT) network.
2) **Telecommunication Sector:-** The GST Regime appears to be unfavourable for the telecommunication sector as well as. The dual framework of GST regime could be the direct direct spike in the services tax rate from 14% to 18%. The proposed GST appears to be silent on whether the telecommunication can be considered under the category of goods and services. Being a regressive taxation system, the burn of increased tax rates will directly be faced by the end consumer unless the credit is passed on to the next in business chain.
3) **Education Sector:-** The education sector currently enjoys various tax exemptions and benefits services provided by school & colleges are either not taxed or are covered in the negative list the situation is likely to continue even after the implementation of GST in case it doest the sector may be able to avail of input credit or CENVAT credit on the duty paid on purchase of inputs and services.
4) **Agriculture Sector:-** The GST on agriculture sector will have a positive impact as all the taxes will be subsumed under a single rate of tax. So movement of agriculture commodities between states will be easier and hassle free which will save time & remove wastages for the transportation of perishables items.

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

5) **Transportation Industry:-** GST on transport sector will result in more efficient cross state transportation. It will bring down the logistics cost, reduced times for transportation. Currently all the 29 state of India collect taxes at different rates on good that move across the state borders that's why the tax on transportation is collected multiple time. This will make long delays at different interstate checkpoints for reviewing by state authorities who checks for the application of relevant taxes and other levies. This causes the delays for an average of 6 to 7 hours. GST would replace around 15 state & federal taxes and tariffs for a single tax at the point of sale of goods.
6) **Real Estate Industry:-** The implementation of GST on real estate sector will effect partially. As the sale or transfer of immovable properties are not included in GST. However the procurement of materials of construction is falling under GST. The classification of goods and services is very important under this sector because it is very necessary to classify the things which will cover under GST and which are not. The Implementation of GST will affect same as in services sector.
7) **Health Care Sector:-** one of the major. Concerns of this industry is the current inverted duty structure that adversely, cost of input's being higher than output. This discourages investment in this industry. GST may either remove the inverted duty structure or allow refund of accumulated credit this would be a boon for this industry and can act as its growth catalyst. This current cascading tax structure on import duty makes it expensive for the industry to import machinery. GST is likely to reduce this cost. Further, GST is expected to have a positive effect on the pharmaceutical sector. It will help the industry be simplifying the tax structure, since eight different taxes are levied in the pharmaceutical industry at the moment. A consolidation of all these in to one tax would ease doing business, as well as mitigate the cascading effects of multiple taxes applied on one product.

CONCLUSION

Thus the introduction of Goods and Services Tax or The Constitution (one Hundred and Twenty-Second Amendment) Bill2014 is a significant move taken the Indian Government to reform taxation in India.

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

It will help in creating a single national market by merging several central and state taxes under a one single tax procedure. No doubt, the implementation of GST will take time, but it is likely to create more employment opportunities and economic inclusion.

REFERENCES

1) GST In India: A Key Tax Reform, Monika Sehrawat, Upasana Dhanda, ISSN 2350-0530 (O) ISSN 2394-3629, Impact Factor: 2.035. Dec 2015
2) Study on Impact of GST in India, Simran R. Kalyani, ISSN 0976-8564.
3) The Proposed GST (Goods & Services Tax) & Indian Economy, Bikram Pegu, International Journal, ISSN (P) 2395-4345, (O) 2455-2909. Impact factor: 1.585.
4) http/en.wikipedia.org.wiki/Goods and services Tax (India) 2017.
5) Goods and Services Tax (GST), M. N. Moharil, Vidybharati International Interdisciplinary Research Journal, ISSN 2319-4979.
6) Goods and Services Tax (GST): Its Features, Benefits and Impact, M.R. Ingle, Moharil, Vidybharati International Interdisciplinary Research Journal, ISSN 2319-4979.
7) Goods and Services Tax (GST) and Task Ahead: An Analysis,- Shrawan Kumar Singh, Pratiyogita Darpan, Jan. 2017.
8) Good and Service Tax: An Overview, D. D. Shahade, Moharil, Vidybharati International Interdisciplinary Research Journal, ISSN 2319-4979.
9) Impact Of Goods and services tax on Indian economy, Alpana Yadav, International Journal, Eco & Management. (SSRG-IJEMS) 2017.
10) GST Game changer for Indian Economy, Ranjeet Mehta, Yojana Nov. 2016.

Prof. Nitin G. Waman

M.A. M.Phil. SET

Nashik Shikshan Prasark Mandal

Arts & Comm. College Igatpuri.

Nwaman23@gmail.com.

9890806730

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College

2017-18

Sr. No.	Title of paper	Department of the teacher	Name of journal	Year of publication	ISSN number
1	हिंदी साहित्य में नारी- विमर्श/ साश्क्तीकरण	प्रा.भारतीकरवाले Hindi	Journal of Research and Development	2017-18	2230-9578
2	महिला सक्षमीकरण	प्रा. आशालोटे Economics	Journal of Research and Development	2017-18	2230-9578
3	A Government polices for women empowerment in India	प्रा.प्रतिभासकट Physical Education	Journal of Research and Development	2017-18	2230-9578
4	Impact of Goods and services tax on indian economy	प्रा.नितीनवामन Economics		2017-18	
5	Impact of FDI on Indian Economy	प्रा.नितीनवामन Economics		2017-18	
6	Tribal Economic Development in India	प्रा.नितीनवामन Economics		2017-18	
7	Scholarly International Multidisciplinary print journal	प्रा.नितीनवामन Economics		2017-18	
8	महिलांचे हक्क, सबलीकरण करणाऱ्या योजना व उपाय	प्रा.ज्योतीसोनावणे Political .Sci		2017-18	
9	Peri: A Modern Women depicted by elifshafak in " Three Daughters of eve	प्रा.राजश्रीबैसाणे English		2017-18	
10	Women empowerment In India: Its Need and Challenges	प्रा.गोपाल लाम्रे वाणिज्य		2017-18	
11	Women empowerment, development &entrepreurship	प्रा.प्राजक्ता वाघचौरे वाणिज्य	Journal of Research and Development	2017-18	2230-9578
12	Glimpsese of women characters in Rebecca Solnits Men explain thing to me	Ashwini Tile	English	2017-18	
13	नाशिक शहरातील कॉन्तोमेंत बोर्ड मधील सफाइमहिला कामगार आणि प्रशासकीय महिला कामगार यांच्या बी एम आय आणि बी एम आर चा तुलनात्मक अभ्यास	.प्रतिभासकट Physical Education		2017-18	

3.3. Research publication and Awards 2018-19 Marks 15

3.3.1 Number of research papers published per teacher in the Journals notified on UGC website during the last five years

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's

Ms. Prajakta Waghchoure
Asst. Professor
NSPM Arts & commerce
College, Igatpuri
prajakta21093@gmail.com

WOMEN EMPOWERMENT, DEVELOPMENT & ENTREPRENEURSHIP

ABSTRACT

Empowerment is defined as a process of transformation of power relation by which oppressed persons gain some control over their lives and involved in the matters which affects them directly. The role of women in development is most intimately related to the goal of comprehensive socio-economic development. In today's world, women entrepreneur are playing very vital role & they have become important part of global business. This paper includes role of women in corporate world, women as entrepreneur & their growth in 21st century.

KEY WORDS

Entrepreneur, Business, Economy, Growth, Development, Empowerment

INTRODUCTION

When the subject comes to Women empowerment & development, it ultimately diverts to Entrepreneurship- Role of Women in industry. Women are vital to the financial services industry, both as employees and as clients, but the industry has been slow to take notice. The future of the financial services industry, as it seeks to better itself in an ever-changing regulatory landscape, could hinge on a resource that is already present in its day-to-day operations but largely ignored. That resource is women, but their importance at lower levels in the industry is often taken for granted—and they're usually squeezed out before they can rise much higher. That's something that is suddenly getting a lot of attention and not a moment too soon.

HOW MANY WOMEN ARE THERE IN INDUSTRY?

Women make up a good part of the work force in the industry. Globally, nearly 60% of those who work in financial services are female, but that's where the good news stops. The higher one goes, the fewer women one finds. Only 19% of senior-level positions in the industry are

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal
INCHARGE PRINCIPAL

filled by women. Among board seats, only 14% are held by women, and in the rarified atmosphere of the CEO, that number shrinks to only 2%. Not only that, but according to a recent Pershing study, only about 30% of financial advisors are women—and that number is falling. That's a problem too, with Pershing calling the recruitment of female advisors critical to growing business.

WOMEN IN CORPORATE LEADERSHIP

Ursula Burns was named CEO of Xerox in 2009. The then $17 billion industry leading company was run by Anne Mulcahy, who chose Burns as her successor. This transference of leadership was the first time a female CEO chose another female CEO to succeed her. There are currently only 5 African American CEO's heading Fortune 500 companies and amongst them Burns is the only female. By accomplishing this she defeated the odds that many young women of color are facing today. "Many people told me I had three strikes against me: I was black. I was a girl. I was poor. Burns climbed the ranks from an intern at the company in 1980, to president in 2007, CEO in 2009 and then chairman in 2010. During her position as CEO Burns lead the acquisition of Affiliated Computer Services. The $6.4 billion purchase is the largest asset purchase in Xerox history. Xerox's Services business accounts for over 50 percent of the company's revenue. Xerox also continues to maintain its top spot as market share holder with its Document Technology business.

A recent report conducted by the Peterson Institute for International Economics has found that having more women in overall executive positions correlated to greater profitability at organizations: "Going from having no women in corporate leadership (the CEO, the board, and other C-suite positions) to a 30% female share is associated with a one-percentage-point increase in net margin — which translates to a 15% increase in profitability for a typical firm." According to the National Association of Corporate Directors, companies that have women on their boards generate value to their corporations by broadening market vision, enhancing board dynamics, inspiring female stockholders and improving corporate reputation.

WOMEN AS ENTREPRENEURS

Female entrepreneurship ranges from just over 1.5 percent to 45.4 percent of the adult female population in the 59 economies included in the Global Entrepreneurship Monitor research project. Although entrepreneurial activity among women is highest in emerging economies

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan

(45.5 percent), the proportion of all entrepreneurs who are women varies considerably among the economies: from 16 percent in the Republic of Korea to 55 percent in Ghana–the only economy with more women than men entrepreneurs. A multi-year analysis shows that this gender gap has persisted across most economies for the past nine years (2002-2010). And in many emerging economies women are now starting business at a faster rate than men, making significant contributions to job creation and economy growth.

A disproportionate share of women-owned business in developing countries today is micro, small or medium enterprises. Often they do not mature. This has negative for growth and poverty reduction. Understanding the specific barriers women's businesses face and providing solutions to address them are necessary for countries to further leverage the economic power of women for growth and the attainment of development goals. In some emerging countries like Kazakhstan the governments support the development of women-led SME's. For example, Kazakhstan in cooperation with EBRD executes Women in Business program. The budget of the program is $50 million. 44 percent of all businesses in Kazakhstan are Women-owned and contribute to Kazakhstan's economic development and modernization.

In order to support women and women's organizations with a view to sustainable and inclusive development, Kazakhstan held the OSCE-supported Second International Women's Forum on Future Energy: Women, Business, and the Global Economy in August 2017. The conference also focused on the importance of teaching women new technologies as a form of social entrepreneurship.

On the other hand in developed countries the Women Entrepreneurship is comparatively on higher side.

TOP 10 WOMEN ENTREPRENEURS AND LEADERS OF INDIA

Women Entrepreneurs may be defined as the women or group of women who initiate, organize and co-operate a business enterprise. Government of India has defined women entrepreneurs as an enterprise owned and controlled by a woman having a minimum financial interest of 51% of the capital and giving at least 51% of employment generated in the enterprise to women. The Indian women are no longer treated as show pieces to be kept at home. They are also enjoying the impact of globalization and making an influence not only on domestic but also on international sphere. Women are doing a wonderful job striking a balance between their house and career.

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's

1. Dr. Kiran Mazumdar-Shaw, Chairman & Managing Director of Biocon Ltd., who became India's richest woman in 2004, was educated at the Bishop Cotton Girls School and Mount Carmel College in Bangalore. She founded Biocon India with a capital of Rs.10,000 in her garage in 1978 – the initial operation was to extract an enzyme from papaya. Today, her company is the biggest biopharmaceutical firm in the country.

2. Ekta Kapoor, creative head of Balaji Telefilms, is the daughter of Jeetendra and sister of Tushar Kapoor. She has been synonymous with the rage of soap operas in Indian TV, after her most famous venture *'Kyunki Saas Bhi Kabhi Bahu Thi'* which was aired in 2000 on Star plus. Ekta dominates Indian Television.At the 6th Indian Telly Awards 2006,she bagged the Hall Of Fame award for her contributions.

3. Neelam Dhawan, Managing Director, Microsoft India, leads Microsoft India. She is a graduate from St. Stephens College in 1980,and also passed out from Delhis Faculty Of Management studies in 1982. Then she was keen on joining FMCG majors like Hindustan Lever and Asian Paints, both companies rejected Dhawan, as they didn't wish to appoint women for marketing and sales.

4. Indu Jain, the multi-faceted lady used to be the Chairman of the Times Group-The most powerful and largest Media house India has known. Indu Jain is known by many different identities such as that of spiritualist, humanist, entrepreneur, and educationalist but most prominently she played the role of the Chairman of Times Group. Indu Jain is the perfect picture of the successful Indian Woman entrepreneur.

5. Simone Tata, has been instrumental in changing a small subsidiary of Tata Oil Mills into the largest cosmetic brand in India – LAKME, synonymous today with Indian Fashion. She became a part of Lakme during 1961 and has been responsible for turning the company into one of the biggest brands of fashion in India. At present she is the Chairperson of Trent Limited, a subsidiary of Tata Group.

CONCLUSION

On the whole, when we talk about women empowerment, development & entrepreneurship we can say that Women's role in society, business & in all fields globally is extra ordinary and it ultimately contributes to increase in economy & progress of the nation in all aspects.

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College

BIBLIOGRAPHY

1. The book "EMPOWERING WOMEN- The Indian Prospective" written by Gopal Krishan

2. The book "MYTH BREAKER- Kiran Muzumdar-Shaw and the story of Indian Biotech" written by Seema Singh

3. http://www.youthkiawaaz.com/2011/01/top-10-women-entrepreneurs-and-leaders-of-india/amp/

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

Scholarly International Multidisciplinary Print Journal
An International Peer Reviewed, Refereed Journal
ISSN 2395-0609
SIMPJ

महाराष्ट्रातील जल व्यवस्थापन

एन. जी. वामन
एन. एस. पी. एम. कला वाणिज्य महाविद्यालय इगतपुरी

जगात सर्वत्र उद्भवलेल्या पाण्याच्या अतीव कमतरतेमुळे जागतिक शांतता, न्याय व नागरी सुरक्षेला एक प्रकारचा धोका निर्माण झाला आहे. पाण्याची कमतरता देशाची सामाजिक व आर्थिक वाढ रोखण्यास कारणीभूत ठरते. वर्ल्ड इकॉनॉमिक फोरमच्या ग्लोबल रिस्क रिपोर्टमध्ये भयंकर परिणामकारी ठरू शकणाऱ्या प्रमुख जागतिक समस्येमध्ये पाणी प्रश्नाला गंभीर स्वरूप मानण्यात आले आहे. पाण्याच्या कमतरतेमुळे शेतीचे उत्पादन घटते तसेच उभ्या पिकांचेही नुकसान होते यातून अन्नधान्याची टंचाई उद्भवते याचा परिणाम म्हणून सर्वच वस्तूंचे भाव प्रचंड प्रमाणात वाढतात व त्यातून गरिबी, भूकबळी इ. समस्या अधिक वेगाने निर्माण होतात.

जल संपत्तीची सद्यस्थिती— राज्यातील, मध्यम व मोठ्या जलसिंचन प्रकल्पांची संख्या [illegible] इतकी असून साठवण क्षमता १३२३ टीएमसी इतकी आहे २०११–१२ मध्ये राज्यात [illegible] लक्ष घनमीटर पाणीसाठा उपलब्ध होता यापैकी ६३.५० टक्के पाणीसाठा वापरायोग्य होता. त्याच्या तुलनेत [illegible] टक्के पाणी एकट्या महाराष्ट्रात उपलब्ध आहे परंतु राज्याच्या निरनिराळ्या भागात पडणाऱ्या पावसाचे प्रमाण भिन्न आहे त्यामुळे पाणी टंचाई निर्माण होते.

महाराष्ट्रातील पाणीटंचाई — सन २०१६ मध्ये महाराष्ट्रात पाणी टंचाईने इतके उग्र रूप धारण केले की राज्याचे टँकर येता क्षणी नागरिकांमध्ये पाणी मिळविण्यासाठी संघर्ष व ओढाताण निर्माण झाले त्याचप्रमाणे सोलापूर व मराठवाडा भागातील १३ साखर कारखाने बंद पडले. राज्यातील पाणी टंचाईच्या विविध कारणांपैकी जलसंपत्तीचे विषम वितरण, सुयोग्य नियोजनाचा अभाव, दुष्काळाचे संकट, नागरिकरण व औद्योगिक करणासाठी पाण्याची वाढती मागणी, जलसिंचन क्षमतेचा अपुरा वापर इ. कारणे सांगता येतात.

जल व्यवस्थापन — राज्यात पाणी टंचाईमुळे जल व्यवस्थापन करणे अत्यंत गरजेचे आहे. भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणेने अलिकडेच राज्यातील १४०० निरीक्षण विहिरीतील भूजल पातळीच्या नोंदी घेतल्या या नोंदीच्या आधारे यंत्रणेने जे निष्कर्ष काढले त्यानुसार महाराष्ट्रातील ४८ टक्के विहिरींमधील भूजल पातळीत घट घडून आली ही समस्या दूर करून भूजल पातळीत वाढ घडून आणण्यासाठी कूपनलिका, पुनर्भरण व विहिर पुनर्भरण करणे गरजेचे आहे. शेती क्षेत्रातील पाण्याचा अपव्यय टाळण्यासाठी ठिबक सिंचन, तुषार सिंचन व सूक्ष्म जलसिंचनाचा अवलंब करावा तसेच पाण्याच्या बाष्पीभवनाद्वारे होणारा अपव्यय थांबविण्यासाठी फळझाडांच्या भोवताली वनस्पतीजन्य अथवा पॉलीथिनच्या आच्छादनाचा वापर केला जातो. नव्या सिंचन प्रणाली ह्या या पाणीव्यवस्थापन पद्धती असून पाण्याच्या दुर्भिक्ष्यातून बाहेर पडण्यासाठी उपाय खालील प्रमाणे सांगता येतात

IQAC Co-Ordinator
INCHARGE PRINCIPAL

१ भात लागवडीमध्ये नव्या एस. आर. आय. पध्दतीचा अवलंब केल्याने ४० ते ५० टक्के पाण्याची बचत होऊ शकते.

२ भूपृष्ठावरील पाण्याचा आणि भूजलाचा संतुलित वापर करावा.

३ कालव्यामधून वा तळ्यामधून वाहणारे पाणी तुषार सिंचनाद्वारे [illegible] पिकांना द्यावे.

४ कच्चा माल म्हणून उपयोगी पडणा-या पिकासाठी ठिबक सिंचन वापरावे. उदा. कापूस, ऊस, इ.

५ जल व्यवस्थापनाच्या विस्तारासाठी अधिका-यांना व शेतक-यांना प्रशिक्षण देण्यात यावे.

६ शेततळी वाढविण्यासाठी सरकारने अनुदान वाढविणे आवश्यक आहे.

७ शेतक-यांना पाणी सुव्यवस्थापनासाठी प्रात्यक्षिके देणे व शिबीरे भरविणे.

८ खेडोपाड्यात जल साक्षरता वाढविणे गरजेचे आहे.

९ कृषी यंत्र, पीक संरक्षण इ. मथळ्याखाली पाणी व्यवस्थापनातील विस्तार अधिका-यांची विभागीय रचना करण्यात हवी.

थोडक्यात महाराष्ट्रात जल साठा मोठ्या प्रमाणात उपलब्ध असूनही सुयोग्य नियोजन व व्यवस्थापन अभावी राज्यातील जल समस्या उग्र रूप धारण करीत आहे. राज्यातील जल संकट दूर करण्यासाठी जल व्यवस्थापन करणे गरजेचे आहे.

IQAC Co-Ordinator
…ik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

नाशिक शहरातील कॅन्टोमेंट बोर्ड मधील सफाई महिला कामगार आणि प्रशासकीय महिला कामगार यांच्या बि.एम.आय.आणि बि.एम.आर. चा तुलनात्मक अभ्यास

नाव : श्रीमती. सकट प्रतिभा वसंत.

sakatpratibha001@gmail.com

सारांश:

सदर संशोधनाचा हेतू हा नाशिक शहरातील कॅन्टोमेंट बोर्ड मधील सफाई महिला कामगार आणि प्रशासकीय महिला कामगार यांच्या बि.एम.आय.आणि बि.एम.आर. चा वर्णनात्मक सर्वे क्षण पद्धती मधील तुलनात्मक सर्वेक्षण अभ्यास करणे होय. संशोधनात सहेतुक न्यादर्श पद्धतीने नाशिक शहरातील कॅन्टोमेंट बोर्ड मध्ये कार्य करणाऱ्या प्रशासकीय महिला कामगार ३० आणि सफाई महिला कामगार ३० अशा एकुण ६० महिलांची निवड करण्यात आली. बि.एम.आय.आणि बि.एम.आर.चे मापन करण्यासाठी प्रथमतः अनुक्रमे वय,उंची,वजन या कसोट्या घेण्यात आल्या. कसोट्यांच्या आधारे प्राप्त झालेल्या माहितीचा वापर करून सुत्राच्या आधारे बि.एम.आय. (Belgain Polymath,Adolphe Quetelet)आणि बि.एम.आर.(Harris-1919,Mifflin et al-1990) काढण्यात आले. प्राप्त माहितीचे संख्याशास्त्रीय विश्लेषण केले असता सफाई महिला कामगारांच्या बि.एम.आय. कसोटीचे मध्यमान २१.७५५kg/m² (+३.४२२ kg/m²) आला.तसेच बि.एम.आर. कसोटीचे मध्यमान १२२०.६०kcal/h (+९५.६५२ kcal/h) आहे.त्याच प्रमाणे प्रशासकीय महिला कामगारांच्या बि.एम.आय. कसोटीचे मध्यमान २६.६४७kg/m² (+४.९४५ kg/m²) आला.तसेच बि.एम.आर. कसोटीचे मध्यमान १३२२.३७kcal/h (-१०६.५२० kcal/h) आहे. सफाई महिला कामगार आणि प्रशासकीय महिला कामगार यांच्या बि.एम.आय. आणि बि.एम.आर. ची तुलना केली असता स्वाधीनता मात्रा ५८ला प्राप्त टी मूल्य ४.९८१ kg/m² आणि ३.८९३ kcal/h आले असुन ते ०.०१ सार्थकता स्थरावर सार्थक (P=0.00)फरक दर्शवते.

महत्वाचे शब्द: सफाई महिला, प्रशासकीय महिला कामगार, बि.एम.आय., बि.एम.आर.

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

प्रस्तावना :

आधुनिक युगात महिला ही कार्यशील बनलेली आहे. ती प्रत्येक क्षेत्रात आपले कार्य नैपुण्याने पार पाडतांना दिसते. घरातील कामाबरोबरच त्या बाहेरील काम ही सौजन्याने, हुशारीने पार पाडतांना दिसतात. परंतु ह्या सर्व गोष्टी पार पाडत असतांना त्यांच्या जीवन शैलीत झालेले बदल खाण्यापिण्याच्या सवयी, काम करण्याची पद्धत, शारीरिक श्रम यात बदल दिसुन येतो त्याचप्रमाणे महिलांच्या आरोग्यात झालेले बदल, मानसिक ताण, बौद्धिक श्रम यात ही बदल दिसुन येतो.

आजच्या धावपळीच्या जीवनात निरोगी असणे फार महत्त्वाचे आहे. मग ती स्त्री असो वा पुरूष, तो सर्व बाबतीत निरोगी असेल तर जीवनाच्या कक्षेत सर्व दिशेने चांगली वाटचाल करणे सहज जमते. त्यामुळे माणसाची आंतर व बाह्य शरीराची ठेवण ही समाजात उठुन दिसते. सर्वत्र पाहिले तर असे दिसते की गाव

स्त्रिया आहेत. स्त्रियांना तर वाटते आपण एखाद्या अँथलिट वा सेलिब्रेटी सारखी शरीराची साईज झिरो ठेवावी, टोन्ड बॉडी मिळावी व कंबर एकदम बारीक व्हावी असे नेहमी वाटते (चिटणीस, सा. २२ जाने२००१).

जागतिक आरोग्य संघटनेने(W.H.O) ने असे घोषित केले आहे की; २१व्या शतकातील लोकांच्या आरोग्यावर परिणाम करणारा व सर्वात दुर्लक्षिलेला आजार म्हणजे वाढते वजन होय. भारतात एका बाजूला आर्थि कदृष्टया दुर्बल लोकांना आपल्या मुलभुत गरजाच भागवता येत नाही तर त्याच्याच दुस-या बाजूला उच्च मध्यम वर्गामध्ये वाढत्या वजनामुळे होणारे आजार दिसून येत आहे (Amrit, R. 2008).

महिलांच्या आधुनिक कार्यपद्धतीचा परिणाम त्यांच्या शरीराअंतर्गत असलेल्या घटकांवरही होतो कारण महिला प्रत्येक ठिकाणी वेगवेगळ्या कार्यपद्धतीचा अवलंब

शारीरिक श्रम तर कधी बौद्धीक श्रम (जागेवर बसुन आणि फिरते) करावे लागतात. हे काम करत असतांना त्यांच्या शरीराचे वजन आणि चयापचय दरावर परिणाम होत असतो.

बि.एम.आय.आणि बि.एम.आर. हे व्यक्तीच्या शरीर संघटनेचे मापन करते. व्यक्तीच्या वजनाचे प्रमाण हे व्यक्तीच्या उंचीच्या प्रमाणात हवे. ते बि.एम.आय. (बॉडी मास इंडेक्स) व्दारे केले जाते. या मध्ये व्यक्तीचे वजन आणि उंचीचे प्रमाण घेतले जाते. तसेच चयापचयदराचे प्रमाण हे व्यक्तीच्या दैनंदिन हालचालीवर अवलंबुन असते. चयापचयदराचे मापन– बि.एम.आर. (बेसल मेटाबोलीक रेट) व्दारे केले जाते. या मध्ये व्यक्तीचे वजन, वय आणि उंचीचे प्रमाण घेतले जाते.

बि.एम.आय. आणि बि.एम.आर. ही शरीर संघटनाचे मापन करणाऱ्या संकल्पना आहेत. ते महिलांच्या शारीरिक श्रम आणि कार्यपद्धतीवर अवलंबुन असते. कारण महिला स्थिर आणि अस्थिर(बौद्धीक श्रम , शारीरिक श्रम .) अशा दोन्ही प्रकारे श्रम करत असतात व त्याचा परीणाम त्यांच्या शरीरावर झालेला दिसुन येतो. हा परिणाम शरीराचे वजन आणि चयापचयदरावरही होत असतो. त्यामुळे संशोधिकेने सफाई कामगार महिला आणि प्रशासकीय कामगार महिला यांच्या बि.एम.आय.आणि बि.एम.आर.चा तुलणात्मक अभ्यास हा विषय संशोधनासाठी हाती घेतला आहे.

साधने व पध्दती:

सदर संशोधनात सफाई कामगार महिला आणि प्रशासकीय कामगार महिला यांच्या बि.एम.आय. आणि बि.एम.आर. चा अभ्यास करण्यासाठी वर्णनात्मक सर्वेक्षण पद्धतीमधील तुलणात्मक सर्वेक्षण पद्धतीचा अवलंब करण्यात आला आहे. संशोधनात सहेतुक न्यादर्श पद्धतीने नाशिक शहरातील कॅन्टोमेंट बोर्ड मध्ये कार्य करणाऱ्या प्रशासकीय कामगार महिला ३० आणि सफाई कामगार महिला ३० अशा एकुण ६० महिला न्यादर्श म्हणून निवडल्या आहेत. महिलांच्या बि.एम.आय. आणि बि.एम.आर चे मापन करण्यासाठी उंची;वजन,वय या कसोटया घेण्यात आल्या. कसोटयांच्या आधारे प्राप्त झालेल्या माहिती चा वापर करुन सुत्राच्या आधारे बि. एम. आय. (Belgain Polymath, Adolphe Quetelet) आणि बि. एम. आर. (Harris – 1919, Mifflin et al-1990) काढण्यात आले. संकलित केलेल्या माहितीचे विश्लेषण करण्यासाठी वर्णनात्मक सांख्यिकीतील मध्यमान, प्रमाण विचलन, इंडीपेंन्डंट सॅम्पल टि टेस्ट या संख्याशास्त्रीय साधनांचा वापर करण्यात आला.

संशोधनाची उद्दिष्टे :

- प्रस्तुत संशोधना मध्ये नाशिक शहरातील कॅन्टोमेंट बोर्ड मधील सफाई कामगार महिला आणि प्रशासकीय कामगार महिलांच्या बि.एम.आय.आणि बि.एम.आर.चे मापन करणे.
- प्रस्तुत संशोधनामध्ये नाशिक शहरातील कॅन्टोमेंट बोर्ड मधील सफाई कामगार महिला आणि प्रशासकीय कामगार महिलांच्या बि.एम.आय.आणि बि.एम.आर. चा तुलणात्मक अभ्यास करणे.

परिकल्पना :

- संशोधन परिकल्पना $[H_1]$

प्रस्तुत संशोधनामध्ये नाशिक शहरातील कॅन्टोमेंट बोर्ड मधील सफाई कामगार महिला आणि प्रशासकीय कामगार महिला यांच्या बि.एम.आय.आणि बि.एम.आर. मध्ये संख्याशास्त्रीय दृष्टीकोणातुन सार्थकता स्तरावर सार्थक फरक आढळेल.

- शुन्य परिकल्पना $[H_0]$

प्रस्तुत संशोधनामध्ये नाशिक शहरातील कॅन्टोमेंट बोर्ड मधील सफाई कामगार महिला आणि प्रशासकीय कामगार महिला यांच्या बि.एम.आय.आणि बि.एम.आर. मध्ये संख्याशास्त्रीय दृष्टीकोणातुन सार्थकता स्तरावर सार्थक फरक आढळणार नाही.

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri Dist-Nashik

संशोधन पद्धती

सदर संशोधनात सफाई कामगार महिला आणि प्रशासकीय कामगार महिला यांच्या बि.एम.आय. आणि बि.एम.आर. चा अभ्यास करण्यासाठी वर्णनात्मक सर्वेक्षण पद्धतीमधील तुलणात्मक सर्वेक्षण पद्धतीचा अवलंब करण्यात आला आहे.

न्यादर्शन

जनसंख्या

सदर संशोधनात सहहेतुक न्यादर्श पद्धतीने नाशिक शहरातील कॅन्टोमेंट बोर्ड मध्ये कार्य करणाऱ्या प्रशासकीय कामगार महिला आणि सफाई कामगार महिला अशा एकुण ६० महिला जनसंख्या म्हणून निवडल्या आहेत.

न्यादर्श

सदर संशोधनात सहेतुक न्यादर्श पद्धतीने नाशिक शहरातील कॅन्टोमेंट बोर्ड मध्ये कार्य करणाऱ्या प्रशासकीय कामगार महिला ३० आणि सफाई कामगार महिला ३० अशा एकुण ६० महिला न्यादर्श म्हणून निवडल्या आहेत.

चले

आश्रयी चले: सदर संशोधनात बि.एम.आय. आणि बि.एम.आर.ही आश्रयी चले आहेत.

संख्याशास्त्रीय साधने

सदर संशोधनासाठी संकलित केलेल्या माहितीचे विश्लेषण करण्यासाठी वर्णनात्मक सांख्यिकीतील मध्यमान, प्रमाण विचलन, इंडीपेंडंट सॅम्पल टि टेस्ट या संख्याशास्त्रीय साधनांचा वापर करण्यात आला.

संशोधन कार्यपद्धती

सदर संशोधन करण्यासाठी वर्णनात्मक सर्वेक्षण पद्धतील तुलनात्मक पद्धतीचा वापर करण्यात आला. या संशोधनात नाशिक शहरातील कॅन्टोमेंट बोर्ड मध्ये कार्य करणाऱ्या प्रशासकीय कामगार महिला ३० आणि सफाई कामगार महिला ३० अशा एकुण ६० महिलांची सहेतुक न्यादर्श पद्धतीने निवड करण्यात आली. महिलांच्या बि.एम.आय. आणि बि.एम.आर चे मापन कॅन्टोमेंट बोर्ड च्या आवारात घेण्यात आले. महिलांच्या बि.एम.आय. आणि बि.एम.आर चे मापन करण्यासाठी उंची,वजन,वय या कसोटया घेण्यात आल्या. कसोटयांच्या आधारे प्राप्त झालेल्या माहिती चा वापर करून सुत्राच्या आधारे बि. एम. आय. (Belgain Polymath, Adolphe Quetelet) आणि बि. एम. आर. (Harris –1919, Mifflin et al-1990) काढण्यात आले. संकलित केलेल्या

माहितीचे विश्लेषण करण्यासाठी वर्णनात्मक सांख्यिकीतील मध्यमान, प्रमाण विचलन, इंडीपेंडंट सॅम्पल टि टेस्ट या संख्याशास्त्रीय साधनांचा वापर करण्यात आला व त्या आधारे निष्कर्ष काढण्यात आले.

Equation 1 BMI

$$= \frac{\text{mass(kg)}}{(\text{height(m)})^2}$$

(Belgain Polymath, Adolphe Quetelet)

Equation 2 BMR

(Harris –1919, Mifflin et al-1990)

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri Dist-Nashik

विश्लेषण :

कोष्टक क्र.१ प्राप्त माहितीचे संख्याशास्त्रीय विश्लेषण केले असता सफाई महिला कामगारांच्या बि.एम.आय. कसोटीचे मध्यमान २१.७५५kg/m² (+३.४२९ kg/m²) आला. तसेच बि.एम.आर. कसोटीचे मध्यमान १२२०.६०kcal/h (+९५.६५२ kcal/h) आहे. त्याच प्रमाणे प्रशासकीय महिला कामगारांच्या बि.एम.आय. कसोटीचे मध्यमान २६.६४७kg/m² (+४.१४५ kg/m²) आला. तसेच बि.एम.आर. कसोटीचे मध्यमान १३२२.३७kcal/h (+१०६.५२० kcal/h) आहे. सफाई महिला कामगार आणि प्रशासकीय महिला कामगार यांच्या बि.एम.आय. आणि बि.एम.आर. ची तुलना केली असता स्वाधीनता मात्रा ५८ला प्राप्त टी मूल्य ४.९८१ kg/m² आणि ३.८९३ kcal/h आले असुन ते ०.०१ सार्थकता स्थरावर सार्थक (P=0.00)फरक दर्शविते.

कोष्टक क्र. १
सफाई कामगार महिला आणि प्रशासकीय कामगार महिला यांच्या बि.एम.आय. आणि बि.एम.आर.च्या प्राप्तांकाचे वर्णनात्मक संख्याशास्त्रीय विश्लेषण

चाचणी	महिलांची संख्या	मध्यमान	प्रमाण विचलन	टी मुल्य	स्वाधीनता मात्रा	सार्थकता स्तर
बि.एम.आय.	सफाई महिला कामगार ३०	२१.७५५	३.४२९	४.९८१	५८	.000
	प्रशासकीय महिला कामगार ३०	२६.६४७	४.१४५			
बि.एम.आर.	सफाई महिला कामगार ३०	१२२०.६०	९५.६५२	३.८९३	५८	.000
	प्रशासकीय महिला कामगार ३०	१३२२.३७	१०६.५०			

निष्कर्ष:

- संख्याशास्त्रीय विश्लेषणावरून असा निष्कर्श निघतो की; प्रशासकीय महिला कामगार आणि सफाई महिला कामगारांच्या बि.एम.आय.आणि बि.एम.आर.मध्ये सार्थक फरक आढळतो.
- सफाई महिला कामगार आणि प्रशासकीय महिला कामगारांच्या बि.एम. आर.कसोटीचे संख्याशास्त्रीय विश्लेषण केले असता ०.०१ सार्थकता स्थरावर सार्थक (P=0.00)फरक दर्शविते.

चर्चा :

पुरूष आणि महिलांच्या बि.एम.आय. चा त्यांच्या आर्थिक व सामाजिकस्तर दर्शविणाऱ्या घटकांवर काय परिणाम होतो याचे संशोधन केले असता त्यात ज्या महिलांचे व पुरूषांचे शिक्षण आणि आर्थिकस्तर कमी आहे त्यांच्यात महिला व पुरूषांपेक्षा कमी आहे. (वार्डलेजे २००२).महिलांच्या शरीराअंतर्गत असणारे मासिक चक्र या चक्रात काही बदल झाल्याने त्या बदलांचा परीणाम त्यांच्या बि.एम.आर. वर होत असतो. सोलोमन यांनी ६महिला तर बि सडी यांनी ८ महिला अभ्यासासाठी निवडल्या त्या महिलांना एकत्र ठेवण्यात आले. त्यांना सारख्याच प्रमाणात ऊष्मांक देण्यात आले. त्याच बरोबर त्यांना सारख्याच शारीरिक हालचाली सारख्याच कालावधीसाठी देण्यात आल्या. दोन्ही संशोधकांच्या गटांत असे दिसुन आले की, महिलांत स्त्रीबीजा अगोदर आणि मासिक चक्रा अगोदर बि.एम.आर. सर्वाधिक आढळतो. (सोलोमन आणि बि सडी १९८९).

सदर संशोधनात प्रशासकीय महिला कामगार आणि सफाई महिला कामगारांच्या बि.एम.आय.आणि बि.एम.आर. चा तुलनात्मक अभ्यास केला असता त्यांच्या बि.एम.आय.आणि बि.एम.आर. मध्ये सार्थ क फरक दिसत आला.

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri.Dist-Nashik

संदर्भ:

- Bisdee, J.T., James, W.P., & Shaw, M.A. (1989). Changes in energy expenditure during the menstrual cycle. *Br J Nutr (The British journal of nutrition.)*, Mar; 61(2), 187-99.
- Solomon, S.J., Kurzer, M.S., & Calloway, D.H. (1982). Menstrual cycle and basal metabolic
- rate in women. *Am J Clin Nutr (The American journal of clinical nutrition.)*, Oct; 36(4), 611-6. Berke, E.M., Gardner, A.W., Goran, M.I. (1992). Resting metabolic rate and the influence of the
- pretesting environment. *Am J Clin Nutr (The American journal of clinical nutrition.)*, Mar; 55(3), 626-9.
- Harris1919,Mifflinet.al1990,belgainpolymath,Adolphe.
- देशमुख, स्व. सु (२००८).१०ते १५वर्षे वयोगटातील विद्यार्थ्यांच्या चरबीच्या प्रमाणाचा विश्लेषणात्मक अभ्यास.
- चिटणीस, सौ. (२२ जाने२००९).पृ.क.४, लोकसत्ता, फिटनेस फंडा
- साप्ताहीक सकाळ फिटनेस विशेषांक (१७ जाने २००९) पृ.क.५७
- मधुश्री देसाई . (एप्रिल,२००९)
- www.livestrong.com/article/382235-what-does-bmi-bmr-stand-for.in
- "Essentials of Strength Training and Condtlioning"; Thomas R. Baechle and Roger W. Earle (edtlors); 2008
- Amrit, R. (2008). *Obesity in India- A growing problem. Retrieved, August 08, 2009, from* /http://www.theindian.com/newsportal/lifestyle
- डॉ. आहेर.श. (२००९)शारीरिक शिक्षण मापन व मुल्यमापन. डायमंड पब्लिकेशन.
- बेस्ट डब्लु. जॉन आणि खान जे. वी. (२००६). शैक्षणीक शिक्षण(व्हाये एडिशन)पिअरसन प्रेनटाइस हॉल.व्यक्ती शिक्षण,आय. एन. सी.

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

A Government Polices for Women Empowerment in India

- Prof. Pravin Bhimrao Awaghade
Director of Physical Edu. & Sports, G.D. Sawant Arts, Comm., Sci. College, Nashik
- Prof. Pratibha Sakat-Awaghade
Art, Commerce College, Igatpuri

Abstract

This paper attempts to analyze government policies in India for Women Empowerment. Today the empowerment of women has become one of the most important concerns of 21st century. But practically women empowerment is still an illusion of reality. We observe in our day to day life how women become victimized by various social evils. Women Empowerment is the vital instrument to expand women's ability to have resources and to make strategic life choices. The study is based on purely from secondary sources. It is found that Indian governments always take necessary steps to women improvement. The study concludes by an observation and actual situation of women.

Key Words - Women Empowerment, polices, Health, education.

Introduction

Women empowerment refers to increasing the spiritual, political, social, economic strength of individuals and communities of women. Women's empowerment in India is heavily dependent on many different variables that include geographical location (urban / rural) educational status social status (caste and class) and age. Policies on Women's empowerment exist at the national, state and local (Panchayat) levels in many sectors, including health, education, economic opportunities, gender based violence and political participation. However there are significant gap between policy advancements and actual practice at the community level. Empowerment of women is essentially the process of upliftment of economic, social and political status of women, the traditionally underprivileged ones, in the society. It is the process of guarding them against all forms of violence. Women empowerment involves the building up of a society, a political environment, wherein women can breathe without the fear of oppression, exploitation, apprehension, discrimination and the general feeling of persecution which goes with being a woman in a traditionally male dominated structure. Women constitute almost 50% of the world's population but India has shown disproportionate sex ratio whereby female's population has been comparatively lower than males. As far as their social status is concerned, they are not treated as equal to men in all the places. In the Western societies, the women have got equal right and status with men in all walks of life. But gender disabilities and discriminations are found in India even today. The paradoxical situation has such that she was sometimes concerned as Goddess and at other times merely as slave.

Objectives of the Study

» To know the importance of Women Empowerment.
» To study the Government Schemes For Women Empowerment.
» Improve health status through concerted policy action in all sectors and expand preventive, promotive, curative, palliative and rehabilitative services provided through the public health sector with focus on quality.

Research Methodology

This paper is basically descriptive and analytical in nature. In this paper an attempt has been taken to analyze the empowerment of in India. The data used in it is purely from secondary sources according to the need of this study

Beneficiaries of Supplementary Nutrition Programme under ICDS Increase

The number of beneficiaries [children (6 months to 6 years) and pregnant and lactating mothers] for supplementary nutrition under ICDS scheme of Ministry of Women and Child Development have increased from 956.12 lakh to 1030.14 lakh and Number of beneficiaries [children (3-6 years) for pre-school education increased from 353.29 lakh to 354.05 lakh during the last four years. Similarly, Anganwadi Centres have also increased from 1338732 to 1349091 during the same period. Government of India approved the Restructuring and

INCHARGE PRINCIPAL

Strengthening of ICDS Scheme recently. The goals and target of restructured and strengthened ICDS are (i) to prevent and reduce young child under nutrition by 10 per cent points in 0-3 years and enhance early development and learning outcomes in all children below six years of age (ii) improved care and nutrition of girls and women and to reduce anemia prevalence in young children, girls and women by 1/5th and (iii) achieve time bound goals and outcomes with results based monitoring of indicators at different levels. Care & Nutrition counseling [including (i) Infant & Young Child Feeding (IYCF) Promotion and Counseling, (ii) Maternal Care and Counseling, (iii) Care, Nutrition, Health & Hygiene Education and (iv) Community based care and management of underweight children] and Health Services [including (i) Immunization and micronutrient supplementation, (ii) Health Check-up and (iii) Referral Services] for children in the age group of 0-6 years and Pregnant and Lactating mothers, have now been included in the core package of ICDS services. Integrated Child Development Services [ICDS] Scheme is a centrally sponsored Scheme being implemented by the State Governments/UT Administrations.

'Beti Bachao, Beti Padhao' programme

The National Programme "Beti Bachao, Beti Padhao." was launched by Prime Minister Shri Narendra Modi on 22nd January, 2015 at Panipat, Haryana. Speaking on the occasion, the Prime Minister had said he "comes as a bhikshuk to beg for the lives of daughters". Stating that we have no right to call ourselves 21st century citizens as long as we have an 18th century mindset, the Prime Minister had called for an end to the discrimination between sons and daughters, saying this was the key to ending female foeticide. The Prime Minister had declared that each one had a collective responsibility towards ending the practice of female foeticide. We would not only be harming the current generation, but also inviting a "terrible crisis" for the future generations, he warned. In a hard-hitting message to doctors who contributed to female foeticide, the Prime Minister had reminded them that their medical education had been for the purpose of saving lives, and not killing daughters. The Prime Minister quoted the eminent Urdu scholar from Panipat, Altaf Hussain Haali "O Sisters, mothers, daughters - you are the ornaments of the world, you are the life of nations, the dignity of civilizations." He also quoted from other ancient scriptures to highlight the importance given to the girl child. He also recalled the astronaut Kalpana Ch as an example of how girls could excel and make a na for themselves. He said girls were today doing well i sports, in education and health sectors, and had a very significant contribution, even in agriculture.

Healthcare for women

Caring for Those Who Nurture

» Mission Indradhanush: Under this, more than 42lakh pregnant women have been immunized.

» Maternal and Neonatal Tetanus eliminated: Schemes auch as Janani Suraksha Yojana and Janani Shishu Suraksha Karyakram have strategies to ensure clean delivery.

» India Newborn Action Plan (INAP): which targets to achieve Single Digit Neonatal Mortality Rate and Still Birth Rate by 2030

SwadharGreh Scheme

Scheme was launched by the Ministry of Women and Child Development in 2002 for rehabilitation of women in difficult circumstances. The scheme provides primary need of shelter, food, clothing and care to the marginalized women/ girls who are in need. The beneficiaries include widows deserted by their families and relatives, womer prisoners released from jail and without family support women survivors of natural disasters, women victims o terrorist/extremist violence and similarly placed wome in difficult circumstances, who do not have any famil support and without any economic means of surviva The Short Stay Home Scheme for women and girl was introduced in 1969. Under this scheme, residenti temporary accommodation and maintenan an rehabilitative services are provided to women and gir rendered homeless due to family discord, crime, violenc mental stress and social ostracism. The scheme is beir implemented by the Central Social Welfare Board. Tl two schemes have been merged as SwadharGreh wi an objective to set up SwadharGreh in each district wi a capacity of 30 women. The capacity can be extend from 50 to 100 on the basis of need based assessme The financial norms of the SwadharGreh have also be enhanced w.e.f 1.1.2016. The SwadharGreh dependi on the location / classification of the city for the purpo shall be eligible for a grant of rupees 14.54 lakhs Rs 18.38 lakhs per annum. This SwadharGreh can implemented by State Govt/Central or state autonom

IQAC Co-Ordinator
Mandal's
INCHARGE PRINCIPAL

bodies/Municipal bodies/Cantonment Boards/ Panchayati Raj institutions and cooperative institutions/ public trusts/ civil society organizations. As a special case, this Ministry is also constructing a SwadharGreh Home for 1000 widows at Vrindavan. The construction has begun and will be completed soon.

Amendments to the Maternity Benefit Act, 1961

Amendments to the Maternity Benefit Act, 1961 have been approved by the Cabinet by introducing the Maternity Benefit (Amendment) Bill, 2016 in Parliament. The maternity benefit Act 1961 protects the employment of women during the time of her maternity and entitles her of a 'maternity benefit' - i.e. full paid absence from work - to take care for her child. The act is applicable to all establishments employing 10 or more persons. The amendments will help 1.8 million (approx.) women workforce in organised sector. The amendments to Maternity Benefit Act, 1961 are as follows:

» Increase Maternity Benefit from 12 weeks to 26 weeks for two surviving children and 12 weeks for more than two children.

» 12 weeks Maternity Benefit to a 'Commissioning mother' and 'Adopting mother'.

» Facilitate 'Work from home'.

» Mandatory provision of Creche in respect of establishment having 50 or more employees.

MAA programme to promote breast feeding MAA

(Mothers Absolute Affection), a flagship programme to ensure adequate awareness is generated among masses, especially mothers, on the benefits of breast feeding was launched recently. "MAA- Mother's Absolute Affection" is a nationwide programme launched in an attempt to bring undiluted focus on promotion of breast feeding and provision of counselling services for supporting breast feeding through health systems. The programme has been named 'MAA' to signify the support a lactating mother requires from family members and at health facilities to breast feed successfully. The chief components of the MAA Programme are community awareness generation, strengthening inter personal communication through ASHA, skilled support for breast feeding at Delivery points in Public health facilities, and Monitoring and Award/recognition.

Ujjawala Scheme (2013-16)

The Ujjawala scheme of Ministry of Women and Child Development has specific components for Prevention of Trafficking and for Rescue, Rehabilitation, Re-integration and Repatriation of victims of trafficking for commercial sexual exploitation. The Ministry has released a total amount of '42 Crores to States/UTs during 2013-16 under the scheme and nearly 18,215 have benefited over the same period. During 2016-17 (upto 30.06.2016), an amount of Rs 143.07 lakh has been released to States/UTs. The measures taken by the Government under the Ujjawala scheme to create awareness about trafficking of women and children include formation and functioning of Community Vigilance Groups, Social Mobilization & involvement of local communities, generate public discourse through Workshops/Seminars, Awareness through Mass Media And Development and Printing of Awareness Generation material such as Pamphlets, Leaflets and Posters.

IGMSY (2013-16)

The Ministry of Women and Child Development is implementing IGMSY, a centrally sponsored Conditional Maternity Benefit (CMB) scheme, under which, the maternity benefits of Rs.6,000/- per beneficiary is provided in two equal installments to pregnant and lactating mothers of 19 years and above, for first two live births, subject to fulfilment of certain conditions relating to maternal and child health. IGMSY aims to contribute better enabling environment to support the health and nutrition needs of pregnant and lactating women by providing cash incentives in their bank/post office accounts between the second trimester of pregnancy till the child attains the age of six months. A total amount of Rs. 808 Crores has been released by the Ministry to States/ UTs during 2013-16 and around 14,32,411 number of people have benefited under the scheme during the same period. The IGMSY is being implemented in 53 selected districts across the country. The Ministry has revised the entitlement of the maternity benefit under IGMSY from Rs.4,000/- to Rs.6,000/- per beneficiary with effect from 5th July, 2013 in accordance with the National Food Security Act (NFSA), 2013. The budget provision for the current financial year of 2016-17 is Rs.400 crores.

Government Schemes for equal opportunities and good working conditions for women

Government has enacted the Equal Remuneration Act, 1976 which provides for payment of equal remuneration to men and women workers for same work or work of similar nature in the matter of employment

Co-Ordinator INCHARGE

हिंदी साहित्य में नारी–विमर्श/सशक्तिकरण

– प्रा. भारती म. करवाले
कला, वाणिज्य महाविद्यालय, इगतपुरी

प्रस्तावना

नारी विमर्श पुरुषों के समकक्ष स्त्रियों कि, पारिवारिक, सामाजिक, शैक्षिक, राजनितिक आर्थिक समानता का आंदोलन है ख यह आंदोलन पितृसत्तात्मक और लिंगभेद पर आधारित मूल्यों और मान्यताओं के प्रति, विद्रोह है ख नारी कि आवाज सदियों तक अनसुनी, अनजानी और अनपहचानी रही ख परन्तु धीरे धीरे विभिन्न आंदलनों के सहारे नारी कि सशक्त आवाज सुनाई देने लगी अपने अनुभवो में रिसती पीड़ा को अभिव्यक्ति देने का साहस नारी ने एक लंबे संघर्ष के पश्चात किया ख नारी – विमर्श का मुख्य सरोकार है साहित्य व समाज में स्त्री मुक्ति के प्रयास ख नारी मुक्ति का संबध नारी – अस्मिता कि स्थापना से है ख नारी अस्मिता कि, स्थापना के लिए नारी जीवन के अनेक अनछुए पहलुओं उसकि पीड़ा, उसकि महत्त्व कांक्षाओं के प्रति परिस्थितिओं को तैयार करने का कार्य नारी – विमर्श करता है ख नारी–विमर्श नारी के उपेक्षिता और बंचिता रहने का विरोध करता है ख तथा नारी पुरुष संबंधो पर पुनर्विचार के लिए प्रेरित करता है ख

नारी विमर्श के केंद्र में 'नारी – दृष्टी' का सर्वाधिक महत्व है ख ऐसी प्रत्येक रचना जो नारी के दृष्टिकोण को रूपायित करती है, समाज से उसके संबध पर बात करती है तथा द्न्वात्मक रूप में बदलती सामाजिक संरचनापर प्रश्न उठाती है, नारी – विमर्श के अंतर्गत आती है ख इस दृष्टिसे नारी विमर्श के संबध में दो धारणाएँ मिलती है ख नारी रचनाकारों व्दारा नारी अनुभव संबधी लेखन ख नारी कि तरह अनुभव करनेवाले समस्त रचनाकारों (स्त्री एवं पुरुष) व्दारा किया गया नारी अनुभव संबधी लेखन ख अनेक आलोचक लिंग के आधारपर विभेद को अस्वीकार करते है ख तथा मानते है कि सृजन के समय व्यक्ति लिंगवादी सोच के आधारपर विचार नहीं करता अत: सृजन को सृजन कि, भाँती ही देखा जाना चाहिए परंतु दूसरा वर्ग मानता है ख कि मनुष्य के विचार अपनी अपनी परिस्थितियों व सामाजिक मान्यताओं के आधारपर निर्मित होते है ख अत: पुरुष नारी के संबंध में सदैव पुरुषवादी मानसिकता से ही लेखन कर सकता है ख वह उसके प्रति सहानभूति तो रख सकता है ख परन्तु उसके स्तर पर आकर उसके समान सोचकर रचनाकर्म नहीं कर सकता ख साहित्य मानवीय संवेदना कि अभिव्यक्ति का माध्यम है ख हिंदी साहित्य में बीसवी सदी तक नारीवाद अथवा नारी संबधी अधिकारों को खुलकर स्थापित करने में लेखिकाओं में जो हिचकिचा महसूस होती थी वही इक्कीसवी सदी का महिला लेखन अपनी लेखनी से अबाध गति के साथ स्थापित मान्यताओंका प्रतिरोध कर रही है और पारंपरिक ढाचे को तोड़कर अपना मार्ग प्रशस्त कर नारी के अस्तित्व कि लड़ाई लड़ रही है ख

अध्ययन क्षेत्र एवं अध्ययन प्रारूप

स्वतंत्रता प्राप्ति के बाद सत्ता विकेन्द्रीकरण कि दिशा में उठाया गया महत्वपूर्ण कदम पंचायती राज कि स्थपना रहा है ख राजस्थान वह पहला राज्य है जिसे देश में सर्वप्रथम पंचायती राज कि स्थापना का गौरव प्राप्त है ख १२ अक्टूबर १९५९ को गाँधी जयंती के अवसर पर तत्कालीन प्रधानमंत्री पंडित जवाहरलाल नेहरु व्दारा नागौर में दीप प्रज्वलित कर पंचायती राज कि स्थपना कि गई थी ख आरम्भ में गावों कि सामाजिक आर्थिक एवं सांस्कृतिक विकास में पंचायती राज व्यवस्था शिथिल होने लगी और अपने अंतिम चरण में तो यह मृतप्राय: सी हो गई ख इसी उद्देश से संसद में संविधान संशोधन विधेयक लाया गया जो संविधान (७३ वां संशोधन) अधिनियम १९९२ के रूप में पारित हुआ ख यह संशोधन अधिनियम २४ अप्रेल, १९९३ से सम्पूर्ण भारत में लागु किया ख इसको सुदृढ़ और सशक्त बनाये जाने कि दिशा में इस अधिनियम में कई कारगर कदम उठाये गये है ख लेकिन सर्वाधिक महत्त्वपूर्ण विशेषता पंचायती राज संस्थाओं में महिलाओं कि भागीदारी सुनिश्चित करना है ख संशोधन के माध्यम से पंचायतो एवं नगरपालिकाओं में महिलाओं एवं अनुसूचित जातियों के लिए स्थान आरक्षित किये है ख

किसी भी राष्ट्र कि खुशहाली के लिए वहां कि महिलाओं का उल्लेखनीय योगदान होता है यह तथ्य सर्वविदित है कि महिलाओं कि कार्यक्षमता किसी भी पहलू में पुरुषों से कम नहीं होती लेकिन यह इस बात पर निर्भर है कि समाज महिलाओं को किस प्रकार का स्थान देता है यदि महिलओं को पुरुषों के समान अधिकार हासिल रहते हैं उनमे शिक्षा का प्रसार रहता है तथा प्रत्येक क्षेत्र में उनकि सक्रियता बनीं रहती है तो राष्ट्र में भी ग्रामीण महिलाओं कि स्थिति कुछ सन्तोषजनक कही जा सकि है परन्तु ग्रामीण क्षेत्रों में महिलाओं के महत्त्व को पूर्णत: नजरअंदाज किया जाता है देश में महिलाओं कि जनसंख्या ४० करोड़ ७० लाख (१९९१ के अनुसार) हैं इसमे ग्रामीण महिलाओं कि संख्या लगभग ३०.५ करोड़ हैं ख जनसंख्या एंव श्रम शक्ति प्रमुख भाग होने के बावजूद भी ग्रामीण महिलाए न सिर्फ उपेक्षित हैं बल्कि अत्यधिक शोषण कि शिकार भी हैं ख इन सब बातों को मध्यनजर रखते हुए ७३वां संविधान संशोधन २४ अप्रेल १९९३ में सम्पूर्ण भारत में प्रवृत हुआ पंचायती राज संस्थाओं में महिलाओं को आरक्षण देकर उनकि भागीदारी सुनिश्चित कि गई ख

अध्ययन पद्धति एवं प्रारूप

लोकतांत्रिक विकेन्द्रीकरण कि दिशा में ७३वां संविधान संशोधन मील का पत्थर साबित हुआ है ख विकेन्द्रीकरण इस प्रक्रिया में समाज के सभी वर्गों का नेतृत्व में हिस्सेदारी प्राप्त हुई हैं ख इस व्यवस्था से स्वतन्त्रता के पश्चात कि सर्वाधिक बड़ी राजनितिक भर्ती सम्भव हो पाई है ख प्रस्तुत अध्ययन ग्राम पंचायत स्तर पर निर्वाचित होकर आए महिला वर्ग के नेतृत्व के सूक्ष्म अध्ययन पर आधारित है ख

महिलाएं समाज के लगभग आधे भाग का प्रतिनिधित्व करती है ख लेकिन उनकि राजनितिक सहभागिता लगभग नगण्य रही है ख वर्तमान पंचायती राज सामाजिक समता और न्याय, आर्थिक विकास

IQAC Co-Ordinator INCHARGE PRINCIPAL

और व्यक्ति कि प्रतिष्ठा पर आधारित ग्रामीण जीवन को नया रूप देने का एक सामूहिक प्रयास है ख इसी क्रम में पंचायती राज व्यवस्था में महिलाओं कि भागीदारी महिला सशक्तिकरण के लिये हो रहें प्रयासों का प्रमुख घटक हैं ख महिलाओं को प्रदत्त आरक्षण कि व्यवस्था से समाज के विभिन्न वर्गों कि महिलाओं को पंचायत राज संस्थाओं में स्थान प्राप्त हुआ हैं ख महिलाओं कि सामाजिक एवं राजनितिक भूमिका स्वतंत्रता के पशचात से नगण्य रहनेके कारण इन्हें पिछड़े वर्गों में रखकर आरक्षण के माध्यम से प्रतिनिधित्व प्रदान किया गया हैं ख सम्पूर्ण महिला वर्ग में भी वर्गों के आधार पर महिलाओं कि सामाजिक एवं राजनितिक स्थिति में अन्तर हैं ख

भारत एक सम्प्रभूता सम्पन्न प्रजातांत्रिक राष्ट्र है ख प्रजातंत्र में पुरुषों और महिलाओं दोनों को राजनितिक सहभागिता और निर्णय लेने कि शक्ति का समान अवसर दिया गया है ख लेकिन यह महत्त्वपूर्ण प्रश्न है कि भारतीय महिला किस रूप में राजनीतिक क्षेत्र में अपनी भूमिका निभा रही है ख यह भी विचारणीय प्रश्न है कि भारतीय महिलाओं को अपने अधिकारों के बारे में किस सीमा तक जानकारी हो तथा वे उन अधिकारों को किस सीमा तक प्रयोग कर पाती है? भारत व्यक्तिगत कानून कि विविधता वाला देश है ख हर धार्मिक सम्प्रदाय अपनी पृथक वैयक्तिगत विधि व्दारा शासित होता है ख यद्यपि मताधिकार प्राप्त प्रत्येक स्त्री और पुरुष का समान महत्त्व है लेकिन धर्म, प्रथाए और विवाह कि आयु कुछ ऐसे प्रमुख कारक है जिनके कारण महिलाओं का दर्जा नीचा हो जाता है ख हिन्दू धर्म में नारी को पुरुषों के अधीन रहने का आदेश दिया गया हैं, जिससे वे अपना विकास नहीं कर पाती ख कुरान में पुरुषों और महिलाओं को बराबर माना गया है ख परन्तु मुस्लिम परम्परा और कानून महिलाओं को बराबरी का दर्जा नहीं देते ख ईसाई धर्म के बुनियादी सिधान्तो में भी स्थानीय परम्पराए शामिल हो गई हैं और इनमें भी पुरुषों को अधिक महत्त्व दिया गया हैं ख पिता पक्ष कि प्रधानता वाली प्रणाली जिसे अधिकांश लोग मानते हैं कि सभी मामलों में लिंग के आधार पर भेदभाव किया जाता हैं ख

अध्ययन क्षेत्र

प्रस्तुत अध्यन मेरठ जनपद के विशेष सन्दर्भ में किया जायेगा ख सन २००१ कि जनगणना के अनुसार यहाँ कि कुल जनसँख्या ३०,०१,६३६ है ख जिनमें महिलाओं कि संख्या १३,९७,५३३ है तथा पुरुषों कि जनसंख्या १६,०४,१०३ है ख महिलाओं का अनुपात प्रति हजार पुरुषों के पिछे ८७१ है ख जनसंख्या का धनत्व ११९० है ख मेरठ जनपद में दशकिय वृद्धि २४.१६ प्रतिशत हुई है ख जनपद में कर्मकारों कि संख्या वर्ष १९९१ में ९९,७०,४७४ थी ख २००१ में कृषकों कि संख्या २,८१,८४८ तथा कृषक मजदूरों कि संख्या, १,७८,८९९, थी ख कृषि क्षेत्र में कार्य करने वालों का ७४.८९ था ख साक्षरता कि दृष्टी से वर्ष २००१ में कुल साक्षर १,००,३९५ थे जिनमें पुरुषों कि संख्या ६७,२६९ हजार थी तथा महिलाओं कि संख्या ३३,१२६ हजार थी नगरीय क्षेत्र में कुल साक्षर महिलायें ९०,२१४ थी ख

जनपद कि सम्पूर्ण भूमि समतल है जिसमें मुख्यतया भूड, दोमट तथा मटियार किस्मों कि मिटटी पाई जाती है ख राजनितिक आधार पर जनपद तीन तहसीलों में बंटा हुआ है - मेरठ, मवाना ख एस जनपद में १२ विकास खंड तथा २८ पुलिस स्टेशन जनपद में आबाद ग्रामों कि संख्या ६०६ है ख जिले में ४५ पंचायत है तथा ९१ न्याय पंचायत है ख जिले में नगर निगम संख्या ०१ है तथा ०१ ही छावनी क्षेत्र है, नगर पंचायत कि संख्या है ख जिले में कुल १२० गाँव है ख पंचायत घरों कि संख्या महाविद्यालयों कि संख्या ११, विश्वविद्यालयों कि संख्या ०२ मेरठ जनपद में ११ रेलवे स्टेशन तथा २२६ बीएस स्टैंड है ख बैंकों कि शाखायें १०८ है व् डाकघरों कि संख्या कुल २२५ है

अध्ययन के उद्देश

» पंचायती राज व्यवस्था के उदभव एवं एतिहासिक वि को दर्शाना ख
» महिला नेतृत्व कि सामाजिक आर्थिक पृष्ठभूमि का लगाना ख
» पंचायती राज एवं ग्रामीण विकास में महिलाओं भूमिका कितिनी सक्रीय है को ज्ञात करना ख
» यह ज्ञात करना कि ग्रामीण विकास के संदर्भ में महिला कि भूमिका सकारात्मक है अथवा नकारात्मक
» चयनीत क्षेत्र में ग्रामीण विकास कार्यक्रम कि सार्थ का पता लगाना ख
» चयनीत क्षेत्र में महिला एवं बल विकास कार्यक्रम मूल्यांकन करना ख
» महिला सशक्तिकरण में पंचायती राज-व्यवस्था योगदान को ज्ञात करना ख

साहित्य कि समीक्षा

लोकतांत्रिक विकेन्द्रीकरण एवं पंचायत राज व्यवस्था पर अध्ययन किये गये हैं यहाँ ऐसे संदर्भित अध्ययन कि समीक्षा कि ग जो इस अध्ययन कि दृष्टी से महत्त्वपूर्ण एवं प्रासंगिक है ख

पंचायती राज जब से स्थापित हुआ है तभी से इसकि व्यव कार्यप्रणाली और उससे उत्पन्न होने वाली समस्याओं पर वि साहित्य प्रकाशित हुआ है ख देशी और विदेशी दोनों ही प्रकार समाज शास्त्रियों ने पंचायती राज पर अनेक अध्ययन कि ख ऐसे सन्दर्भित अध्ययनों कि समीक्षा कि गई है जो इस अध्ययन दृष्टी से महत्त्वपूर्ण एवं प्रासंगिक है ख

प्रकाश नारायण नाटाणी (२००२) आपने अपनी पुस्तक 'अ राजस्थान' में ग्रामीण जीवन के सामाजिक, राजनितिक, आर्थि सांस्कृतिक पक्षों का विस्तृत रूप से विश्लेषण किया है वही ग्रा नेतृत्व कि ऐसे मुद्दों एवं प्रश्नों पर भूमिका को भी स्पष्ट क्या है ख

महिला सशक्तिकरण वायदे और क्रियान्वयन शीर्षक में अपने लेख में नियाज अंसारी (२००२) ने महिलाओं कि दुर्भाग्य स्थिति पर प्रकाश डाला ख महिलाओं को सशक्त समुदाय को उप विडम्बनाकारी समस्याओं एवं व्यावहारिक सुझावों पर क्रियान्व करना होगा ख क्योंकि हौसले हो बुलन्द तो राह व मंजिले मिल जाती हैं ख

सूर्य नारायण पाण्डेय ने बदलते परिवेश में मानवाधिकार शी में छपे लेख में यह दर्शाया गया है कि मानवाधिकार सभी जाति

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
INCHARGE PRINCIPAL

एवं सभी राष्ट्रों के लिए समान रूप से आदर्श और मानक होना चाहिए ख

वर्तमान सन्दर्भ में मानवधिकारों कि प्रासंगिकता शीर्षक में छपे अपने लेख में लेखक उमेश चन्द्र अग्रवाल ने रौशनी डालते हुए बताया कि आधुनिक समाज में मानवाधिकार संरक्षण का प्रश्न अधिकाधिक महत्वपूर्ण होता जा रहा है ख मानवाधिकार उल्लंघन के बढ़ते मामलों के मद्देनजर यह आवश्यक हो गया है कि इस दिशा में प्रयासों को सुसंगठित किया जाये ख

आयशा खानम ने महिलाओं को जागृत होना पड़ेगा शीर्षक में छपे विशेष आयोजन में मुस्लिम महिला पर प्रहार किया है ख इनके कहने का अर्थ है कि आज कि आवश्यकता कि समाज में शिक्षा एवं सभ्यता को सार्वजानिक किया जाये ख महिलायें सभी धर्मों कि जानकारी तथा बाहरी चमक – दमक देखे और अनुभव करें कि महान शक्तिशाली ईश्वर ने उन पर कितने उपकार किये हैं ख

डॉ. शाहीद हसन ने क्रान्ति में छपे अपने लेख में महिलाओं कि मौजूदा स्थिति शीर्षक का सार यह है कि महिलाओं कि समस्याओं को दूर करने के समान अधिकार एवं स्वतंत्रता कि बात तो करते है, संवैधानिक दृष्टि से सुरक्षा प्रदान करने कि घोषणा भी होती है ख परन्तु इसे व्यावहारिक जीवन में अपना नहीं पाते है ख

महिला नेताओं कि महत्वकांक्षा शीर्षक में छपे अपने लेख में लेखिका सुभाषिनी अली ने राजनीति में महत्वकांक्षी महिला नेताओं कि समस्या का ब्यान किया है कि महिलाओं में एक – दूसरे कि खींचातान तथा व्देशभाव कि भावना अधिक देखने को मिलती है ख

महिला आरक्षण कि राजनीति शीर्षक में छपे अपने लेख में लेखक राजनाथ सिंह सूर्य ने स्पष्ट किया कि सभी राजनीतिक दल महिला आरक्षण पर राजनीति कर रहे है ख पंचयंतों कि तरह विधानसभा तथा लोकसभा में पिछड़े वर्ग कि महिला तथा मुस्लिम महिलाओं के लिए भी मुस्लिम सांसदों ने पहली बार आरक्षण कि मांग कि ख लेकिन न नौ मल तेल होगा और न राधिका नाचेंगी वाली ही कहावत चरितार्थ दिखाई पड़ रही है ख

तीन तलाक को त्यागने का समय शीर्षक से छपे अपने लेख में लेखिका **सुभाषिनी अली** स्पष्ट करती है कि तीन तलाक का रिवाज मुस्लिम महिलाओं के हितों के खिलाफ है क्योंकि मुस्लिम महिलाओं के लिए तीन तलाक का मुद्दा एक ऐसा मजहबी मसला बन चूका है जिस पर अभी तक मुस्लिम समाज के रहनुमाओं में भी आम राय नहीं बन सकि है ख

मुसीबत बने मानवाधिकारवादी शीर्षक से लेखक **राजीव सचान** इन मानवाधिकारों को कठघरे में खड़े कर रहे हैं ख जो अपराधियों कि तरफदारी करते है ख मानवाधिकारवादी उन क्षेत्रों में विशेष रूप से मुसीबतें खडी करते हैं, जहाँ आतंकवादियों कि सक्रियता अधिक है ख मानवाधिकारवादियों को यह समझाये जाने कि सख्त जरुरत है कि ऐसे किसी शख्स मानवाधिकार नहीं हो सकते, जो खुद अन्य किसी के मानवाधिकारों कि परवाह न करता हो ख

संघर्ष कि प्रेरणादायी मिसाल नामक शीर्षक में लेखिका **सुभाषिनी** अली ने जिक्र गुजरात के भाव नगर कि महिलाओं का किया है ख क्योंकि वहाँ महिलाए ही अधिकतर सभी कार्यों को करती है ख मुस्लिम महिलाओं के उस संघर्ष का भी वर्णन किया जो कोर्ट कि शरण लेकर अपनी जीत दर्ज कि ख

स्त्रियाँ हमारे भीतर और बहार शीर्षक में लेखक **पुष्पेश पन्त** ने स्त्रियों कि तुलनात्मक अध्ययन किया तथा उनकि दुर्दशा का वर्णन किया जिसमें उन्होंने यह बताने का प्रयास किया कि स्त्रियों कि बाहर और भीतर यानि व्यक्ति के अन्दर तथा बहार दोनों जगह ही उनके हितों कि अनदेखी कि जाती है ख

लेखक **राकेश शर्मा** ने नारी और पुलिस एवं मानवाधिकार नामक अपने लेख में समानता के अधिकार कि चर्चा कि है ख

डॉ. देवर्षि शर्मा ने महिला आरक्षण कि राजनीति नामक शीर्षक मंक यह उजागर किया गया है कि महिलाओं को ३३ प्रतिशत आरक्षण देने से उनके सारे अधिकार सुरक्षित नहीं मिल सकते ख

महिलाओं कि इस बढ़ती राजनैतिक सहभागिता के कारण मिलने वाला राजनैतिक प्रतिशत एवं अनुभव अनेक सशक्तिकारण का मार्ग प्रशस्त करता है ख इसके कारण महिलाओं में पारिवारिक स्तर पर भी निर्णयकारिता को प्रभावित करने का आत्मविश्वास बढेगा ख महिलाओं कि बढ़ती राजनैतिक सहभागिता समाज के दृष्टिकोण में मुलभूत परिवर्तन लाने को मजबूत आधार प्रदान करती है ख पंचायती राज में महिलाओं के आरक्षण ने स्थानीय संस्थाओं में महिलाओं कि उपस्थिति निश्चित करके ग्रामीण और शहरी स्तरों पर पुरुषों को यह स्थिति स्वीकार करने के लिए बाध्य किया है ख भले ही प्रारंभिक दौर में महिलाओं कि कार्यकुशलता क्षमता तथा पुरुषों कि प्रति छाया होने के सम्बन्ध में बार – बार सन्देह व्यक्त किया किन्तु अब महिलाओं कि कार्यप्रणाली के प्रति विश्वास में निश्चित रूप से अंतर आया है ख अनेक महिला प्रधानो में महिला पंचायत सदस्यों कि सहायता से शराब थोरी,दहेज़, के युद्धों पर आम राय तथा रूढ़िवादी विचारों का द्रुढता से विरोध किया है ख इस प्रकार राजनैतिक सहभागिता बढ़ने के साथ – साथ महिलाओं के आत्मविश्वास और अनुभव का दायरा बड़ा है ख उन्होंने समाज में अपना उचित स्थान पाने का मार्ग देखा लिया है ख महिलाओं के सशक्तिकरण कि प्रक्रिया में बढती राजनैतिक सहभागिता महिलाओं के राजनैतिक सहभागिता महिलाओं के राजनैतिक संघठनो कि सदस्यता के लिए रूचि बढ़ायेगी ख महिलाओं कि राजनैतिक सहभागिता के औपचारिक साधन उपलब्ध हुए हैं ख इस प्रकार हमारी मान्यता यह है कि महिलाओं कि राजनितिक चेतना एवं सहभागिता का अध्ययन करने के लिए हमें लिंग, आयु, वैवाहिक स्थिति, धर्म, धार्मिक संस्थाओं कि सदस्यता, व्यावसायिक स्थिति, आय, पारिवारिक आय, राजनितिक दलों कि सदस्यता, पारिवारिक राजनितिक, पृष्ठभूमि इत्यादी कारकों का प्रभाव जानने का प्रयत्न करना चाहिए ख उपरोक्त साहित्य का अध्ययन से यह स्पष्ट होता है कि महिलाओं के पिछड़ेपन के बहुत से तत्त्व उत्तरदायी है, जिनमें अशिक्षा, मानवाधिकारों के प्रति अज्ञानता तथा राजनीति हस्तक्षेप का आभाव, समाज कि चिंता, पुरुष प्रधान समाज का होना, राजनितिक जागरूकता का अभाव, बेरोजगारी, निर्धनता विस्तृत परिवार, सक्रीयहिन तथा दोषपूर्ण नेतृत्व आदि ख

उपर्युक्त समीक्षा से यह स्पष्ट है कि लोकतांत्रिक विकेन्द्रीकरण एवं पंचायती राज पर संपन्न अध्यायनों में अधिसंख्यक अध्ययन का

IQAC Coordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's

वें संविधान संशोधन अधिनियम से पूर्व कि स्थिति से संबधित है ख नविन पंचायत राज व्यवस्था से पंचायतो में प्रथम अवसर प्राप्त हुआ है ख अत: महिला नेतृत्व को लेकर किया गय इस सूक्ष्म एवं इन्द्रीयानुभाविक अध्ययन कि कई दृष्टियों से प्रसिंगकता है ख

अध्ययन का महत्त्व

जनसँख्या एवं श्रम शक्ति में प्रमुख भाग होने के बावजूद भी ग्रामीण महिलाएं न सिर्फ उपेक्षित है संस्थाओं में महिलाओं को आरक्षण देकर उनकी भागीदारी सुनिश्चित कि गई ख अत: प्रस्तुत अध्ययन में पंचायती राज व्यवस्था में महिलाओं की भूमिका का अध्ययन किया जायेगा जिससे यह ज्ञात हो सके कि क्या महिला सबलीकरण के क्षेत्र में पंचायती राज व्यवस्था योगदान महत्वपूर्ण है तथा महिला सरपंच कितनी सक्रियता से अपनी भूमिका अदा कर पति हैं एवं ग्रामीण विकास में इनका योगदान सकारात्मक है या नकारात्मक ख

भारत में पंचायती राज एवं महिला नेतृत्व के सन्दर्भ में अनेक अनुसंधान हुए है फिर भी अध्यनकर्ताओं के लिए विषय से संबधित सामग्री समय परिवर्तन के साथ अपर्याप्त ही रहती है ख नए अधिनियममों एवं नए कार्यक्रमों के लागु होने पर पुराने अध्ययन अप्रासंगिक से बन जाते है ख अत: प्रस्तावित अध्ययन वर्तमान परिस्थितियों के अनुसार विषय क्षेत्र में अध्ययन करने वालों के लिए नविन तथ्यात्मक सामग्र उपलब्ध करवायेगा ख पंचायती राज एवं महिला नेतृत्व के क्षेत्र i अध्ययन करने वालों के लिए ज्ञान वृद्धि का एक उपयोगी स्रोत ब सकेगा ख

निति निर्धारकों, सामाजिक एवं गैर-सामाजिक संगठनों अदि वे लिए प्रस्तावित अध्ययन अपनी उपयोगिता को प्रमाणित कर सकेग ख इस दृष्टी से प्रस्तावित अध्ययन एक व्यावहारिक एवं राष्ट्रिय महत्त को दर्शत है ख

सन्दर्भ

» भारत में महिलाओं कि स्थिति (२००१), राष्ट्रिय महिल सशक्तिकरण, राष्ट्रिय महिला आयोग, नई दिल्ली , पृ.० ३८
» सिन्हा, आर के ह्यूमन राइट्स ऑफ़ दी वर्ल्ड, इन्डिय पब्लिशर एण्ड डिस्ट्रीब्यूटर्स पार्ट - प्रथम पृ० ४१
» जी.के. घोष एवं शुक्ला , दलित वुमन, ए.पी.एच. पब्लिशिं कॉर्पोरेशन नई दिल्ली, १९९७
» के.के.गौड़, भारत में ग्रामीण नेतृत्व का उदीयमान स्वरूप, मानव पब्लिकेशस नई दिल्ली १९९७
» महिपाल पंचायते - अतीत वर्तमान एवं भविष्य सारांश प्रकाशन नई दिल्ली, १९९७

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri, Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri, Dist-Nashik

Vol. 07, Special Issue 10, December 2017, ISSN 2230-9578

वें संविधान संशोधन अधिनियम से पूर्व कि स्थिति से संबधित है ख नविन पंचायत राज व्यवस्था से पंचायतो में प्रथम अवसर प्राप्त हुआ है ख अत: महिला नेतृत्व को लेकर किया गय इस सूक्ष्म एवं इन्द्रीयानुभाविक अध्ययन कि कई दृष्टियों से प्रसिंगकता है ख

अध्ययन का महत्त्व

जनसँख्या एवं श्रम शक्ति में प्रमुख भाग होने के बावजूद भी ग्रामीण महिलाएं न सिर्फ उपेक्षित है संस्थाओं में महिलाओं को आरक्षण देकर उनकी भागीदारी सुनिश्चित कि गई ख अत: प्रस्तुत अध्ययन में पंचायती राज व्यवस्था में महिलाओं की भूमिका का अध्ययन किया जायेगा जिससे यह ज्ञात हो सके कि क्या महिला सबलीकरण के क्षेत्र में पंचायती राज व्यवस्था योगदान महत्वपूर्ण है तथा महिला सरपंच कितनी सक्रियता से अपनी भूमिका अदा कर पति हैं एवं ग्रामीण विकास में इनका योगदान सकारात्मक है या नकारात्मक ख

भारत में पंचायती राज एवं महिला नेतृत्व के सन्दर्भ में अनेक अनुसंधान हुए है फिर भी अध्यनकर्ताओं के लिए विषय से संबधित सामग्री समय परिवर्तन के साथ अपर्याप्त ही रहती है ख नए अधिनियममों एवं नए कार्यक्रमों के लागु होने पर पुराने अध्ययन अप्रासंगिक से बन जाते है ख अत: प्रस्तावित अध्ययन वर्तमान परिस्थितियों के अनुसार विषय क्षेत्र में अध्ययन करने वालों के लिए नविन तथ्यात्मक सामग्री उपलब्ध करवायेगा ख पंचायती राज एवं महिला नेतृत्व के क्षेत्र में अध्ययन करने वालों के लिए ज्ञान वृद्धि का एक उपयोगी स्रोत बन सकेगा ख

निति निर्धारकों, सामाजिक एवं गैर-सामाजिक संगठनों अदि के लिए प्रस्तावित अध्ययन अपनी उपयोगिता को प्रमाणित कर सकेगा ख इस दृष्टी से प्रस्तावित अध्ययन एक व्यावहारिक एवं राष्ट्रिय महत्त्व को दर्शत है ख

सन्दर्भ

» भारत में महिलाओं कि स्थिति (२००१), राष्ट्रिय महिला सशक्तिकरण, राष्ट्रिय महिला आयोग, नई दिल्ली , पृ.० ३८

» सिन्हा, आर के हयूमन राइट्स ऑफ़ दी वर्ल्ड, इन्डिय पब्लिशर्स एण्ड डिस्ट्रीब्यूटर्स पार्ट - प्रथम पृ० ४१

» जी.के. घोष एवं शुक्ला , दलित वुमन, ए.पी.एच. पब्लिशिंग कॉर्पोरेशन नई दिल्ली, १९९७

» के.के.गौड़, भारत में ग्रामीण नेतृत्व का उदीयमान स्वरूप, मानव पब्लिकेशस नई दिल्ली १९९७

» महिपाल पंचायते - अतीत वर्तमान एवं भविष्य सारांश प्रकाशन नई दिल्ली, १९९७

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

ख

शोधनिबंध

महिलांचे हक्क , सबलीकरण करणाऱ्या योजना व उपाय

महिलांचे हक्क-पाश्वभूर्मी व प्रस्तावना

26 जानेवारी 2017 रोजी भारतीय घटनेला 71 वर्षे पुर्ण झाली. डॉ.बाबसाहेब आंबेडकरांच्या अध्यक्षतेखाली नेमलेल्या घटना समितीने जगातील बदलत्या वातावरणाची नोद घेऊन व भारतातील समता चळवळीचे नेते म्हणुन महिलांना समान हक्क दिले.

आपल्या स्वातंत्र्य चळवळीने अत्यंत जाणीवपूर्वक स्त्रियांना स्वातंत्र्य लढयाच्या मुख्य प्रवाहात सामील करुन घेतले.

औद्योगिकदृष्ट्या आपला देश आणि महाराष्ट्र हे देशातील सर्वात पुढारू तसेच पुरोगामी राज्य आहे महाराष्ट्राला 150 वर्षाची उज्वल अशी परंपरा आहे.

स्वातंत्र्य , समता , बंधुत्व या तीनही घोषणा आधुनिक युगाच्या प्रेरक शक्ती शक्ती आहेत. महाराष्ट्रात महात्मा ज्योतिबा फुले - क्रांतीज्योती सावित्रीबाई फुले, गोपाळ गणेश आगरकर व लोकहितवादी महर्षि कर्वे इत्यादी समाजसुधारकांनी समाज जागृतीसाठी अखंड परिश्रम घेतले त्यापासुन स्पूर्ति घेवून पंडिता रमाबाई , रखमाबाई, डॉ.आनंदीबाई जोशी , ताराबाई शिंदे, अशा कितीतरी ज्ञात-अज्ञात स्त्रियांनी स्वातंत्र्योत्तर काळात स्त्री-प्रश्नांची मांडणी करण्यास हिरीरीने सुरवात केली.

महाराष्ट्र शासनानेही त्यात मोलाची साथ दिली आहे. गर्भलिंगचित्सक विरोधी कायदा, महिला आयोगाची स्थापना, महिला धोरण असे अनेक सामाजिक कायदे आणि सुधारणा सर्वप्रथम करुन महाराष्ट्राने देशाला मार्ग दाखवीला आहे.

स्त्रियांसाठी अनेक योजना सुरु केल्या आहेत , मात्र प्रत्यक्षात या योजना माहितीअभावी योग्य लोकांपर्यंत पोहचतच नाहीत. असाच आजवरचा अनुभव आहे. स्वर्गीय राजीव गांधींच्या काळात झालेल्या 73 व्या घटनासुरुस्तीनंतर महाराष्ट्रात एक लाखाच्या वर स्त्रिया ग्रामपंचायती आणि स्थानिक स्वराज्य संस्थावर निवडुन येत आहेत.त्याच बरोबर स्त्रियांच्या बचत गटांच्या माध्यमातून एक नवी आर्थिक आणि सामाजिक शक्ती उदयाला येत आहेत.

स्त्रियांचे हक्क आणि स्त्री सबलीकरणाच्या नव्या योजना यांची जाणीव झाल्यास पुढील शतकात महाराष्ट्राचा, भारताचा कायापालट करण्याची ताकद या शक्तीमध्ये निश्चितच आहे.

स्वातंत्र्यानंतर प्रजासत्ताक भारताच्या राज्य घटनेने स्त्रियांना समानतेचा मुलभूत हक्क माध्ये केला.

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

स्त्रियांचे तसेच अन्य दूर्बल घटकांचे संरक्षण करण्यासाठी खास सवलती आणि कायदे करण्याची तरतूद घटनेत केली आहे. जीवनाच्या सर्व अंगात स्त्री पुरुष समानता प्रस्थापित करण्यात कायद्याचे महत्व आहे.

भारतात विषमता , दारिद्र्य , पुरुषप्रधानता व पितृसत्ताकता, जातीभेद, वर्णभेद, वंशभेद धार्मिक तणाव यामुळे घटनेने दिलेली समानता प्रत्यक्षात येत नाही. यासाठी स्त्रीविषयक कायद्यात कालमानाप्रमाणे बदल करणे आवश्यक आहेत मात्र केवळ कायदे करुन भागत नाही. कायद्याची अंमलबजावणी व्हावी यासाठी कायदे पुस्तकात किंवा न्यायालया पुरतेच मर्यादीत राहता कामा नये. सर्वसामान्य स्त्रीयांनाही त्यांच्या कायदेशीर हक्कांची जाणीव व्हावी.

समाज व्यवस्थेमधील सर्व स्त्रियांपर्यंत ही माहिती पोहचावी म्हणून पुढील सोप्या भाषेत विविध कायद्याची माहिती दिली आहे. त्यासाठी भारतीय संविधानातच नगारीकांच्या मुलभूत अधिकाराबद्दल जाणून घेऊया. हे अधिकार व्यापक आहेत0 व सहा भागात आहेत.

1) समानतेचा अधिकार
2) स्वातंत्र्याचा अधिकार
3) शोषणाला विरोध करण्याचा अधिकार
4) धार्मिक स्वातंत्र्याचा अधिकार
5) शिक्षण व संस्कृतीचा अधिकार
6) घटनेच्या संविधानिक संरक्षणाचा अधिकार

या मुलभूत हक्कांमध्ये समानतेचा अधिकार हा स्त्रियांसाठी सर्वात महत्वाचा आहे.

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri Dist-Nashik

सबलीकरण आणि सबलीकरणाच्या योजना

➢ महिलांचे हक्क अणि महिला कलण्यासाठीचे कायदे

1) **हुंडा प्रतिबंधक कायदा** :- 1961 च्या या कयाद्याने हूंडा मागणरे आणि हुंडा देणे गुन्हे आहेत हा कायदा अधिक प्रभावी होण्यासाठी भारतीय दंड संहितेमध्ये 304(ख) आणि 498(क) ही नविन कलमे अंतर्भूत आहेत.

2) **महिला संरक्षण कायदा** :- कौटूंबिक छळ (महिला संरक्षण) सामाजिक, आर्थिक व शारिरीक संरक्षण देतो ही कायदा फक्त पुरुषांविरुध्दच लागू होतो. यात अंतरिम आदेश देणे , नुकासन भरपाई देणे, संरक्षण अधिकाऱ्यांची नियुक्ती करणे, भागीदारीच्या घरात राहणाऱ्याचा अधिकार कायदेशीर व वैद्यकिय मदत देण्याची तरतूदही आहे.

3) **अश्लिलता विरोधी कायदा** :- भारतीय दंडसंहितेच्या कलम 292 ते 294 मध्ये महिलांशी अश्लिल वर्तन करणाऱ्या शिक्षा देण्याची तरतूद आहे. त्याच प्रमाणे जाहितराती , पुस्तक , चित्र आदि माध्यमातून महिलांची विटंबना करणाऱ्या चित्र किंवा लेखातून अश्लिलता सादर करणाऱ्यांविरोधी कायदा 1987 नुसार वॉरण्टशिवाय अटक करण्याचा अधिकारही आहे.

4) **बालविवाह प्रतिबंध कायदा** :- बालविवाहाची प्रथा बंद करण्यासाठी बालविवाह प्रतिबंधक अधिनियम (शारदा अॅकट) 1987 मध्ये सुधारणा झाल्या आहेत. लग्नाच्या वेळी मुलींचा वय किमान 18 आणि मुलांचे वय 21 कमी असल्यास शिक्षेची तरतूद आहे. हा कायदा सर्व जातीधर्माच्या लोकांना लागू आहे.

5) **कौटूंबिक न्यायालय कायदा** :- दाम्पत्य व कौटूंबिक कलहाची प्रकरणे एकाच ठिकाणी सोडविण्यासाठी कौटूंबिक अधिनियम 1884 लागू करण्यात आला कुटूंब न्यायालय नसल्यास तिथल्या जिल्हा कोर्टांना कुटूंब न्यायालयाचा दर्जा देण्यात आला आहे.

6) **छेडछाड करणे गुन्हा आहे** :-स्त्रीची अब्रू लुटणे, हात धरणे, वस्त्रांना हात घालणे अशा प्रकारे विनंयभंग करणाऱ्यांना भारतीय दंड संहिता 354 साली शिक्षेची तरतूद आहे. तसेच छेडछाड केल्याबद्दल भारतीय दंड संहिता कलम 509 अंतर्गत पोलिसांत तक्रार दाखल करता येते.

7) **मुलावर हक्क** :- एखाद्या स्त्रीचा घटस्पोट झाल्यास तिच्या पाच वर्षाच्या मुलांना ती स्वत: जवळ ठेवू शकते.मात्र 5 वर्षांहून अधिक वयाच्या मुलांच्या बाबतीत कोर्टाचा निर्णयच बांधिल असतो.

8) **समान वेतन समान कायदा** :- समान वेतन कायद्यानुसार वेतन मिळाले पाहिजे. विशीष्ट क्षेत्रातील नोकऱ्या सोडल्यातर स्त्रियांना रात्र पाळीला कामावर बोलवता येत नाही.

9) लैंगिक गुन्हे :- लैंगिक गुन्ह्यासंबंधात भारतीय दंड संहिता कलम 375 व 573 अनुसार कडख शिक्षा देण्यात येतात. लैंगिक प्रकरणांची सुनावणी कोर्टाच्या बंद खोलीत होते.

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's

10) **हिंदू उत्तराधिकार** :- 1956 मध्ये निर्माण झालेल्या हिंदू उत्तराधिकारी कायद्यानुसार महिलांना संपत्तमध्ये व्यापक अधिकार देण्यात आले असून स्त्रीधनाचा उपभोग घेण्याचा आणि ते धन खर्च करण्याचा अधिकार स्त्रिला मिळाला आहे. हिंदू स्त्रीला एकत्र कुटूंबाच्या संपत्तीत सुध्दा वाटणी मागता येते. स्त्रिधन मिळावे म्हणून स्त्री कोर्टात खटला दाखल करु शकते. स्त्रिला मुलाप्रमाणेच वडिलोपार्जित संपत्तीमध्येही समान हक्क दिला गेलाय.

11) **प्रसुती सुविधा कायदा** :- नोकरीपेशातील स्त्रियांसाठी बाळंतपणाची आणि नवज्यात बाळाची देखभाल करण्यासाठी रजेची तरतूद असून त्याकाळात स्त्रीला विशिष्ट दिवसाची भरपागारी रजा मिळते. मात्र कायद्यानुसार जी रजा व इतर फायदे फक्त दोन बाळंतपणासाठी असतात. गर्भपात झाल्यावरही स्त्रीला भर पगारी रजा मिळण्याची तरतूत कायद्यात आहे.

12) **गर्भलिंग चाचणी** :- स्त्री भृण हत्या रोखणे व गर्भाचे जाणून घेण्याच्या तंत्राचा दुरुपयोग करुन यावर अंकुश ठेवण्यासाठी प्रसुतीपूर्व निदान आणि तंत्रज्ञान विनिमय व दुरुपयोग निवारण अधिनियम - 1994 आहे.

13) **हिंदू विवाह कायदा** : भारतीय दंड संहिता , कलम 125 अ) नुसार स्त्रीला पेटगीची मागणी करण्याचा हक्क आहे. हिदू विवाह कायदा 1955 कलम 25 नुसार अर्ज दाखल केल्यानंतर कोर्ट पोटगीची रक्कम देण्याचे आदेश देते. पती पत्नीच्या वादामध्ये निकाल लागेपर्यंतच्या मधल्या काळात सुध्दा पत्नीच्या उदरनिर्वाहासाठी अंतरीम पोटगी देण्याची तरतूद कायद्यात आहे.

14) **जिल्हा महिला सहायता समिती** :- महिलांचे शोषण व छळ होऊ नये म्हणून हायकोर्टाच्या आदेशनुसार प्रत्येक जिल्ह्यात जिल्हधीकाऱ्यांच्या अध्यक्षतेखाली जिल्हा महिला सहायता समिती स्थापन झाली आहे.

15) **राज्य व राष्ट्रीय महिला आयोग** :- महिलांना सवैधानिक व न्यायिक सुरक्षा आणि अधिकार देण्यासाठी 31 जानेवारी 1992 रोजी महिला आयोगाची स्थापना झाली. प्रत्येक राज्यातही महिला आयोग स्थापना झाली आहे. आयोगाला सिव्हील कोर्टाप्रमाणे चौकशी आणि तपासांयचे अधिकार आहेत.त्याचबरोबर महिला कल्याणाच्या वेळोवेळी हा आयोग योजना सादर करतो.

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

सबलीकरण

नवरात्रोत्सवाचे नऊ दिवस म्हणजे स्त्रीशक्तीचा जागर समाजात महिलांना स्वायत्तता , सुरक्षा व संरक्षण देण्यासाठी सबलीकरणाचे अभियान राबविण्यास सुरुवात करतो पण याच वेळी या समाजाला प्रश्न विचारावासा वाटतो? खरंच भारतातील महिला अबला आहेत का? ज्यामुळे आपण तिला सबला बनविण्याचा प्रयत्न करत आहात? आणि खरच महिलांचे सबलीकरण होते आहे का ? पुर्ण जगात भारत देश आपली संस्कृती , परंपरा अध्यात्म व भौगोलिक विविधता यामुळे ओळखला जातो. पण हाच देश जगभर पुरुषप्रधान संस्कृतीसाठी प्रसिध्द आहे. तसे बघितले तर भारतात महिलांना आदिशक्तीचे रुप मानुन पुरातन काळापासुन पुजनीय मानले गेलेले आहे. त्यांचे अधिकार व विकास यांपासुन पुर्णपणे त्यांना दूर केले जातात.तरीसुध्दा स्त्री पुरुष समानतेच्या गोष्टी बोलल्या जातात. महिलांच्या स्वातंत्र्य व अधिकाराविषयी कळकळ व्यक्त केली जाते. असे असतांनाही निर्भया कांड आणि कोपर्डी सारख्या अमानुष अत्याचाराच्या घटना घडतात आणि अशा वेळी आपल्यासमोर महिलांचे प्रश्न बिकट समस्या बनुन उभ्या रहातात. त्यावर उपचार म्हणुन समाजात महिलांना स्वायत्तता सुरक्षा व संरक्षण देण्यासाठी सबलीकरणाचे अभियान राबविण्यास सुवरुवात करतो.पण याच समाजाला प्रश्न विचारावासा वाटतो , खरच भारतातील महिला अबला आहेत का?

मुळातच भारतीय महिला ही कधी अबला नव्हतीच भारत हा नवदुर्गेची पुजा करणाऱ्या संस्कृतीतील स्त्री शक्तीचा देश आहे. प्रत्येक यशस्वी पुरुषामागे एका स्त्रिचा सहभाग असतो. असे म्हटले जाते. किंबहूना ह्या समाजात घडलेले अनेक महापुरुष हे स्त्रीमुळेच घडले आहेत.

राजमात - जिजाऊ , राणिलक्ष्मीबाई, अहिल्यादेवी होळकर, मदर तेरेसा, सरोजीनी नायडू इंदिरा गांधी , कल्पना चावला , सुनिता विल्यम्स , पी,टी,उषा भारतीय नौदलातील संध्या सुरी , सुचेता कृपेलानी यांना भारतातील पहिल्या मुख्यमंत्री होण्याचा मान , किरण बेदी माजी राष्ट्रपती प्रतिभाताई पाटील, गानसम्राज्ञी लता मंगेशकर अशा अनेक कतृत्वान महिलांनी या देशाचा नावलौकिक वाढविला आहे. स्त्रिमध्ये सहनशिलता , नविन्यता, सौंदर्याची जाणीव, बचत, संघप्रेरणा, स्मरण शक्ती हे गुण निसर्गतच अधिक आहेत.

स्त्रि मुळातच सबला आहे.

जरी संविधानाने स्त्री पुरुष यांना समान हक्क दिले असले तरी भारताच्या पुरुषप्रधान संस्कृतीमध्ये स्त्री आज तीन 'प' अर्थात पिता, पती व पुत्र यांच्या आदेशाने आणि बंधनाने ती आपले आयुष्य काढते आहे.

वास्तविकतेत महिलांना त्यांच्या क्षमतांची जाणीव करुन वैयक्तीक स्वातंत्र्य व निर्णय घेण्याचा अधिकार मिळणे गरजेचे आहे.

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri Dist-Nashik

महिला या देशाचे भविष्य ठरवणारी शक्ती आहे. त्यामुळे ही शक्ती सुदृढ आणि सक्षम बनविणे ही समाजाची जबाबदारी आहे. पण याच सोबत आज महिला सबलीकरण करतांना सर्वप्रथम समाजात महिलांचे अधिकार व मुल्य यांच्यावर घात करणाऱ्या, विघातक प्रवृत्ती हुंडा पध्दती, स्त्री-भृण हत्या, निरक्षरता लैंगिक अत्याचार , असमानता इ. चा नाश करणे गरजेचे आहे.

➢ शासनाच्या साथीने महिला सबलीकरणाचे उपाय योजना

1) निराधारांसाठी शासनाचा आधार
2) बालिका समृद्धी योजना
3) इंदिरा गांधी महिला संरक्षण योजना
4) दैवदासी पुर्नवसण योजना
5) महिलांसाठी व्यावसायिक प्रशिक्षणाची योजना
6) सुवर्ण जयंती ग्राम-स्वयंरोजगार योजना
7) महिला बचत गट

महिलांच्या सबलीकरणासाठी ते सक्षमीकरणासाठी राज्यशासन आणि केंन्द्रशासन नेहमीच सकारात्मक दृष्टीकोन ठेवून वेगवेगळया मार्गानी त्याना मदत करत असते.

महिला स्वावलंबी व स्वंयपूर्ण व्हाव्यात, त्यांचा विकास व्हावा. त्या जोमाने विकास कामांत सहभागी व्हाव्यात यासाठी शासन अनेक योजना राबवित आहे. याचबराबर सर्वसमावेशक असे महिला धोरणही राबविण्यात येत आहे.

- महाराष्ट्रातील सर्व विद्यापिठांत व महाविद्याल्यांमध्ये पदवी अभ्यासक्रमासाठी महिलांसाठी 30% आरक्षण ठेवण्यात आले आहे.
- मुलींसाठी सैनिकी शाळा स्थापन करण्यात आल्या आहेत.
- शासकीय कागदपत्रकांमध्ये पाल्यांच्या वडीलांसोबत आईच्या नावाचा सुद्धा उल्लेख केला जातो.

तसेच

1)निराधारांसाठी शासनाचा आधार :- निरक्षित महिलांसाठी स्वंयसेवी संस्थामार्फत आधारगृहाची निर्मिती झाली. या महिलांना घराचे भाडे, औषध, प्रसाधन इ. साहित्य दिले जाते.

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

समारोप

अशा प्रकारे महिला सबलीकरण म्हणजे पुरूषांना हिनवणे किंवा त्यांच्या पेक्षा श्रेष्ठता सिद्ध करणे असे नव्हे तर फक्त महिलांना त्यांच्या नैसर्गिक गुणधर्म, क्षमता, परंपरा यांसह समानतेने वागविणे होय. असा विचार प्रवाह समाजात प्रस्थापित झाला तर खऱ्या अर्थाने महिलांचे सबलीकरण होईल.

स्त्रीशक्तीच्या स्वरूपात देशात असलेले मनुष्यबळ विकसित करून स्त्रीशक्ती आरोग्य , शिक्षण, संस्कार व स्वावलंबन हे चार आधारस्तंभ समाजाने भक्कम केले तर समाजात सुराज्य व स्वराज्य दिसेल. आणि फक्त अभियानापुरतेच नाही कागदोपत्री नाही, तर वास्तवात महिला सबलीकरण झालेले असेल . आणि आपल्या भारत देशाला विकसित बनविण्यासाठी व परिपूर्ण विकासाचे लक्ष पूर्ण करण्यासाठी महिला सबलीकरण महत्वाचे ठरेल.

संदर्भ- पुस्तके

1) महिला सबलीकरण वास्तव व व्यथा
   प्रा. वृक्षाली पाटील
2) अॅड. प्रज्ञा विजयकुमार महाराष्ट्र टाईम्स 8 मार्च 2016
3) महिला व बालविकास कायदे आणि योजना
   कविता फाले-बोरीकर
   जिल्हा समिती कार्यालय -नागपूर.
4) विमेन अॅड वर्क पुस्तक -डॉ. पदमजा फाकट
5) स्त्रीशक्तीला सलाम
   लेखन :- सीमा कुलकर्णी
   (25 नोव्हे 2014)

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

त्यांच्या आरोग्याची देखिल तेथे काळजी घेतली जाते. तसेच अन्न, वस्त्र, निवारा याची सोय करून मार्गदर्शन केले जाते.

2) **बालिका समृद्धी योजना :-** केंद्र शासनाच्या या योजनेअंतर्गत कुटूंबातील जास्तीतजास्त दोन मुलींसाठी अर्थसहाय्य दिले जाते. शहरी आणि ग्रामीण बालिकांसाठी ही योजना राबविली जाते. परंतु त्या 1997 मध्ये जन्मलेल्या असाव्यात राष्ट्रीय बचत योजना सार्वजनिक मनुष्य निर्वाह निधी इ. योजनेत हा निधी गुंतविला जातो.

आणि मग दरवर्षी शिष्यवृत्तीच्या रूपाने त्यांना दिला जातो.

3) **इंदिरा गांधी महिला संरक्षण योजना -** पिडीत महिलांसाठी इंदिरागांधी महीला संरक्षण योजना सुरू करण्यात आलेली आहे.

पिडीत महिलेचे पुर्नवसन होईपर्यंत मान-धनाच्या स्वरूपात मदत दिली जाते.

4) **महिला बचत गट :-** आज महिला बचत गटांच्या माध्यमातून महिलांनी स्वबळावर उभे राहीले पाहीजे. यासाठी शासन मदत करत असते. बचत गटांमुळे महिला अभ्यासू तसेच बोलक्या होवून दु:खामधून सावरण्याची शक्ती त्यांना मिळत आहे.

5) **सुवर्णजयंती ग्राम स्वयंरोजगार योजना :-** शहरी भागातील माहितीसाठी सुवर्णजयंती शहरी रोजगार योजना राबविली जाते.तर ग्रामीण भागातील आर्थिकदृष्टया दुर्बल असलेल्या महिलांना स्वयंरोजगाराव्दारे आर्थिक मदत भागविण्यासाठी बचत गटांच्या माध्यमातून अर्थसहाय्य करणारी महिला स्वावलंबन योजना राबविते.

6) **कामधेनू योजना :-** या व्दारे महिला आर्थिक दृष्टया स्वावलंबी व्हाव्यात म्हणून अशा महिलांना 50% काम देण्याचा राज्य शासनाचा मानस आहे.

7) **देवदासी पूर्नवसन योजना :-** या योजनेअंतर्गत ज्या देवदासी असतात त्यांना किंवा त्यांच्या मुलींना विवाहासाठी 10 हजार रूपये इतके अनुदान दिले जाते. तसेच त्यांना शिक्षणासाठी सुद्धा प्रोत्साहीत केले जाते.

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

समारोप

अशा प्रकारे महिला सबलीकरण म्हणजे पुरूषांना हिनवणे किंवा त्यांच्या पेक्षा श्रेष्ठता सिद्ध करणे असे नव्हे तर फक्त महिलांना त्यांच्या नैसर्गिक गुणधर्म, क्षमता, परंपरा यांसह समानतेने वागविणे होय. असा विचार प्रवाह समाजात प्रस्थापित झाला तर खऱ्या अर्थाने महिलांचे सबलीकरण होईल.

स्त्रीशक्तीच्या स्वरूपात देशात असलेले मनुष्यबळ विकसित करून स्त्रीशक्ती आरोग्य , शिक्षण, संस्कार व स्वावलंबन हे चार आधारस्तंभ समाजाने भक्कम केले तर समाजात सुराज्य व स्वराज्य दिसेल. आणि फक्त अभियानापुरतेच नाही कागदोपत्री नाही, तर वास्तवात महिला सबलीकरण झालेले असेल . आणि आपल्या भारत देशाला विकसित बनविण्यासाठी व परिपूर्ण विकासाचे लक्ष पूर्ण करण्यासाठी महिला सबलीकरण महत्वाचे ठरेल.

संदर्भ- पुस्तके

1) महिला सबलीकरण वास्तव व व्यथा
   प्रा. वृक्षाली पाटील
2) ॲड. प्रज्ञा विजयकुमार महाराष्ट्र टाईम्स 8 मार्च 2016
3) महिला व बालविकास कायदे आणि योजना
   कविता फाले-बोरीकर
   जिल्हा समिती कार्यालय -नागपूर.
4) विमेन ॲड वर्क पुस्तक -डॉ. पदमजा फाकट
5) स्त्रीशक्तीला सलाम
   लेखन :- सीमा कुलकर्णी
   (25 नोव्हे 2014)

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

Women Empowerment In India: It's Need and Challenges

Prof.Gopal S.Layare
Arts & commerce college of igatpuri(Nashk)
gopallayare1061@gmail.com

Abstract-

Women's Empowerment has been an issue of immense discussions and contemplation over the last few decades world-wide. This as an agenda has been on top of the lists of most government plans & programs as well. Efforts have been made on a regular basis across nations to address this issue and enhance the socio-economic status of women. However, it has been observed that most of the policies and programs view empowerment in the economic sense only working in the belief that economic self-reliance empowers women ignoring other variables like health, education, literacy etc. This working research paper attempts to understand the concept of women empowerment in India: Needs and challenges. India which have a crucial impact upon region specific women empowerment process and thereby point the way for further research in the area.

Key words- women Empowerment, Needs, Challenges,etc.

Introduction

In a society, women are the weakest links, so that they may be strengthened for strengthening the society as a whole and that is possible only by empowering them. Nehru said, "Women should be uplifted for the upliftment of the nation, if a women is uplifted, society and nation is uplifted."1 Women empowerment is critical to the process of development of the community. Empowerment of women is essential to harness the women labour in the mainstream of economic development. According to Swami Vivekanand, "...... there is no chance for the welfare of the world unless the condition of the women is improved. It is not possible for a bird to fly on one wing2 (Yojana, Aug. 2001). Women have to play an important role in the building up of every economy. Women who form almost one half of the world's population constitute the

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

visible majority of the poor. Women either solely or largely support an increasing number of families.

Women experience poverty more than man. When money is given to men, it may not benefit the family but when women manage money, it is found to be better utilized. Projects aiming to improve the living conditions of the poor cannot, therefore be effective unless women participate in their formulation and implementation as contributors as well as beneficiaries. "Increasing women's capabilities and empowering them is the surest way to contribute to economic growth and overall development."3 In India, apart from the provision in the constitution and the ratification of different international convections, several legislative acts have also been passed to ensure women empowerment. Moreover, women empowerment has received attention of the government right from the beginning of Indian planning.

The Concept of Empowerment

Empowerment is a multi-dimensional social process that helps people to gain control over their own lives and in their society, by acting on issues that they consider as important. Empowerment occurs within sociological, psychological and economic spheres and at various levels such as individual, group and community and challenges our assumptions about the status-quo, asymmetrical power relationships and social dynamics. Empowerment implies a state of mind and attitude of a person. It is a process through which people or communities increase their control or mastery of their own lives and the decision that affect their day-to-day life. Awareness is a necessary part of empowerment. Awareness of rights is required for a person to develop his capacity of self-control, self-strength and self-reliance and to build freedom of choice and action. Empowerment is about change, choice and power. It is a process of change by which the individual and groups with little or no power gain the power and ability to make choices that affect their lives.

The World Bank defines empowerment as "*the process of increasing the capacity of individuals or groups to make choices and transform those choices into desired actions and outcomes. Central to this process is action which both build individual and collective assets and improve the efficiency and fairness of the organization and institutional context which govern the use of these assets.*"

Empowerment means to make one powerful or to equip one with the power to face challenges of life, to overcome the difficulties, handicaps and inequalities. Empowerment is an

IQAC Co-Ordinator

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's

active multi-dimensional process, which would enable women to realize their full identity and powers - in all spheres of life. It would consisting in providing greater access to knowledge and resources, greater autonomy in decision making, greater ability to plan their lives, greater control over the circumstances that influences their lives and freedom from the shackles imposed on them by custom, belief and practice

. Empowerment does not means setting women against men. Indeed, it means making both men and women realize their changing roles and status and develop a consensus for harmonious living in the context of an egalitarian society. It means redistribution of work roles. redistributing their values to the changing world and attitudes and evolving new kinds of adjustments, understanding and trust with each other. Empowerment of women is a new ideology for carrying democratic values into the family and society.8 Empowerment of women means equal status to women. Here the balance of power between men and women is equal and neither party has dominance over the other. Empowering women socio-economically through increased awareness of their rights and duties as well as access to resources is a decisive step towards greater security for them. Empowerment includes higher literacy level and education for them, better healthcare for women and children, equal ownership of productive resources, increase participation in economic and commercial sections, awareness of their rights and responsibilities, improved standards of living and acquiring self-reliance, self-esteem and self-confidence. Thus the framework of empowerment encompasses the welfare of women, satisfaction of basic needs, access to resources, conscientisation to attain gender equality participation in decision making alongside men and control, which refers to the ultimate level of equality and empowerment.

Purpose of Empowerment

A prerequisite for women's participation in development process is their empowerment. The international conference of population and development held in Cairo (1994) established a new consensus on two fundamental points:-

1] Empowerment of women and improving their status are essential to realize the full potential of economic, political and social development.

2] Empowerment of women is an important end itself.

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak M...
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

According to India Kurukshetra11 (1999) the conference declared that empowerment of women through education was stressed upon for elimination of violence and atrocities against women in home, at home place and public and private institutions.

This discrimination results in their further marginalization as members of the society. Women must exercise full participation in decision making process in all walks of life and fully participate with men in finding equitable and practical solutions to issues both in the family and society. It also declared that human rights of women and girls child are inalienable, integral and invisible parts of universal human rights. In her measure to mark the first day of the 'Year of Empowerment of Women', the National Commission for Women Chairperson Vibha Parthasarathi said, "the year to come must see women in apex decision making bodies, enter profession denied to them so far, recognize their contribution on important and legitimate and help them to fight against disease and deprivation, indignity and inequality."

Characteristics of Women Empowerment

Women empowerment processes certain characteristics, they are the following :-

- Women empowerment enables a greater degree of self-confidence and sense of independence among women.
- Women empowerment enables women to organize themselves to increase their self-reliance.
- Women empowerment provides greater economy to women.
- Women empowerment means women's control over material assets, intellectual resources and ideology.
- Women empowerment challenges traditional power equations and relations.
- Women empowerment abolishes all gender based discrimination in all institutions and structure of society.
- Women empowerment means participation of women in policy and decision making process at domestic and public levels.
- Women empowerment means exposing the oppressive power of existing gender and social relations.
- Empowerment of women makes them more powerful to face the challenges of life, to overcome the disabilities, handicaps and inequalities.

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's

- Empowerment of women enables women to realize their full identity and power in all spheres of life.
- . Empowerment also means equal status to women.

Need and Importance of Women Empowerment

In term of every indices of development and socio-economic, women have faced worse than men, in all regions and in all strata of the population. Hence the need and importance of women empowerment can be looked up on in the following direction:-

(a) As women :-

Women constitute 70 percent of the world's poor population or almost 900 million of the 1.3 billion people who live in absolute poverty. Two-thirds of the world's illiterate population of 876 million people are women. They produce 50 percent of the food worldwide but receive only 10 percent of the incomes.

(b) Earnings :-

Women's average earnings are consistently lower than those of men but in the unorganized sector, which account for 94 percent of economically active women, earning are even lower.

(c) Health :-

In terms of food intake, women suffer greater deprivation intra familially (women eat last as part of the culture of self-effacement and services to other and if there is insufficient food the men and children get fed first and the women do without). A very systematic sex bias is also reflected in higher nutritional or caloric deficiency among girls via-avia boys.

(d) Education :-

Of the 960 million illiterate persons in the world, 640 millions or 2 /3 rd are women. In 2001, the literacy rate of women has increased to 54.16 still it is lower than male literacy rate. School enrolment figures for girls have been - and continue to be lower than for boys at all stages and ages, and the drop out rates also higher for girls at every stages from primary to high school.13

(e) Politics :-

Political space has always been monopolized by men. Representation of women among member of parliament and state legislations has never exceeded 7 percent and has remained around 5 percent over the years despite the increasing visibility of

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's

women. Women's representation at the higher rungs of the decision-making position has also been consistently low.14

(f) Socio-cultural Factors :-

The cultural construct of son preference adds to the psychological diffidence of the female child, dowry deaths, violence against women has its roots in the subordination of women at the social level and their vulnerability has not decreased but increased in developing economics as a consequence of social disruptions backlash and a general degeneration values

Challenges of women empowerment

There are several challenges that are plaguing the issues of women's right in India. Targeting these issues will directly benefit the empowerment of women in India Education:

While the country has grown from leaps and bounds since independence where education is concerned. the gap between women and men is severe. While 82.14% of adult men are educated, only 65.46% of adult women are known to be literate in India. The gender bias is in higher education, specialized professional trainings which hit women very hard in employment and attaining top leadership in any field.

Poverty: Poverty is considered the greatest threat to peace in the world, and eradication of poverty should be a national goal as important as the eradication of illiteracy. Due to this, women are exploited as domestic helps.

Health and Safety: The health and safety concerns of women are paramount for the wellbeing of a country and is an important factor in gauging the empowerment of women in a country. However there are alarming concerns where maternal healthcare is concerned.

Women face countless handicaps in male customized and dominated environs in Government Offices and Private enterprises.

Morality and Inequality: Due to gender bias in health and nutrition there is unusually high morality rate in women reducing their population further especially in Asia, Africa and china.

Household Inequality: Household relations show gender bias in infinitesimally small but

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

REFERENCES

C. Badiger, V.S. Gavimath and P.A. Katarki, Impact of non-farm income raising demonstration on knowledge and adoption pattern of rural women, Karnataka Journal of Agricultural Sciences, 6(1&2) (1994), 60-62.

A.R. Desai and A. Mohiuddin, Involving women in agriculture – Issues and strategies, India Journal of Rural Development, 11(5) (1992), 506-648.

H.D. Dwarakanath, DWCRA in Andhra Pradesh, Kurukshetra, 47(12) (1999), 14-18.

S. Giriappa, Women empowerment and decision making analysis in rural enterprises, Paper Presented at International Conference on Gender Equity through Women's Empowerment, 23-29 December (1997), Lucknow. International Review of Social Sciences and Humanities, Vol. 5, No. 1 (2013), 154-163 163

N. Nikhade and A. Patwardhan, Economic contribution of home-makers through household production, Maharashtra Journal of Extension Education, 9(1990), 81-86.

R. Parekh and K. Mehta, Empowerment of rural women – A case study of Udwada, Proceedings of the National Consultation on Gender Issues in Credit in the Rural Non-Farm Sector, 14-15 September (1992), Organized by SNDT Women's University, Bombay.

J.A. Rubby, "A Study of Kudumbashree Project in Kerla", Mahatma Gandhi University, Kottayam, July 2008, p. 23. 5. Sharma Sheetal, "Empowerment of women and property, rights key to rural development", Kurukshetra, 54, No. 8, June 2006, p. 14.

. Arundhati Chattopadhy, "Women and entrepreneurship", Yojana, Vol. 49, No. 1, January 2005, p. 27. 7. Gupta V.S., "Capacity building for effective empowerment of women", Kurukshetra, 50, No.

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri, Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri, Dist-Nashik

TRIBAL ECONOMIC DEVELPOMENT IN INDIA.

PROF NITIN G. WAMAN

M.A M.PHIL. SET. (ECO)

INTRODUCTION

The term scheduled tribes first appeared in the constitution of India. Article 366 (28) defined scheduled tribes as such tribes or tribal communities or parts of or groups with in such tribes or tribal communities as are deemed under article 342 to be scheduled tribes for the purposes of this constitution. The criterion followed for specification of a community, as scheduled tribes are indication of primitive traits, distinctive culture, geographical isolation, shyness of contact with the community at large, and backwardness. This criterion is not spelt oui in the constitution but has become well established. The scheduled tribes (ST's) are historically disadvantaged people recognized in the constitution of India. During the period of British rule in the Indian sub continent, they were known as the depressed classes. One of the greatest challenge facing by the Indian government since independence is the provision of social justice to the scheduled tribe population by improving their social economic status.

Development should not be studied in isolation development is not synonymous with the growth of a few affluent persons. Amartya Sen(1999) stated unless the capabilities among human beings are adequately addressed are deprivations faced by marginalized group are overcome, development con not take place.

METHODOLOGY

The researcher used secondary data for the study, secondary data have been collected from the various journal, research articles and internet websites. Descriptive method also is used to analyses the study.

OBJECTIVE OF THE STUDY

The study has been geared toward achieving the following objectives.

1) To understand the Tribal Population growth.
2) To Study the Tribal Literacy In India.

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

3) To Know the Tribal Development Polices and programs.

TRIBAL POPULATION:-

There are approximately two hundred million tribal people in the entire globe, which constitute about 14% of the global population. They are found in many regions of the world majority of them are the poorest amongst poor. There are 533 tribes as per notified schedule under article 342 of the constitution of India in different states and union territories of the country with the largest number of 62 being in the state of Orissa. Thus if the sub tribes and state tribes are taken into consideration, the number will be many more. About 50% of the tribal population of the country is concentrated in the states of Madhya Pradesh, Chhattisgarh, Jharkhand, Bihar and Orissa. Beside there is a sizeable tribal population in Maharashtra, Gujarat, Rajasthan, Himachal Pradesh and West Bengal. According to 2001 census the Population of scheduled tribes in the country was 84.3 million, consisting about 8.20% of total Indian population . the population of schedules tribes has been found increasing after 1951. The decadal population growth between census year 1981 to 1991 in respect of tribal population has been much more (31.65%) than the same for entire population. As compared to the sex ratio for overall.

Tribal Population In India

Year	Tribal Population	Percentage to Total Population	Decadal Growth Rate
1951	19,111,498	5.29	41.19
1961	30,130,184	6.86	33.84
1971	38,015,162	6.94	24.80
1981	51,628,638	7.83	24.69
1991	67,658,638	8.08	23.79
2001	84,326,240	8.20	22.7
2011	10,43,000,00	8.61	23.7

Source:- Census of India from 1951 to 2011, Government of India.

LITERACY TRENDS OF TRIBES IN INDIA

Literacy is an important indicator of development among tribal group. The trend of literacy of tribes in India from 1961to 2011 is shown in table. The percentage of literacy of tribes was only 8.54 per cent in 1961 which has increased to 63.1 per cent in 2011. But female literacy of tribes is only 54.4 per cent compared to male literacy of 71.7 per cent. During the post-independence period, the Indian government implemented legislation and allocated funds to

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's

facilitate access to enrollment in primary education In India. As a result, both literacy rates and gross enrollment ratios of boys and girls across the general population have increased substantially during the past 50 years.

Literacy Trends Of Tribes In India

Year	Male	Female	Total
1961	13.83	3.16	8.54
1971	17.63	4.83	11.39
1981	24.52	8.05	16.35
1991	40.65	18.19	29.60
2001	59.17	34.76	47.10
2011	71.70	84.40	63.10

Source:- National Commission for SCs & STs, Fifth Report & Census,2011.

The literacy rate among ST boys is 71.7% and among girls is 63.1%. so there is significant improvement in ST literacy from 1961 (8.54%) to 2011 (63.1%).

THE TRIBAL DEVELOPMEMT POLICIES AND PROGRAMMES

A review of the tribal situation would indicate that the strategy for development would require an intensive approach to the tribal problems in terms of their geographic and demographic concentration, if the faster development of the community is to take place.

The community development efforts is the tribal areas were therefore, taken up for supplementation by stating a few special multi purpose tribal development project covering a few blocks in 1954. A number of commissions and committees were appointed in the recent past to look in to the problems of developments in the tribal areas in the country and they have recommended a number of measures to remove the socio-economic imbalances and also to break down their old psychological barrier, which existed in the tribal areas. The important commission and committees appointed so far are:

- ★ The social welfare term of the committee on plan project 1959.
- ★ The committee on tribal economy in forest areas- 1967
- ★ The Verrier elwin committee on tribal development.
- ★ The schedules areas and scheduled tribal commission (Dhebar committee 1961)
- ★ The special working group on cooperatives for backward classes- 1961
- ★ The task force on development of tribal areas – 1972.

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College

* The dube committee- 1972
* The study team on co-operative structure in tribal development project areas – 1976
* The study group on Relief of Indebtedness Land, Alienation and Restoration in development Agency Area- 1973.
* The working group on development of scheduled tribes during the 7th five year plan.

PLAN WISE FUND ALLOCATIONS

Indian government has implemented various programmes for the tribals through five year plans. Plan wise detailed fund allocation for tribal development sector is consolidated in table .

Plan Wise Fund Allocation For Tribal Welfare.

Plan	Total Fund	Allocation for Tribal Development Progr.	Percentage
1st	2069.00	13.39	0.06
2nd	4800.00	49.92	1.08
3rd	7500.00	50.53	0.60
4th	15901.47	79.5	0.5
5th	38853.24	1157.67	3.0
6th	97500.00	3640.25	3.7
7th	180000.00	6744.85	3.8
8th	434100.00	22409.65	5.2
9th	859200.00	32087.26	3.7
10th	1618460.00	1481.00	0.09
11th	3644718.00	3633.00	0.09
12th	35,68,626.00		

Source:- Documents of Planning Commission, from 1st plan to 12 plan, government of India

The above table presents the commitment of government on tribal development. After independence lot of problems have risen especially for tribes in terms of populations.

CONCLUSION

Tribal actually is a kind of problem, which has existed within the Indian society since the very beginning. Throughout the history, despite of the harshly imposed social reform of soviet era, the traditional institutions in Indian society could not be destroyed, and the traditional tribal or regional rivalries could not be overcome. Therefore, inter tribal relations keep themselves strained, and clan and tribal loyalties still play an important part in power structures of. Even today it is observed that the political process is dominated by hidden power struggle between major clans that represented traditional rivalries between various tribes, clans or communities.

IQAC Co-Ordinator
...hik Shikshan Prasarak Mandal's

INCHARGE PRINCIPAL
...Shikshan Prasarak Mandal's

Prof. [illegible]

M.A. M.Phil. SET

Nashik Shikshan *Prasark Mandal*

Art's & Comm. College Igatpuri

Email:- nwaman23@gmail.com

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

Peri : A Modern women depicted by Elif Shafak in "Three Daughters of Eve."

Prof. Baisane Rajshree Ashok
NsPMs Arts and Commerce College,
Igatpuri.

Abstract –

Women represent Fifty percent population of the world with their irrespective Socio-cultural and e tunic identity. The world is naturally alienated by nine territories with its special characteristics mainly by Europe, Africa and Asian-Arabic etc. Among these all the Arabic countries are mostly dominating by Islamic population with fundamentalist approaches towards secularism.

Key words- Daughters' Population, tunic identity, Arebic, Islamic etc

---

Introduction-

Elif Şafak born 25 October 1971) is a Turkish author, columnist and speaker. She has been called Turkey's most popular female novelist.

Şafak has published 15 books, 10 of which are novels. She writes fiction in both Turkish and English. Şafak blends Western and Eastern traditions of storytelling in stories of women, minorities, immigrants, subcultures, and youth. Her writing draws on diverse cultures and literary traditions, reflecting interests in history, philosophy, Sufism, oral culture, and cultural politics. Şafak also uses black humour. She was awarded the title of Chevalier de l'Ordre des Arts et des Lettres in 2010. In October 2017 it was announced that Şafak will be the 2017 contributor to the Future Library Project; a collection of 100 literary works commissioned yearly from 2014 to 2114 and kept unread until 2114 when they will be printed as a limited edition anthology.

Elif Şafak holds various roles. She is an active social media figure with 1.6 million Twitter followers. Besides her professional titles, she is a TED Global speaker, founding member of ECFR (European Council on Foreign Relations); member of Weforum Global Agenda Council on The Role of Arts

IQAC Co-Ordinator INCHARGE PRINCIPAL

in Society; the 2013 judging panel for the Independent Foreign Fiction Prize and the 2014 judging panel for the Sunday Times EFG Private Bank Short Story Award; Ambassador of Culture Action Europe Campaign, 2010; Special Envoy for EU-Turkey Cultural Bridges Programme, 2010. She was awarded the honorary distinction of Chevalier of the Order of Arts and Letters in 2010.

Elif Shafak is most widely read female write in Turkey. In this novel she focuses on the gender discrimination of women by patriarchal society through the medium of culture and religion.

Methodology :-

This research paper mainly based on secondary source of information collected through by internet source, the novel presents the rightly – to point out that the Middle East in not the only area of the world where women's rights are still an issue.

Objective :-

1) To focus on the current status of women in different parts of world.
2) To Study Socio-Cultural and political realities of women based issue and challenges.

The Three Daughters of Eve its efforts to speak to the broader ideological concerns that underline this pernicious anti-Muslim hate filled rhetoric, is a text to linger over, It's a novel of ideas sometimes to the determent of its story- that advocates replacing dogma with doubt.

In the description of women character regarded to novel, the protagonist peri get comes forward with multiple shades of her character. The protagonist Nazperi or Peri is good person in the eyes of her friends and family. A fine wife a fine mother, a fine housewife, a fine citizen, a fine modern Muslim. Peri is increasingly experiencing a crisis of identity, "She could no longer tell how much of each is defined by what was wished upon her and how much of it was what she really wanted."

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College

Peri, a wealthy Turkish housewife, is on her way to a dinner party at t seaside mansion Istanbul when a beggar snatches her handbag. As she wrestles to get it back, a photograph falls to the ground an old Polaroid of three young women and their university professor. A relic from a past and a love Peri had tried desperately to forget. With flashback or thream of conciousmen technique, the photograph takes Peri back, to oxford university, as an eighteen year old sent abroad for the first time. Where her dazzling, rebellious professor and his life – changing course on God. The orguments with her two best friends, Shirin and Mona, about Islam and femininity. And finally, to the scandal that tore them all apart. In a moment of recklessness Peri gives chase and in the ensuing tussle a Polariod is dislodged along with memories from her past. The central characters of novel are women. Through which the different views are come to us regarded to religion, Culture. The author identifies the character with aspect of Turkey country into Turkish cultures and Turkish beliefs.

Peri grew up in Istanbul in the 1980's in a home presided over by warring parents. Her mother is an increasingly strictly observant Muslim, her father by contrast, live-and live kemalist. In his eyes, his wife comes to embody "everything that he had always despised, loathed and confrated in the middle east. As far as She's concerned, her husband speaks with the 'arrogance of the secular modernist'. The pompous and pretentious ease with which they placed themselves outside and above society. Looking down on centuries old traditions.' Equal only in their divergent beliefs, it's statemate with Peri. 'Stalk in Between' a model that continues in oxford where she find s herself caught in the middle of her housemates, the Iranian born ardent non believe while shirin, |short skirt, high heels, heavy make-up on the other hand Mona, a hijab wearing devout Muslim feminism.

The statement by professor Azur that each women "the sinner, the believer and the confused." Mr. Azur whose class on God leaves some students deafted and destroyed other worship him. Perie's naivety, combined with her build up to her first meeting with the tutor, leaves readers in little doubt as to which of these categories still fall.

IQAC Co-Ordinator
Shikshan Prasarak Mandal's

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's

in Society; the 2013 judging panel for the Independent Foreign Fiction Prize and the 2014 judging panel for the Sunday Times EFG Private Bank Short Story Award; Ambassador of Culture Action Europe Campaign, 2010; Special Envoy for EU-Turkey Cultural Bridges Programme, 2010. She was awarded the honorary distinction of Chevalier of the Order of Arts and Letters in 2010.

Elif Shafak is most widely read female write in Turkey. In this novel she focuses on the gender discrimination of women by patriarchal society through the medium of culture and religion.

Methodology :-

This research paper mainly based on secondary source of information collected through by internet source, the novel presents the rightly – to point out that the Middle East in not the only area of the world where women's rights are still an issue.

Objective :-

1) To focus on the current status of women in different parts of world.
2) To Study Socio-Cultural and political realities of women based issue and challenges.

The Three Daughters of Eve its efforts to speak to the broader ideological concerns that underline this pernicious anti-Muslim hate filled rhetoric, is a text to linger over, It's a novel of ideas sometimes to the determent of its story- that advocates replacing dogma with doubt.

In the description of women character regarded to novel, the protagonist peri get comes forward with multiple shades of her character. The protagonist Nazperi or Peri is good person in the eyes of her friends and family. A fine wife a fine mother, a fine housewife, a fine citizen, a fine modern Muslim. Peri is increasingly experiencing a crisis of identity, "She could no longer tell how much of each is defined by what was wished upon her and how much of it was what she really wanted."

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College

Peri, a wealthy Turkish housewife, is on her way to a dinner party at t seaside mansion Istanbul when a beggar snatches her handbag. As she wrestles to get it back, a photograph falls to the ground an old Polaroid of three young women and their university professor. A relic from a past and a love Peri had tried desperately to forget. With flashback or thream of conciousmen technique, the photograph takes Peri back, to oxford university, as an eighteen year old sent abroad for the first time. Where her dazzling, rebellious professor and his life – changing course on God. The orguments with her two best friends, Shirin and Mona, about Islam and femininity. And finally, to the scandal that tore them all apart. In a moment of recklessness Peri gives chase and in the ensuing tussle a Polariod is dislodged along with memories from her past. The central characters of novel are women. Through which the different views are come to us regarded to religion, Culture. The author identifies the character with aspect of Turkey country into Turkish cultures and Turkish beliefs.

Peri grew up in Istanbul in the 1980's in a home presided over by warring parents. Her mother is an increasingly strictly observant Muslim, her father by contrast, live-and live kemalist. In his eyes, his wife comes to embody "everything that he had always despised, loathed and confrated in the middle east. As far as She's concerned, her husband speaks with the 'arrogance of the secular modernist'. The pompous and pretentious ease with which they placed themselves outside and above society. Looking down on centuries old traditions.' Equal only in their divergent beliefs, it's statemate with Peri. 'Stalk in Between' a model that continues in oxford where she find s herself caught in the middle of her housemates, the Iranian born ardent non believe while shirin, |short skirt, high heels, heavy make-up on the other hand Mona, a hijab wearing devout Muslim feminism.

The statement by professor Azur that each women "the sinner, the believer and the confused." Mr. Azur whose class on God leaves some students deafted and destroyed other worship him. Perie's naivety, combined with her build up to her first meeting with the tutor, leaves readers in little doubt as to which of these categories still fall.

IQAC Co-Ordinator
...Shikshan Prasarak Mandal...

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal...

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce

At the same time in the following of old rituals the statement get illustrated which is effective. "Old habits die hard. Not that there where no changes." The main thing which print out in book is the frank discussion on the inconsistence's in how men and women are treated in both Turkish.

The thing that makes this a stand out book for me is the frank discussion on the inconsistence's in how men and women are treated in both Turkish and English society. "Whether driving or walking, a woman did best to keep her gaze unfocused and turned inward, as if peering into distant memories. When and wherever possible, she should lower her head to vonvey an unambiguous message of modesty, which was not easy, since the perils of urban life, not to mention unsolicited male attention and sexual harassment, required one to be vigilant at all times. How women could be expected to keep their heads down and simultaneously have their eyes open in all directions was beyond Peri."

Another example she gives is relatively commonplace, "A tourist couple- Europeans by the look of them- were taking pictures in the courtyard of the mosque. The woman had covered her head with one of the long scarves provided at the entrance. Someone – perhaps a passer- by must have warned her that her dress was too short; she had tired another scarf around her waist to cover her legs above the knee. The man, bu contrast, had sandals and Bermuda shorts, apparently no one had seen as problem."

A author is rightly keen to point out that the Middle East is not the only area of the world where women's rights are still an issue. "Ask people around here, who needs feminism… they'll say, oh women in Pakistan, Nigeria, Saudi Arabia but not Britian, we are so over it! Surely not Oxford, huh ? But the reality is different. Did you know that female students do unusually badly here ? There's a massive gender gap in exam results. A fresh woman in oxford needs feminist just as much as a peasant mother in rural Egypt.

Initially, Peri's story jumps from present day Istanbul to her childhood and back again. I loved the quaint description of her childhood home. "Theirs was a two-storey house, the color of sour cherries. Throughout the years it had

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

been painted several different hues, salted pine green, walnut-jam brown, pickled-beet purple."

Peri is a complex character due mostly to influences from her childhood and her ensuing role as peacemaker within her family meaning that when was too busy trying to a avoid conflict to discover an identity of her own. During her early years Peri was aware of a conflict between her parents, "a breeze of tension at home, which grew into a full-blown gale whenever her father and her mother happened to be in the same room." Their marriage is one of mutual resentments built up over time so that over the years they are barely able to spend time together without a full-scale row ensuing.

At some point her mother had joined a religious circle and under the influence of the preacher her view on religion had become more intense. "She now not only declined to shake hands with the opposite sex, but also refused to sit on a bus seat that had last been occupied by a man- even if he vacated it for her" and he was so fearful of coming into contact with any form of pig that she refused to use shampoo or have any kind of snacks in the house, even halal, in case there was some gelatin in there.

Religion had plummeted into their lives as unexpectedly as a meteor, and created a chasm, separating the family into two clashing camps. The younger son, Haken, irredeemably religious and excessively nationalistic, took his mother's side, the elder son, Umut, in his effort to diffuse the conflict, remained for a while neutral, though it was clear from everything he said and did that he leaned towards the left... All that put Peri, that youngest child, in an awkward position, with both parent striving to win her over, her very existence became a battleground between two competing worldviews." Despite spending some time praying in mosques during secondary school she still seems to lean slightly more towards her father's point of view but for different reasons. "It troubled her, however, that the women's sections were either tucked away at the back or lodged upstairs behind curtains, always secluded, separate, small."

IQAC Co-Ordinator
Shikshan Prasarak Mandal's
... and Commerce College

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College

Peri finds refuge, from the battleground that is her home, in any book she can get her hands on. "She was determined to excel in every subject, from literature to math's, from physics to chemistry. It becomes clear throughout the book that Peri is closer to her father than her mother and through his guidance and encouragement, as well as her hard work, she gets into Oxford University. At university Peri becomes close friends with two girls, Mona and Shirin, When Peri first meets Mona she is wearing a magenta headscraft wrapped like a turban and Kohl on her eyes. Iranian born Shirin is described as having a 'striking' figure, full make up and voluminous black hair and 'the bearing of a Sultana she might be in another time', Each girl is used to display constrasting views on attitudes to religion and other aspects of culture.

On her first meeting with Shirin she is aware that she is disdainful of women who chose to cover their heads "a disdain she feels no need to hide." Peri feels that Shirin is 'blunt and intrusive' but she still feels in awe of her as she has feels she has 'lived twice as much as she and seen more of the world than her entire family had in total."

Mona on the other hand explains that her hijab is not only a testimony to her faith but it also gives her a feeling of peace and confidence. She describes herself as a Feminist Muslim and says that its not her problem if people believe the two don't mesh. She makes an important point, One that a log of people who aren't Muslim need to take into consideration when they argue that women in the Muslim faith are oppressed – and that is the important of choice. Mona argues, "If I, with my headscarf, don't challenge stereotypes, who's going to do it for me ? I want to shake things up. People look up at me as if I'm a passive, obedient victim of male power. Well I'm not. I have a mind of my own. My hijab has never got in the way of my independence.

As Mona rightly states "She was proud to be a young Muslim Woman, loved her faith with all her heart, but was frustrated by the amount of prejudile she has had to deal with almost everyday. People who don't know anything about Islam make gross generalizations about my religion, my freedom, my faith."

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri.Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College

Conclusion :-

I aspects of these female characters we get idea about women discrimination over all world. |The novel presents Peri's struggle to find her identity, as a Muslim a women a scholar and later a wife and mother, in between the conflict of religion and culture.

Bibliography-

Shafak, Elif (2010-05-13) "Three Dauthters of Eve"

"Elif Şafak honored at French Embassy - BOOKS". *Hürriyet Daily News | LEADING NEWS SOURCE FOR TURKEY AND THE REGION.* Retrieved 2017-05-18.

Flood, Alison (2017-10-27). *"Elif Shafak joins Future Library, writing piece to be unveiled in 2114"*. The Guardian. *ISSN 0261-3077. Retrieved 2017-11-07.*

Finkel, Andrew. "Portrait of Elif Şafak". Turkish Cultural Foundation. Retrieved 2010-12-10.

Elif Shafak. "The Gaze". Goodreads.

Fowler, Susanne (2006-09-15). "Turkey, a Touchy Critic, Plans to Put a Novel on Trial". The New York Times. Retrieved 2011-08-23.

"Fiction Book Review: Honor by Elif Shafak". PublishersWeekly.com.

Elif Shafak (6 November 2014). "The Architect's Apprentice by Elif Shafak - Waterstones.com". waterstones.com.

Shafak, Elif (2010-05-13). "The Essay: Postcards from Istanbul". BBC Radio 3. Retrieved 2010-12-10.

"Elif Shafak on our common humanity". Free Speech Debate.

IQAC Co-Ordinator

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's

Salter, Jessica (14 November 2014). "Elif Shafak: 'I believe I'm not a good wife but I'm OK with that'". The Daily Telegraph. Telegraph Media Group. Retrieved 18 September 2015.

http://www.elifsafak.us/en/biyografi.asp

https://www.worldliteraturetoday.org/2018/january/three-daughters-eve-elif-shafak

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

Impact of FDI on Indian Economy

Prof. Ankush Kapadne

Prof. Nitin Waman

Introduction :-

Foreign Direct Investment (FDI) plays an important role in th developing world. India also a developing country, so it has been recognize in a growth enhancing factor in Indian economy. FDI is now regarded as a important driver of growth. FDI is direct investment by accompany i production located in another country either by buying a company in th country.

As a part of the national accounts of a country FDI refers to the net i flows of investment. In this backdrop this paper seeks to examine the impac of FDI on Indian economy.

FDI in India :-

In India Foreign Direct Investment (FDI) is relatively recent phenomeno In India FDI started in the early 1990s. India's share in world FDI increase from 0.05% in 1991 to 0.66% in 2001 and subsequently to 3.11 in 2009. Th 2010 survey of the Japan Band for International Co-operation released i December 2010 conducted among Japanese investors continues to rank Inc as the second most promising country for overseas business operations af china.

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College

ISSN 2320-2327

FDI inflows in India (From 1948 – 2010)

Year	Mid 1948	March 1974	March 1980	March 1990	March 2000	March 2010
Amount in (corer)	256	916	933.2	2705	18486	123378

Economy Survey (2009-10) Government of India.

Impact of FDI on Indian Economy :-

India is the largest democracy and is fourth largest economy in the world The following witch is affected by FDI.

- **Impact of FDI in Retail**

The entry of FDI into organized retailing the the supply chain has not become efficient nor have the consumers got the advantage of lower prices or superior quality products. Farm to – fork remains a distant dream largely due the following determinants which organized retailing faces in India high rentals, no direct sourcing from farmers, the rigidity of Agricultural produce marketing committee Act, delay in amending the forward contracts regulation Act and low quantum of FDI inflows into single brand retail.

- **Impact of FDI in Multi – brand Retail**

FDI in multi-brand retail could throw open employment opportunities According to National Sample Survey Organization (NSSO) data of 2007-08 retail trade employed 7.2% of total workforce and provided job opportunity to 33.1 million.

The advent of FDI in retain would also make India a source for goods for international out lets of these multinational companies. This would help in boosting exports and integrating Indian retail chains global supply chains.

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

- **Impact of FDI on Manufacturing Sector**

India is ranked second in the world in term of manufacturing capability according to the "2010 Manufacturing Competitiveness Index" Indians workforce of scientists, researchers and engineers together with its English

speaking workforce and democratic regime, the report says, make it an attractive destination for manufacturers. In the last quarter of the year, the manufacturing industry showed positive results despite less than impressive performance in other sectors.

Conclusion :-

- FDI is a strategic option for a country and a key factor in the economic development.
- The net impact of FDI inflows was experienced differently by the different host countries in the world.
- FDI allows a company to enter a foreign market with the ability to overcome the problems associated with licensing and fancying.

References :-

1. Usha Sharma "Impact of FDI on Indian Economy." The Horizon. Vol III Jan 2012.
2. Jethyaram. B "Economic Reforms and FDI in India," Southern Economist Vol 46 June 2009.
3. Economy Survey (2009-10), Government of India.
4. Neetu Dubey & Ajay Nath Dubey " FDI & its Impact on India". Book by Ajay Kumar Tomar

Prof. Ankush Kapadne

Prof. Nitin Waman

NSPM's Arts & Commerce

College, Igatpuri

------///------

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

महिला सक्षमीकरण

– प्रा. आशा बाळू लोटे
कला व वाणिज्य महाविद्यालय
इगतपुरी

प्रास्तावीक

महिला स्वत:च्या अस्तित्वाची जाणीव करुन देण्यासाठी आज प्रत्येक क्षेत्रात पुरूषांच्या खांदयांला खांदा लावून काम करत आहेत. त्यासाठी तिला अंतरमनातून येणारा आत्मविश्वास आणि धाडस हे तिला पाठबळ देत आहेत. आज हि जगातील महिलांना विविध क्षेत्रात दुय्यम स्थान दिले जाते जाते की, सामाजिक धार्मिक विधी शैक्षणिक, आर्थिक व सांस्कृतिक अशा प्रत्येक क्षेत्रात निर्णय घेण्यास त्यांना दुय्यम स्थान दिले जाते महिला सक्षमीकरणाची समिक्षा ही मानवधिकाराच्या नजरेतुन करण्याचे काम पंचायतराज करत आहे. बिजिंग मध्ये जागतिक स्तरावर संपन्न झालेले जागतिक संम्मेलनाचे घोष वाक्य होते. महिलांच्या दृष्टीतून जगाकडे पाहा महिला सक्षमीकरणात सर्वात महत्त्वाची बाब म्हणजे तिला माणुस म्हणुन जगण्यांची संधी देऊन तिलातिचे व्यक्तिमत्व विकसित करण्यास समाजातून प्रोत्साहन मिळावे महिला सक्षमिकरण अर्थ महिलांना भीक नको आहे. कोणाची दया नाको आहे, तर त्यांना पुरूषांप्रमाणे समान संधी हवी आहे. आणि यासाठीच महिला सक्षमिकरण महत्वाचे आहे.

महिला सक्षमीकरणाची प्रक्रिया वेगाने सुरू आहे. महिला सक्षमिकरण ही संकल्पना महिला विकासाच्या संदर्भात रुढ झाली आहे. महिलांना सबल करणे आणि त्यांना समान हक्क व संधी देणे हेच यामागील तत्व आहे. स्थानिक स्वराज्य संस्थामध्ये महिलांसाठी ३३% जागा राखीव ठेवण्यासाठी ७३ वी घटनादुरुस्ती १९९० मध्ये करण्यात आली. तसेच महाराष्ट्रामध्ये स्वंयसाहाय्यता बचत गटांच्या माध्यमातुन महिलांच्या विकासाला एक नवि दिशा मिळाली आहे.

व्याख्या

महिला सक्षमीकरण म्हणजे स्त्री व्यक्तिमत्त्व एक माणुस म्हणून विकसित करणे आणि त्यांना समान संधी देणे होय.

महिलांचे समाजिक योगदान

ब्रिटिश सत्तेच्या स्थापने नंतर भारतीयांना प्राश्चात्य सण, संस्कृतीची ओळख झाली. प्रशासनाचा व्याप सांभाळण्यासाठी कर्मचाऱ्यांना तयार करण्याच्या उद्देशाने शिक्षणाची सुरुवात बिटिशांनी केली. बुध्दीवाद, स्वातंत्र्य समता यांना महत्व आले. यावर आधारित सामाजिक बदलाला प्रारंभ झाला. स्त्रियांवरी प्रथम शिक्षण दिले पाहिजे हे आधी ओळखून स्त्री शिक्षणावर भर देण्यात आला. त्यामुळेच आधुनिक काळातील स्त्रीची जडण-घडण होऊ लागली. समाजाचा आधार बनलेली स्त्री पुरूषाच्या बरोबरीने मुक्ती लढा व समतेचा लढा देण्यास सज्ज झाली. त्यामुळे महिलांनी जे सामाजिक योगदान दिले आहे. याचाही विचार व्हायला हवा.

महाराष्ट्रातील स्त्रीमुक्ती आंदोलनाची पहिली अग्रणी पहिली स्त्री शिक्षिका व पहिली मुख्याध्यापिका सावित्रीबाई फुले यांनी मुलींच्या शिक्षणासाठी अनेक प्रकारचा त्रास सहन केला. पती निधनानंतर त्यांनी सत्यशोधक समाजाचे कार्य केले. विधवा पुनर्विवाह घडवून आणणारी सभा स्थापन केली त्यामध्ये हळद, कुंकू, समारंभ, रसपान, प्रौढ स्त्रियांचे शिक्षण आणि स्त्रीयांवर होणारा अन्याय या विषयांवर चर्चा व उपाय सुचवले जात असत, तसेच आत्माराम तर्खडकर यांनी आपल्यां मुलींना शिक्षण दिले.

अन्नपूर्णा ही विलायतेत शिक्षणासाठी जाणारी पहिली महाराष्ट्रीय महिला होती. पंढिता रमाबाई यांचे स्त्री सुधारणेसंदर्भात कार्य मोलाचे समजले जाते. स्त्रियांच्या उन्नतीसंदर्भात शिक्षण प्रसाराचे कार्य केले. भारतातील शिक्षण पध्दतीत पुनर्रचना करण्यासाठी १८८३ मध्ये हंटर कमिशन समोर रमाबाईंनी साक्ष नोंदवली मार्च १८८९ 'शारदा सदन' नावाची मुंबई येथे शाळा सुरू केली. स्त्रियांमध्ये पंडिता रमाबाई यांच्यानंतर प्रभावी कार्य करणारी प्रमुख महिला म्हणून रमाबाई रानडे यांचा उल्लेख केला जातो.

अमेरिकेत जाऊन वैद्यकीय शास्त्रातील पदवी मिळवणारी देशातील पहिली महिला आनंदीबाई जोशी होत्या. महात्मा फुले यांच्या कार्यापासुन प्रेरणा घेऊन ताराबाई शिंदे यांनी स्वतंत्र विचार मांडले १८८२ मध्ये 'स्त्री-पुरूष तुलना' या विषयावर निबंध लिहिला विठ्ठल शिंदे यांची बहिण जनाबाई शिंदे यांनी अस्पृश्य महिलांना एकत्र आणण्याचा त्यांनी प्रयत्न केला.

त्यानंतरच्या काळात भारतीय स्वातंत्र्यासाठी झाशीची राणी लक्ष्मीबाई, मादाम कामा, प्रीतिलता वेदार, अशा अनेक स्त्रियांनी मोलाचे योगदान दिले. भारताच्या पहिल्या महिला पंतप्रधान म्हणून इंदिरा गांधीनी उत्कृष्ट कार्य केले. स्त्री चळवळीचे बीजे राेवण्याचे काम सावित्रीबाई फुले यांनी रोवली, आज त्यांचा वटवृक्ष झाला आहे. हे काम उल्का महाजन, मेधा पाटकर, डॉ. राणी बंग, मंदा आमटे इ. स्त्रीया अखंडपणे चालवत आहेत.

महिलांचे सक्षमीकरण

स्त्रियांचे सबलीकरण होणे म्हणजे तिचे व्यक्तिमत्त्व एक माणूस म्हणून विकसित करायचे व तिला तशी संधी मिळवून दयायची महिलांना कोणत्याही भेदभावाशिवाय प्रगती करण्याची संधी दयायला हवी कारण प्रत्येक वेळी ती अबला आहे. तसेच तिला काही कळत नाही. ती सक्षम नाही पुरूषांच्या तुलनेत ती काम करण्यास सक्षम नाही. असे म्हटले जाते तसेच विविध जातीधर्माच्या स्त्रियांना विविध समस्यांना सामोरे जावे लागते. स्त्रियाचं या अंगी असणारी सहनशक्ती, संयम या गुणांमुळे तिला प्रत्येक वेळी गृहित धरले जाते. परंतु झाशीची राणी लक्ष्मीबाई ते आज अमेरिकेचे राष्ट्राध्यक्ष बराक ओबामा यांना गार्ड ऑफ ऑनर देणारी पुजा ठाकूर यांच्या उदाहरणावरून स्त्रिया किती सक्षम आहेत हेच दिसून येते.

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal
INCHARGE PRINCIPAL

आज महिलांसंदर्भात विविध विकास योजना राबवल्या जात आहेत. त्यांचा विकास होण्यास प्रारंभदेखील झाला आहे, परंतु ही विकासाची वाटचाल सातत्याने टिकवावी लागेल. समाजाला स्त्रियांच्या प्रश्नांसंदर्भात जागृत करणे आवश्यक आहे.

महिलांचे सामाजिक स्थान आणि सक्षमीकरण

भारतीय संस्कृती विकासाच्या इतिहासाची पाने उलगडून पाहिली तर एक गोष्ट लक्षात येते की, पुर्व कालखंडात स्त्री ही पुरूषांच्या बरोबरीची होती, मध्य कालखंडात ती वासना आणि विटंबनेची प्रतीक बनली आणि उत्तर कालखंडात गुलामगिरीच्या पाशात स्त्री अडकली गेली स्त्रीयांचे आजच्या समाजातील स्थान काय याचा विचार केला तर एक गोष्ट निश्चितपणे लक्षात येते की, मातृसत्ताक कुंटूब पध्दतीत जीथे घरातील सर्व अधिकार महिलांकडे आहेत, तिथे स्त्री पुरूष नात्यांमध्ये मात्र महिलांना एकतर पुरूषांच्यासाठी पुरक मानल गेलं किंवा देवत्त्वाच्या सोनेरी पिंजज्यात तीला बंदिस्त करण्यात आलं. एक माणूस म्हणून आम्ही स्त्री कडे कधीच पाहिल नाही हे ही वास्तव आहे.

लहानपणी बाप, तरुणपणात नवरा आणि म्हातारपणी मुलगा या तीन कक्षांमध्ये महिला बंदिस्त झाल्या. रांधा, वाढा, उष्टी काढा यातून व चुल आणि मुल यातून स्त्री बाहेर पडली नाही. काळ बदलला तशी परिस्थिती बदलली. आज विविध क्षेत्रात महिला आपल्या कार्यकर्तृत्वाचा ठसा उमटवतांना दिसत आहेत. मात्र एकीकडे ही परिस्थिती असतांना आमच्या देशात आजही सार्वजनिक ठिकाणी स्त्रीयांसाठी स्वच्छतागृहे नाहीत, ही परिस्थिती आहे. पुर्वीची स्त्रीची प्रतिमा आता विस्तारली असली तरी सामान्य गृहिणीपासून, डॉक्टर, शिक्षिका, कायदे तज्ञ, लेखिका, पत्रकार, अभियंता या क्षेत्रातही अस्तित्वासाठी स्त्रीयांना संघर्ष करावा लागतोय आजचे स्त्रियांचे समाजातील स्थान याचा वास्तवतेने विचार केल्यास –

यत्र नार्यस्तू पुज्यन्ते । रमन्ते तत्र देवता।।

असे सांगणाऱ्या संस्कृतीत स्त्री जन्मा ही तुझी कहानी–हृदयी अमृत नयना पाणी अशी परिस्थित आहे.

बीड जिल्हा हा स्त्री भ्रुण हत्या प्रकरणात देशात गाजला ही परिस्थिती का आली याचाही विचार व्हायला हवा स्त्रीकडे आम्ही उपभोग्य वस्तु म्हणून पाहिले त्यामुळे तीचे समाजातील स्थान डळमळीत झाले. महिलांवरचे अत्याचार वाढले हुंडयासारखे प्रथेने आमच्या समाजात पाय घट्ट रोवले, मुलगी घरात होणे म्हणजे मुलीच्या बापासाठी जीवाला घोर निर्माण झाला आणि आजारापेक्षा उपचार भयानक या उक्तीप्रमाणे महिला अत्याचार, हुंडयाची समस्या या बाबत उपाय शोधण्यापेक्षा मुलगी न होऊ देणे हा पर्याय निवडण्यात आला २०११ च्या जनगणनेच्या अहवालानुसार देशात दहा वर्षात ४ कोटी मुली गर्भातच मारल्या गेल्या हा जर अधिकृत आकडा असेल तर अनाधिकृत आकडा यापेक्षा नक्कीच जास्त असेल. समाजात आज स्त्री राजकारण, समाजकारण, अर्थकरण, साहित्य, कला, क्रिडा या सगळ्या क्षेत्रात मुक्तपणे संचार करत आहे. तीच्या पाऊलखुणा पदचिन्ह विविध ठिकाणी उमटत आहेत. प्रतिकुल परिस्थितीवर मात करत स्त्रीयांनी समाजातील आपले स्थान निर्माण केले आहे.

शिक्षणाद्वारे महिलांचे सक्षमीकरण

महात्मा फुले म्हणतात की, घरातील एक माता शिकून श[illegible] झाली तर सर्व कुटूंब शहाणे होईल, सगळया स्त्रीया शिकल्या [illegible] सर्व देश जागा होईल. असा विचार करूनच महात्मा फुलेंनी शिक्षणाचे कार्य हाती घेतले. स्त्री शिक्षणाच्या बाबतीत भारतच [illegible] तर महाराष्ट्र देखील अग्रेसर राहीला आहे. महात्मा फुले व सावित्री[illegible] फुले यांनी स्त्री शिक्षणाचा पाया घातला. महर्षी धोंडो केशव कर्वे य[illegible] हिंगणे येथे महिला शिक्षण संस्था सुरू केली. आज महाराष्ट्रात अ[illegible] संस्था स्त्री शिक्षणाचे कार्य करत आहेत. मुलींकरिता स्वतंत्र शा[illegible] वस्तीगृहे, महाविद्यालये, त्या अंतर्गत चालवली जातात. शासनाक[illegible] स्त्री शिक्षणाच्या प्रसारा करिता १२ वी पर्यंतचे शिक्षण मुलींना मो[illegible] दिले जाते. प्राथमिक स्तरावर १९६०–६१ ते २०००–०१ या अव[illegible] मुलींच्या संख्येत ३.८२ पट, माध्यमिक स्तरावर १० पट व [illegible] माध्यमिक स्तरावर ६.५ पट वाढ झालेली आहे. उच्च शिक्षणा[illegible] क्षेत्रातही महाराष्ट्रीयन स्त्रीयांचे प्रमाण वाढत आहे. ही प्रगती निश्चि[illegible] नोंद घेण्यासारखी आहे.

आर्थिकदृष्टया महिलांचे सक्षमीकरण

भारतातील बहुसंख्या घरकामात गुंतलेल्या आहे[illegible] समा[illegible] माणूस म्हणून जगायचे असेल तर, आर्थिक स्वावलंबन आव[illegible] आहे. स्त्रीयांच्या आर्थिक स्थिती बाबत मार्कस म्हणतो उत्क्रांतीच्या टप्प्यांवरून पुढे सरकताना, आणि रानटी अवस[illegible] सांस्कृतिक आवस्थे पर्यंत येतांना उत्पादन साधने विकसीत होत नंतर खाजगी मालमत्ता ही संकल्पना रूढ झाली. आणि संपत्ती[illegible] इतर हक्क पुरूषांकडे गेले. जस जशी संपत्ती वाढली, तस तसा पुरु[illegible] कौटूंबीक दर्जा स्त्रीयांच्या तुलनेतं उंचावला. यातुन स्त्रीच्या दुय्यम दर्जा प्राप्त झाला उपरोक्त संदर्भानुसार वेतना संबंधी भे[illegible] स्वयंरोजगार विना वेतन काम व बेरोजगारी, कुटीर उद्योगात म[illegible] हक्क नाही अशा अनेक कारणामुळे स्त्रीचे आर्थिक स्थान पुरु[illegible] दुय्यम आहे. असे दिसते महिलांना स्वयंरोजगार देऊन आर्थिक महिला सक्षम करणे हा या प्रक्रियेचा उद्देश आहे.

राजकीयदृष्टया स्त्रीयांचे सक्षमीकरण

महिलांना पुरुषांच्या तुलनेत समान स्तरावर आणण्य[illegible] सबलीकरणाची नवीन संरक्षक शक्ती व सामर्थ देणे [illegible]चे राजकीय स्तरावर निर्णय प्रक्रियेत महिलांच्या सहभाग वा[illegible] राजकारणात बदल होत असतो शिक्षणाचा अभाव राजकार[illegible] बघण्याचा नकारात्मक दृष्टीकोन महिलांची कुटूंबाप्रती अ[illegible] जबाबदारी व परंपरेमुळे तसेच मानसशास्त्रीय दुष्या स्त्री राजकारण उदासिन राहते. या अनेक बाबीमुळे स्त्रीयांचा राजकीय [illegible] कमी आहे. परंतु इंदिरा गांधी, प्रतिभाताई पाटील, सरोजनी सुमित्रा महाजन, सुषमा स्वराज, पंकजा मुंडे यांच्या पर्यंत [illegible] राजकारणातील सहभाग नाकारलेला नाही.

उपसंहार

महिलांना सक्षम करूनच आपण समाज आणि राष्ट्राला [illegible] करू शकतो. महिलांना सहभाग त्यांना संरक्षण, त्यांची आर्थिक त्यांच्या क्षमतांचे संवर्धन आणि या सर्वांसाठी अनुकूल व[illegible] निर्मिती करावी लागणार आहे. स्त्रीयांना माणूस जगण्याचा [illegible] देणे आवश्यक आहे. २१ व्या शतकातील आधुनिक [illegible]

IQAC Co-Ordinator

INCHARGE PRINCIPAL

स्त्रियांकडे निखळ दृष्टीने पहायला हवे असा समाज घडविणे ही पुरुष व स्त्री दोघांची ही जबाबदारी आहे. समाजाने आपली मानसिकता बदलून स्त्रीयांना जगवले पाहिजे तसेच ती शिक्षीत होवू शकेल तसेच त्या माध्यमातून विकसित राष्ट्र तयार होईल कारण स्वामी विवेकानंद म्हणतात. स्त्रियांची स्थिती सुधारल्या शिवाय जगाच्या कल्याणाची शक्यता नाही.

कोमल हैं कमजीर नही तू
शक्तीका नाम ही तेरा नारी हैं
सबको जीवन देणे वाली मौत भी तुमसे हारी हैं

संदर्भ

» महिला सबलीकरण, प्रा. बैसाणे सुमन साहेबराव
» महिलाचे समाज्यातील आणि कुंटूंबातील स्थान, प्रा. सविता बाबुलाल
» कुंटूंब आणि स्त्रियांचे स्थान, प्रा. सुनिल आर. वाघमारे

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

महिला सबलीकरण विकास व उद्योजकता

– सुरेखा र
कला, वाणिज्य महाविद्य

प्रस्तावना

पूर्वी महिलांना कुठल्याही प्रकारचे अधिकार नव्हते. स्त्रियांना चुल आणि मुल एवढेच काम करणे योग्य आहे असे भारती समाजाला वाटायचे. स्त्रियांसाठी वेगवेगळ्या पद्धती सुरु केल्या होत्या. उदा. अशिक्षितपणा, सतीप्रथा, हुंडाबळी, बालविवाह, दे गर्भपात इ. रुढी परंपरा पुर्वीपासून चालत आल्या आहेत. आजच्या आधुनिक काळात या रुढी अजूनही काही भागात आप दिसतात.

क्रीडा, आरोग्य शिक्षण, राजकीय अशा अनेक क्षेत्रांमध्ये स्त्रियांनी पूर्वीपासून आजपर्यंत कामे केली आहेत. उदा. सावि कल्पना चावला, प्रतिभाताई पाटील अशा अनेक स्त्रियांनी प्रगती केली आहे. परंतु तरीही महिलांना अजुनही पूर्णत: स्वातंत्र्य मि पुरुषाच्या प्रत्येक प्रगतीमागे स्त्रिचा हात आहे. अजुनही काही प्रमाणात महिला सक्षम व बळकट बनल्या नाही. नोकरी करत असले स्वत:चे निर्णय स्वत: घेता येत नाही. रात्रीच्या वेळी अजुनही कुणाला सोबत घेऊनच बाहेर पडावे लागते.

जोपर्यंत महिला सबलीकरण घडवून येत नाही. तोपर्यंत भारताचा पूर्ण विकास होऊ शकत नाही.

सारांश (Abstract)

आज प्रत्येक भागात महिलांचा छळ होत आहे. काही भागात महिला शिक्षित असली तरी तिच्यावर अत्याचार केला जातो. येता-जाता महिलांची छेडछाड केली जाते.

उदा. राजस्थान, उत्तरप्रदेश, हरियाणा या भागात बालविवाह होऊन मुलीचे शोषण केले जाते.

उदा. कोपर्डी घटनेमध्ये श्रद्धा नावाच्या मुलीचा काय दोष होता? तरी त्या गरीब मुलीवर अत्याचार झाला.

लोकशाही पद्धत तसेच महिलांना एवढे कायदे व योजना असुन देखील कसे काय ह्या मुलीवर अत्याचार झाला. आधुनिक काळात महिलांसाठी सर्व कायदे असुन देखील महिलांना पूर्णत: सुरक्षितता, स्वातंत्रता नाही.

१. महिला सबलीकरण म्हणजे काय?

महिलांना परिवारामध्ये, समाजामध्ये सुरक्षितता, सक्षमता, स्वातंत्रता, बळकटपणा मिळणे म्हणजे महिला सबलीकरण होय.

सामाजिक संघर्ष (Social Struggle)

पूर्वीपासूनच महिलांना समाजाशी संघर्ष करावा लागत आहे. आजच्या युगात महिलांना अनेक आव्हानांचा सामना करावा लागतो. मग तो कुटुंबाचा उदरनिर्वाह करण्यासाठी साबण-अगरबत्ती बनवणे असो वा मुलांचे पालन-पोषण करणे असो. एक महिला अनेक भूमिका निभावत असते.

उदा. महाराष्ट्रातल्या वरवरहेरे गावात ४०० महिला दारुबंदी आणि मादक पदार्थ बंदीसाठी आवाज उठवून उभ्या राहिल्या.

शौचालय सुविधेच्या अभावामुळे महिलांना मलविसर्जनासाठी शेतात आणि मोकळ्या जागेत जावे लागते. त्यामुळे त्यांना बारामाही आरोग्य समस्यांना सामोरे जावे लागते.

महिला सबलीकरण विषयी मत

(The Notion of Empowerment)

महिलांच्या समस्या सोडविल्या तर महिला सबलीकरण घडवून येईल.

१) शिक्षण (Education)

महिलांना सक्षम बनविण्यासाठी शिक्षण मह [illegible] आ कार्य करतांना महिला दुसऱ्यांवर अवलंबुन न राहता जोरावर पुढे गेली पाहिजे.

२) आरोग्य (Health)

महिलांना पारिवारीक कामाबरोबरच अनेक दुसरे आर्थिक, औद्योगिक कामे असतात. ती कामे स करण्यासाठी त्यांचे जीवन आरोग्यपूर्ण असले पाहिजे.

३) सुरक्षा (Safety)

महिलांचा सुरक्षितेचा प्रश्न अजुनही संपला ना शिकलेल्या महिलांना रात्रीच्या वेळी बाहेर पडता येत ना

४) आर्थिक सुरक्षा (Financial Security)

महिलांच्या विकासासाठी त्यांना स्वत:ची आर्थिक आवश्यक आहे. सरकारच्या मदतीमुळे महिलांना पाहिजे मिळाली नाही.

एक उदाहरण : निता अंबानी – विकास व उद्योजत

निता अंबानी ही भारतातील पहिली महि[illegible] व्याप यशस्वी झाली आहे. Reliance Foundation अशा स कंपनीचा विकास केला. महिला उद्योजक असल्याबरोबरच यांनी सामाजिक कामे सुद्धा केली आहे. लोकांच्या प्रग सामाजिक संस्था सुद्धा चालवतात. महिला सबलीकरण घ निता अंबानी ही चांगले उदाहरण आहे. अशा प्रकारे भार महिलांना स्वातंत्रता, सक्षमता मिळाली तर सर्व महिला होऊन महिला सबलीकरण वाढेल.

महिला सबलीकरण वाढविण्यासाठी भूमिका

अ) सरकारची भूमिका

» सुरक्षा ट्रेनिंग सुरु करणे.
» सुरक्षा तटरक्षक उभारणे.
» लघु उद्योग उभारण्यासाठी आर्थिक मदत कर
» गावोगावी शौचालये बांधावे.
» प्रत्येक क्षेत्रात महिलांना सवलती देणे.

IQAC Co-Ordinator

INCHARGE PRINCIPAL

ब) समाजाची भूमिका

- महिलांना विकासासाठी प्रोत्साहन देणे.
- महिलांना मदत करणे.
- महिलांच्या समस्या सोडविणे.

क) महिलांची भूमिका

- महिलांनी एकमेकींचा सन्मान करणे.
- संघभावाने कार्य करणे.
- गरीब महिलांना मदत करुन सक्षम बनविणे.

ड) पुरुषांची भूमिका

- स्त्रियांना सन्मान देणे.
- महिलांना कोणत्याही कामासाठी सहभागी करुन घेणे.
- महिलांवरील अत्याचार बंद करणे.

निष्कर्ष (Condusion)

आजच्या आधुनिक काळात महिला सबलीकरण घडवून आले आहे, परंतु त्याचा प्रत्यक्षात अवलंब केला नाही. महिला शिक्षण घेताना नोकरी करतांना दिसतात परंतु त्या स्वतः सक्षम बनल्या नाही. समाजात अजूनही त्यांनादुय्यम स्थान आहे. त्यांच्याकडे अजूनही आदेश पाळणे पाहिजे जाते.

समाजामध्ये महिला सबलीकरण किंवा सक्षमिकरण आणण्यासाठी महिलांच्या विरुद्ध ज्या परंपरा आहेत त्यांचे कारण समजवून घ्यायला पाहिजे व ते नष्ट करायला पाहिजे. भारताच्या विकासासाठी पुरुषांबरोबरच महिलांचा विकास झाला तरच भारताचा विकास होऊ शकेल.

प्रत्येक उद्योजक क्षेत्रात महिलांना विकास मिळाला असला तरी महिलांचा सुरक्षितेचा प्रश्न अजूनही सोडविला नाही. महिलांना सुरक्षितता, शिक्षण, सक्षमता, सन्मान, आरोग्य व व्यावसायिक विकास जेव्हा पूर्णतः मिळेल तेव्हाच महिला सबलीकरण घडवून येईल.

भारतामध्ये जेव्हा एकही महिला अत्याचाराला बळी पडणार नाही. पुरुषांप्रमाणे महिलांचा फक्त आणि फक्त विकास होईल. तेव्हाच महिला सबलीकरण घडवून येईल.

संदर्भ

- Self Note
- भारतातील महिला सबलीकरण (https:llen.m.wiki)
- समाजात महिलेचे स्थान (https:llwww.thebetterindia.com)
- www.qresearch.guide.com
- महिला सबलीकरण बातमी (search in google)
- निता अंबानी परिचय (www.gyanipandit.com)

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

घटनात्मक तरतुदी अधिनियम आणि उपाययोजनांच्या सहाय्याने महिला सबलीकरण

– प्रा. स्मिता ओंकार
मराठी विभाग, कै. बिंदू रामराव देशमु
वाणिज्य महिला महाविद्यालय,

आपल्या जीवनाशी निगडीत सर्व स्त्री स्वयंपूर्णतेने घेऊ शकेल तेव्हाच ती खरी 'सबला' असेल. कुटूंब, समाजाच्या सर्व बंधनातून ती स्वत:च्या निर्णयाची निर्माती असेल. स्व-स्वतंत्रता, स्वनिर्णयाचा हक्क म्हणजे ख-या अर्थाने तिचे सबलीकरण होय. त्याकर तशाप्रकारे पोषक वातावरणाची जरुरी आहे. कधी कन्या, बहिण, आई, पत्नी या भूमिका लिल्या सांभाळणारी मात्र परंपरिकतेच्या तिला बध्द् करुन ठेवलेले होते हा आपला स्त्री इतिहास आहे. पूर्ण वैदिक काळात स्त्री चे वर्चस्व होते स्त्रीसत्ताक पध्दती आस्तित्व असे आपला इतिहास सांगतो. मात्र त्यानंतर या पुरुषसत्ताक पध्दतीने तिला डोके वर करु दिले नाही. मग ते सामाजिक, आर्थिक, राजकीय कोणत्याच क्षेत्रात तिला मूक्त संचारास मज्जाव होता. हे चित्र सर्व दूर होते. केवळ भारत खंडात नव्हे तर पाश्चिमात्यातही स्त्री स्वातंत्र्य नव्हते.

विविध क्षेत्रात उत्तरोत्तर प्रगती करणा-या स्त्रीसाठी खरतर स्वहक्कांची जाणिव होण्यास सुरुवात झाली होती. भारतात स्वातंत्र्यपूर्व काळात सतीप्रथा, केशवपण, बालविवाह, बालजरठ विवाह सारख्या कूप्रथा अस्तित्वात होत्या. ब्रिटिश सरकारच्या अव्वल कालखंडात जेव्हा शिक्षणास सुरुवात झाली शाळा उघडल्या तेव्हाही स्त्री शिक्षणास पोषक वातावरण नव्हते. तत्कालीन अनेक उदा. राजाराम मोहनरॉय, आचार्य बिनोबा भावे, ईश्वरचंद्र विद्यासागर, स्वामी विवेकानंद समाज सुधारकांनी या कामी महत्वपूर्ण भूमिका बजावली. महाराष्ट्रात म.जोतिबा फूलेंनी त्यांच्या पत्नी सावित्रीबाईंना आधी शिकवून मग मूलींसाठी पुण्यात इ.स.१८४८ साली पहिली शाळा उघडत स्त्री शिक्षणास चालना दिली. तर ईश्वरचंद्र विद्यासागर यांनी विधवा पूनर्विवाह अधिनियम १८५६ लागू करण्यास महत्वाची भूमिका बजावली. शिक्षण हे ख-या अर्थाने महिला सबलीकरणात महत्वपूर्ण भूमिका बजावते. शारिरीक, मानसिक, सामाजिकरित्या महिला सशक्तीकरण, सबलीकरण आवश्यक ठरते.

काही उल्लेखनीय नावे आहेत जसे, गोल्डन गर्ल, पी.टी.उषा, सर्वश्रेष्ठ बॉक्सर मेरी कोम, टेनिस खिलाडी सानिया मिर्जा, बॅडमिंटन खेळाडू साईना नेहवाल आणि पी.व्ही.सिंधू, बहादुर नीरजा भनोट-हिरोइन ऑफ हाईजॅक, अंतराळवीर कल्पना चावला, मिस वर्ल्ड ऐश्वर्या, मिस युनिवर्स सुश्मिता, मिस वर्ल्ड प्रियंका चोप्रा, गानकोकिळा लता मंगेशकर, इंदिरानुयी, अरुधती भट्टाचार्य, चंदा कोचर आणि अगदी कालपरवा मिस वर्ल्ड झालेली मानुषी चिल्लर इ. ही यादी अशीच अजूनही बरीच पुढे जाईल. म्हणजे सर्व क्षेत्रात महिलांनी किती विलक्षण कामगिरी केलेली आहे. हे लक्षात घेता आजही महिला सबलीकरणासाठी आपल्याला योजना आखाव्या लागतात हे आपले दुर्दैव होय. मात्र हे खरे आहे!

आजही अनेक क्षेत्रात स्त्रीची शारिरीक व मानसिक पिळवणूक होतांना दिसत आहे. वर-वर दिसणारे चित्र वेगळे असले तरी वास्तव मात्र आणखीच भयानक आहे इतकी यशस्वी स्त्रियांची यादी पाहिल्यावर मनाला समाधान वाटते. मात्र अगदी दुस-या बाजूला अशा अनेक स्त्रीया आहेत यांना आजही अगदी आपल्या छोटया-छोटया हक्कांसाठी संघर्ष करावा लागतो. मुस्कट दाबीला तोंड द्यावे लागते. याकरिता योग्य न्याय हवा आणि त्यासाठी कायद्याची, न्याय हक्कांसाठी विविध योजनांची तरतूद सरकारद्वारा करण्यात आहे. कायदेशीर हक्कांबरोबर महिला सबलीकरणाकरता संसदे केले गेलेले अधिनियम आहेत.

महिला हक्क सबलीकरण अधिनियम

- » स्त्रियांचे होणारे अनैतिक व्यापार प्रतिबं अधि ॲक्ट १९५६
- » हुंडाप्रतिबंधक अधिनियम / ॲक्ट १९६१
- » समसमान परिश्रम अधिनियम / ॲक्ट १९७६
- » मेडिकल टनरेशन ऑफ प्रेग्नसी ॲक्ट – १९८७
- » तांत्रिक गर्भलिंग चाचणी प्रतिबंधक अधिनियम / १९९४
- » बालविवाह प्रतिबंधक अधिनियम / ॲक्ट २००६
- » कामाच्या ठिकाणी होणारे महिलांचे लैंगिक शो छळ अधिनियम / ॲक्ट २०१३

स्त्रियांचे अधिकार, सबलीकरण योजना आणि उपाय

वारसा कायदा – इ.स.१९९४ नंतर मुलीला मुला प्र जन्मत:च मालमत्ता विषयक अधिकार मिळाले आहेत. त्य जोपर्यंत संयुक्त कुटूंबाची सामायिक मालकी आहे वाटणी झाल तोवर मुलगी वाटणी मागू शकते. उत्पन्न सामायिक असे व त्य खर्चही होईल. मालमत्तेतून मिळालेल्या फायदा इतकी त्य जबाबदारी मुलीला तिच्या हिश्श्याच्या प्रमाणात घ्यावी लागेल.

अत्याचार – स्त्रियांवरील शारिरीक वा लैंगिक अत्याच नोंद होते तासन-तास कामास लावणे, उपाशी ठेवणे, आजारप दुर्लक्ष करणे, सतत नावे ठेवणे, शिव्या देऊन पाणउतारा करणे इ. पती वा कुटूंबियांकडून वारंवार केल्या जातात. ४९८ (अ) कल हुंडाविरोधी कायद्यात भर पडल्यापसून मानसिक छळाची नोंद जाऊ लागली. स्त्रीचे समाजातले स्थान, समाजाचा तिच पाहव्याचा दुय्यम दृष्टीकोन समाजातील स्त्री-पुरुषांसाठी दुहेरी नर्त यामूळे स्त्री बरेचदा स्वत:लाच दोष देत राहाते. मात्र याविरुद्ध काय दाद तिला मागता येते. पोलीस स्टेशन, स्त्री संघटनेच्या माध्य तिला समूपदेशन, मित्र परिवाराचे साहचर्य मिळवता येते, तात निवारा मिळवता येतो. तिचे पुनर्वसनही केले जाते. पिडीत स्त्री म आयोगाकडेही दाद मागू शकते.

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's

Glimpses Of Women Characters In Rebecca Solnits "Men Explain Things To Me"

Abstract

The present research Paper is making an attempt to create awareness about women's mental, Physical and economic harassment. It also tries to tell how the silence of female voices is an infringement on female liberty and is in fact an abuse of power. With an absence of credibility to female voices in the male mind issues like violent death, abuse, harassment and rape are often discounted.

Key Words: - Violence, Mansplaining, Feminism, Marriage Equality, Women Silence.

In her scathing essay "Men Explain Things to Me," Rebecca Solnit took on what often goes wrong in conversations between men and women. She wrote about men who wrongly assume they know things and wrongly assume women don't about why this arises and how this aspect of the gender wars works airing some of her own hilariously awful encounters.

In book'Men Explain Things to Me' Rebecca Solnit describes her own experiences with men who just because she's a woman have different expectations and a harsher set of standards for her. Right from the beginning the readers are treated to an incident in which a man is stunned when he realizes that the book he was bragging about and declared to be important was written by Rebecca.

Women have been silenced through the years. Over the centuries women have been berated and beaten into silence. Men have much more control over a silent woman who doesn't threaten his status quo. Women who have been abused know that they face retribution, disbelief and even violence for reporting that they'd been sexually abused.

The women of first world countries are fortunate to have laws and society behind them in seeking full equality with men. Howeverin regions like the Middle East parts of Asia and in

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri Dist-Nashik

developing nation's women virtually have no rights – no right to be heard or educated or to even show their faces.

For centuries women were considered the lesser of the sexes. In fact they were deemed by law in Great Britain as recently as the eighteenth century that they were the possession of their husband and that they in fact no longer existed.

The essay went viral. It nailed the phenomenon of "mansplaining" a previously "sneaky" and hidden gender dynamic that became in that Aspen chalet obvious and apparent like "an anaconda that's eaten a cow."

Solnit makes a crystal clear argument for treating all these disparate issues as one civil rights matter. Just as lynching's were used to silence, disempower, segregate and terrorize in the Jim Crow south.So does sexual violence and our tolerance for a rape culture work to disappear women literally and of course metaphorically in that they don't feel free to engage in the public sphere.

She touches on the commonality of sexual assaults in the military at work throughout college campuses and most of all in the home. In another she explores the term "marriage equality" as well as how same-sex couples may inherently have more equal footing in their relationships.

This essay focuses on the violence against women specifically that women are more likely to be murdered by their husbands abused, raped and generally injured by males. Solnit poses the idea in this essay that the backlash to marriage equality by proponents of traditional marriage comes from a place of ideological misogyny. Her theory is that since same sex marriages no longer operated in the confines of traditional gender roles they did represent a threat to traditional marriage as they were unions between equals.

Examining the symbolic annihilation of women over the course of history and under the law Solnit describes how the disappearance of women is akin to helping to create the web of the world but never be caught in it. Specifically mentioned are English marriage laws where women are their husbands' property in the eyes of the law, family trees that contain only men and how the confinement of women to households adds to the erasure in texts of females overall.

IQAC Co-Ordinator
Na[illegible] Shikshan Prasarak Man[illegible]'s
Arts and Commerce College

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

Solnit meditates on the power of naming and language throughout feminist history touching on the coinage of now commonplace phrases such as "sexual harassment", "domestic violence", and "rape culture". Solnit writes that the fight for women's rights is not yet over and points to the 'volunteer police force' of people who use rape culture especially online to keep women in their place for fear of retribution is the next step. Pandora's Box is a metaphor for the ideas of equality; for just as the spirits, i.e. women were out of their original box which looked like a coffin ideas can't be killed.

However I can understand the inclination to include words on Woolf, a woman who strode for empowered imagination and freedom. Throughout the book Solnit is quick to point out that such instances do not apply to all men many are even proud to call themselves feminists. And as importantly that she comes from a place of privilege where her voice has been heard more loudly than the average woman.

Conclusion:

The eponymous essay of this book focuses entirely on the silencing of women specifically the idea that men seemingly believe that no matter what a woman says a man always knows better. This phenomenon would later come to be called mansplaining but in this essay Solnit describes how the silencing of female voices is an infringement on female liberty and is in fact an abuse of power. With an absence of credibility to female voices in the male mind issues like violent death, abuse, harassment, and rape are often discounted. In this way she argues female silencing is a dangerous phenomenon.

Bibliography:-

1) https://en.wikipedia.org/wiki/Men_Explain_Things_to_Me
2) https://bepl.ent.sirsi.net/client/en_US/default/search/detailnonmodal
3) http://www.bookrags.com/studyguide-men-explain-things-to-me/#gsc.tab=0
4) https://www.utne.com/arts/book-review-men-explain-things-to-me
5) https://www.goodreads.com/book/show/18528190-men-explain-things-to-me

Tile Ashwini Ashok
ashwini.tile12@gmail.com
9881325762
Art's & Commerce College, Igatpuri.

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri.Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri.Dist-Nashik

Impact Of Goods and Services Tax on Indian Economy.

Prof. Nitin G. Waman

INTRODUCTION

Goods & services tax (GST) is an indirect tax which was introduced in India on 1st July 2017 and was applicable throughout India which replaced cascading taxes levied by central & state goverments. The proposed GST likely to change the Whole scenario of current indirect tax system. It is considered as biggest tax reform since 1947.

In 2000, the Vajpayee Government started discussion on GST by setting an empowered committee headed by Asim Dasgupta (Finance Minister), Government of west Bangal). Later it Prolonged its discussions and the proposal of GST was announced by Shri P. Chidambaram (Finance Minister) in the budget speech 2006-07, which led to formation of empowered committee of state finance ministers which gave the report and model of GST including design, road map for implementation the empowered committee released its first discussion paper on GST in India on 10th November 2009.

With Introduction of GST central Excise Duty, Additional Excise Duty, Service Tax, Additional Duty of customs, state VAT, Entertainment Tax, Taxes on Lotteries, Betting, Gambling and entry tax would be subsumed with in GST. For Further development on GST a joint working group consisting of officers from central as well as state was constituted.

METHODOLOGY

The research paper is based on the secondary data source.

BENEFITS OF GST

1) Uniformity of tax rates across the states
2) Ensure better compliance due to aggregate tax rate reduces.
3) GST provide comprehensive & wider coverage of input credit setoff, you can use services tax credit for the payment of tax on sale of goods etc.
4) Many indirect taxes in the state and central level included by GST, you need to pay a single GST instead of all.

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri Dist-Nashik

5) Implementation of GST will help reduce the comuption in the country, because GST reduces the multiple tax system.
6) Consumers will be benefitted the most as the average tax burdens will be reduced with the introduction of GST.

IMPACT OF GST ON INDIAN ECONOMY

1) **Banking and Financial Services Sector :-** In India, most of the banking and financial services are exposed to service tax, while GST is expected to be 18 percent. Thus services are likely to get costlier GST is a destination based tax. It might be a challenge to determine the destination of certain services this may lead to a difficulty in determining state GST, central GST or inter-state GST on B2B & B2C transaction.

   Interest on loan, trading in securities, foreign currency and retail services are also expected to fall with In the ambit of GST Recommendations by the banking industry suggest that such services & income should not come under these recommendations will be accepted.

2) **Housing and Construction Industry :-** In India, construction and Housing sector need to be included in the GST tax base because construction sector is a significant contributor to the national economy.
3) **Services Sector :-** Services sector of India consists of 60% of the GDP. The GST rate for services is to be 18%. Which is higher than the current rate of tax that is 15% so there will be increase cost for services like banking. Telecom and Insurance.
4) **Agriculture Sector:-** The GST on agriculture sector will have a positive impact as all the taxes will be subsumed under a single rate of tax. So movement of agriculture commodities between states will be easier and hassle free which will save time & remove wastages for the transportation of perishables items.
5) **Information Technology Enabled Services:-** The IT industry will not hamper by the implementation of GST. The rate of GST in IT sector is 18% According to proposed plan if software transferred through electronic form will be considered under services & by any other media it would be under goods. So IT Industry will make mix taxation.

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College

6) **Education Sector** :- The education sector currently enjoys various tax exemptions and benefits services provided by school & colleges are either not taxed or are covered in the negative list the situation is likely to continue even after the implementation of GST in case it doest the sector may be able to avail of input credit or CENVAT credit on the duty paid on purchase of inputs and services.

7) **Infrastructure Sector** :- Development of roads, power, railways and ports etc are the major infrastructure sector in India. As the taxation system in infrastructure sector is very complex. There are exemptions and subsidies for this sector as it is very important for the development of the country by the implementation of GST the complex tax will be removed and would increase tax base.

CONCLUSION

Taxation system is very important for the economy because they maintain equity of income group consumption and productions of goods and services undeniably rising and because of multiplicity of taxes in current tax system organization complexities and conformity cost is also increasing. Accordingly, a simplify user friendly and transparent tax system is required.

REFERENCES

1) http//en.wikipedia.org/wiki/Goods and services Tax (India) 2017
2) Impact of Goods and services tax on Indian Economy, Alpna Yadav, International journal, Eco.& Management . (SSRG-IJEMS) 2017
3) GST Game changer for Indian Economy, Ranjeet Mehta , Yojana Nov.2016
4) A Study on the Impact of GST in Indian Economy, Dr. P. Vijayaraghavan, Mr. M. Unais , International Journal ISSN 2321-5933 (Mar 2017).
5) A Research paper on Impact of Goods and Services Tax (GST) on Indian Economy, Shefail Dani. Bus eco J 2016, 7:4 ISSN- 4172/2151-6219.
6) Goods and Services Tax (GST) and Task Ahead: An Analysis,- Shrawan Kumar singh, Pratiyogita Darpan, Jan 2017.

Prof Nitin Waman

NSPM Art's & Comm. College Igatpuri

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's

2017-18

Sr. No.	Title of paper	Department of the teacher	Name of journal	Year of publication	ISSN number
1	Hindi sahity me narivimarsh / sashktikarn	Asst. Prof. Bharti Karavale Hindi	Journal of Research and Development	2017-18	2230-9578
2	MahilaSakshamikarn	Asst. Prof Asha Lote Economics	Journal of Research and Development	2017-18	2230-9578
3	A Government polices for women empowerment in India	Asst. Prof. Pratibha Sakat Physical Education	Journal of Research and Development	2017-18	2230-9578
4	Impact of Goods and services tax on indian economy	Asst. Prof. Nitin Waman Economics		2017-18	
5	Impact of FDI on Indian Economy				
6	Tribal Economic Development in India				
7	Scholarly International Multidisciplinary print journal				
8	Mahilanchehakk, sablikarnkarnarya yojana v upay	Asst.Prof. Sonawane Jyoti Political .Sci	Journal of Research and Development	2017-18	
9	Peri: A Modern Women depicted by elifshafak in "Three Daughters of eve	Asst. Prof. Rajashree Baisane English	Journal of Research and Development	2017-18	
10	Women empowerment In India: Its Need and Challenges	Asst.Prof. Layare Gopal Commerce	Journal of Research and Development	2017-18	
11	Women empowerment, development &entrepreurship	Asst. Prajkta Waghchaure Commerce	Journal of Research and Development	2017-18	2230-9578
12	Glimpsese of women characters in Rebecca Solnits Men explain thing to me	Ashwini Tile	English	2017-18	
13	Nashik shaharatilContoment board madhilsaphaimahila Kamagar ani prashaskiymahila Kamagar yanchya BMI ani BMR cha tulnatmkabhyas	Asst. Prof. Pratibha Sakat Physical Education	Journal of Research and Development	2017-18	

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri.Dist-Nashik

Nashik Shikshan Prasarak Mandal's Arts and Commerce College Igatpuri

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri.Dist-Nashik

3.3. Research publication and Awards 2018-19 Marks 15

3.3.1 Number of research papers published per teacher in the Journals notified on UGC website during the last five years

Sr. No.	Title of paper	Department of the teacher	Name of journal	Year of publication	ISSN number
1	Goods & services Tax (GST) :- one nation, one tax	Asst.Prof. Nitin Waman	Economic	2018-19	
2	Goods & services Tax (GST) :- Structure and Impact				
3	Bhart ani chin Ashiya Deshavaril Prabhav	Asst.Prof. Sangale Shashikant	Economic	2018-19	
	Bhartatilshetkaryanchyaatmhatya				
4	Vimudrikarnachebhartiyshetivarilparinam	Asst. Prof. Sandip Jagatp	Pol. Sci	2018-19	

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri, Dist-Nashik

Nashik Shikshan Prasarak Mandal's Arts and Commerce College Igatpuri, Dist. Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri, Dist-Nashik

3.3. Research publication and Awards(2019-20)

3.3.1 Number of research papers published per teacher in the Journals notified on UGC website during the last five years

Sr. No.	Title of paper	Department of the teacher	Name of journal	Year of publication	ISSN number
1	Hindi Upnyaso me chitrit Adivasi jivan	Asst. Prof. Nilesh Deshmukh Hindi	Adivasi Sahityvimarsh	2019-20	978-93-86835-65-9
2	Suchana Prodyogikyug me hindi bhasha ka mahttv	Asst. Prof. Nilesh Deshmukh Hindi	Research journey	2019-20	2348-7143

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri Dist-Nashik

Nashik Shikshan Prasarak Mandal's Arts and Commerce College Igatpuri Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri Dist-Nashik

3.3. Research publication and Awards2020-21

3.3.1 Number of research papers published per teacher in the Journals notified on UGC website during the last five years

Sr. No.	Title of paper	Department of the teacher	Name of journal	Year of publication	ISSN number
1	Kendra shasanacherajyshasnashia slelearthiksanbandh	Asst.Prof. Jyoti Sonawane Political .Sci		2020-21	
2	Feminism past and present ; Black Feminism	Asst. Prof. B. S. More English		2020-21	
3	Jagatikikarn ani marathisahity	Asst. Prof. L. S. Ahire Marathi		2020-21	
4	Bharatiystreevad	Asst. Prof. L. S. Ahire Marathi		2020-21	

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

Nashik Shikshan Prasarak Mandal's Arts and Commerce College Igatpuri,Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

3.3. Research publication and Awards2021-22

3.3.1 Number of research papers published per teacher in the Journals notified on UGC website during the last five years

Sr. No.	Title of paper	Department of the teacher	Name of journal	Year of publication	ISSN number
1	Dr.Babasaheb Ambedkar ani bhartiyrajyghatana	Asst. Prof. Jyoti Sonawane Political .Sci	Vidhyavarta	2021-22	9319-9318
2	Manavdhikar aur sakshmikarn	Asst. Prof. Dipali Tote Hindi	International peer reviewed Indexed research journal	2021-22	22-78-93-08
3	Environmental and ecological movements	Asst.Prof. Hire Pratibha	Contemporary social & political movements	2021-22	978-93-95494-26-7
4	Tantrdnyan ani marathisahity		International journal & applied research	2021-22	२३४७-७०७५

IQAC Co-Ordinator
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik

Nashik Shikshan Prasarak Mandal's Arts and Commerce College Igatpuri, Dist-Nashik

INCHARGE PRINCIPAL
Nashik Shikshan Prasarak Mandal's
Arts and Commerce College
Igatpuri,Dist-Nashik